

БІБЛІОТЕКА
ЕСІДЫ - 14

**ЛЕМКІВСКІЙ
РІЧНИК
2003**

ВЫДАНЯ ПОСВЯЧЕНЕ
ІСТОРИЇ І КУЛЬТУРІ ЛЕМКІВ

СТОВАРИШЫНЯ ЛЕМКІВ
КРЕНІЦЯ – ЛІГ'НИЦЯ
2003

Редакция загальна,
комп'ютеровий склад
Петро Трохановський

Окладинка
(репродукція портрету
Александра Духновича)
Єва Бісс

Коректа
Андрій Трохановський

ISBN 83-909730-8-1

Рік Александра Духновича

24 квітня 1803 рока вродил ся Александр Духнович. Зато тіж наш одроджуючий ся русинській сьвіт єдномысно постановил оголосити рік 2003 – Роком Духновича, якє то рішния підняло і ЮНЕСКО. Передвиђено організувати вельо акцій посвяченых памяти Будителя. Так ся і выполнило. Во вшыткых державах, де Русини жыют – меньше ци більше організувано – одзначено Духновичів Рік. Центральны празднуваня, з великом русиністъчном конференцийом посвяченом в абсолютній більшости Духновичови, з богатом артистычном оправом, одбыли ся в найближшій вітчyzні Будителя – під час VII Світового Конгресу Русинів, якій організувано в Пряшові в днях 4-8 червця.

Лемківскій вклад в празднуваня Духновичового Рока зачал ся 30 марта годинном аудицийом в II Програмі Польского Радия, організуваном стараньом Фундації Спомаганя Лемківской Меншины РУТЕНІКА і Стоваришыня Лемків. Духновичів акцент зазначыл ся під час ХХІІІ Лемківской Ватры на Чужыні в Михалові, Лемківскій Творчій Осени в Горлицях, Стрічы з Лемківском Культуром в Гожові – імпрезах організованих через Стоваришыня Лемків і по части Стоваришыня „Руска Бурса” в Горлицях. I – найміцнійше, зас стараньом Фундації Рутеніка – в Варшаві 27 жолтня, з конференцийом, концертом і промоцийом награня русинських гымнічных пісень, в тым двох Духновичових.

Векшіст материялів в даным Лемківским Річнику посвяченых єст, што зрозуміле, Будительови. Што правда, не повело ся нам зобрести іх так обширені як мы задумали, але і тово вміщене даст нам достаточно ясний образ Александра Духновича. І вселит – маме тиху надію – Духа Нового в поколінія Лемків – Русинів ХХІ століття.

Редакция

*Я Русин был, єсмъ і буду,
Я родился Русином.*

ЮРІЙ ВИР

Духнович

Діточкам в школі дал він книжку в руки,
Нам заповідал: в съвітлі сchezне тьма!
З „Книжиці“ все мы вчыли ся: - Аз-Буки,
Його „Хліб Душі“ голод втишал нам.

Він трудом своїм двигнул нас з пороху,
Він нарід будил: лиш глубокій сон!
І „Поздравління“ сланы в Новы Роки
Уж нам постарчат аж по віка скон.

Покін прадідній жебы остал святым,
„Вручанье“ дал нам, свій завітній гымн.
В чести го мали вірны соколята,
„Я Русин...“ – съпіват гнеска вірний сын.

Найвижше з богатств всіх ёст добродітель,
Поважуй чудже, але свое чтий! –
Так вчыл Духнович жытая, съвіт видіти,
І так віриме. Так съпіваме мы.

Не народжена така в съвіті сила,
Жебы народу взяла пісню з уст,
Жебы вирвала з груди серцю миле,
Народолюбных заказала тужб.

Духнович з нами – в щестю і недоли,
Мы з Ним, як прадід з ним был наш,
Як долго слово рускє – гын, в Тополи,
Як долго газда трудит ся на поли,
І квитне гірска ючка в ярній час!...

злемківцыл Петро Мурянка

Александр Духнович

(біографія)

В історії національного вздигу і народів бывшої Австро-Мадярської Імперії на барз важну епоху зложилися сорокови-шістдесят роки XIX століття. І для русинського народу була то епоха національного одріджиня, котра дала нашій історії і літературним традиціям плеяду видатних будителів-просвітителів.

Медже тьма величыма личностями центральне місце занимав каноник Пряшівської Єпархії – геніальний педагог, національний поета, драматург, мыслитель, історик, публіциста Александр Духнович (1803-1865). (...)

В літературі національного одріджиня Підкарпатських Русинів акуратні голос Александр Духновича прозвучал з небывалом силом, голос гуманісты і демократа, голос основоположника русинської педагогіки і драматургії, голоса составителя перших наших літературних альманахів і підручників, автора найпопулярнішого молитвенника „Хліб души”, автора Гымну „Подкарпатські Русини, оставте глубокий сон” і національної пісні „Вручаніє” – „Я Русин быва, єсмь і буду, я родился Русином...”.

Вродил ся Александр Духнович 24 квітня 1803 рока в малым підбескідним селі Тополя на Синицьні, де його отец Василий Духнович обслугувал парохіян в старенькій деревяній церкви, побудуваній без желізных клинців в році з округлим числом 1700. Мати нашого писателя, Мария, була дівком священика Івана Гербрія. Отец, роду свому вірний Руснак, старал ся, щоби його улюблений син був вихований в патріотичним русинським дусі.

Основы грамотности малий Александр спочатку привезли коло родичів, які з Тополі переселилися на фару до

Стацьна, а дале вуйка по матери в русинським селі Старина і в дяка, коло діда Івана Герберія, в селі Клокочові недалеко од Собранец. Там в Клокочові, як споминає Духнович в своїй автобіографії, нелюблений дяк „підкріплял мене тым, же неділями давал в церкви читати Апостола і Вірую, што воздвигало мою бодріст...”.

В 1813 році одвезли десятилітнього Александра до ужгородської народної школи, де три роки вчил ся під руком учителі Івана Беньовского і Антония Бема. Потім перешол до гімназії, де закінчил шість клас. Сему і осму класу гімназії з предметом філософії виходил в Кошицях, а теологію студіювал в богословській семінарії в Ужгороді. По закінченню богословської семінарії пряшівський єпископ Григорий Таркович приняв молодого священника на становиско єпархіального писаря; але не забезпечив му необхідних соціально-бытових потреб, на што пізніше Духнович скаржил ся в своїй автобіографії.

Промучившися три роки коло „чудного і скупого” єпископа, Духнович вертат ся до Ужгорода і піднимат роботу домашнього вихователя в піджупана Штефана Петровая. А в 1833-1838 роках уж обслугує богоійних Русинів в селах Комлоша і Біловежа на Пряшівщині. Одтале на запрошення Мукачівського єпископа Василия Поповича зас переселят ся до Ужгорода, де од 1838 рока аж до кінця 1843 з поводженнем трудит ся в резиденції єпархіального управління. Ту має можливіст ознаємити ся з богатом бібліотеком, яку основав великий наш архієрей Андрій Бачинській. Зас зносины з великим нашим вченим Михаілом Лучкайом і ерудуваним єпископом-патріотом Василийом Поповичом ішы більше поглубляють національны почутя Александра Духновича, його славяньску віру в свій народ.

В 1843, на жицьні єпископа Йосифа Гаганця, Духнович остає каноником Пряшівської Єпархії, але вертат ту лем початком січня 1844 рока.

Біографія нашого будителя і до того часу була богатом в події, але пряшівській період його творчости і культур-

но-патріотичної діяльності був найдолжчим і найбільше плодотворним. Продолжал ся він аж до кінця життя.

В Пряшові Духнович створил свої знамениты педагогичны, історичны, церковно-теологічны, філософічны і публицистичны труды, там зложыл літературны альманахы „Поздравленіе Русинов на год 1851 от Литературного заведенія Пряшовского” (Відень, 1850) і „Поздравленіе Русинов на год 1852” (Відень, 1851). Там опрацувал нашы першы календарі-місяцесловы. В Пряшові были написаны найліпшы вершы Духновича, знамениты афоризмы, патріотичны мeditации і басні.

В Пряшові, під патронатом єпископа Йосифа Гаганця, Александр Духнович організувал „Литературное заведеніе Пряшевское”, членами якого були не лем русиньски писателі, але і словацькы (...).

Та назвийме хоц лем найголовнішы труды великого будителя з того пряшівського періоду:

- „Книжиця читальна для начинающих” (Будапешт, 1847) – перший шкільний підручник, написаний милозвучным русиньским языком і перевыданий ішы двараз в Будапешті.
- „Краткий землепис для молодых Русинов” (Перемышль, 1851).
- „Сокращенная грамматика письменного русского языка” (Будапешт, 1853).
- „Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских”, Часть I (Львов, 1857).

В 1850 році в Перемышлі була виданя клясычна штука Духновича „Добродітель перевищує богатство”. Тота сценічна штука, написана на основі народной бесіды оконниц Старини і Станцына, була в нашым краю барз популярном не лем в другій половині XIX століття, але і в 20-20. роках ХХ віку. (...) она з поводжыньем є выставляна дома і за граніцами Словакії працівським Театром Александра Духновича і в наших часах.

Окреме мусиме повісти пару слів о церковно-літургічных книгах нашого каноника Пряшівской Єпархii. Бо в 1851

році були в Будапешті виданы його „Литургический катехизис” і знаменитий „Хліб души”, или набожные молитвы и пісни для восточных церкви православных христіан”. А в 1854 році в столици Мадярщины был напечатаний „Молитвенник для руских дітей”. Totы молитвенны книги, особливі „Хліб души” пізнійше більше раз перевыдавали ся не лем на Підкарпатской Руси і на Пряшівщині, але і в Америці, в Югославії (і в Галичині – Ред. „ЛР”).

Історичны труды Духновича видавали ся посмертно в Росії. Латиномовна рукопис „Історія Прашевской епархіи” з аднотаційом 1846 рока была переведена К. Кустодієвым на рускій язык і напечатана в Санкт-Петербургу в 1877 році. А „Істинную исторію Карпато-Россов или Угорских Русинов” стараньем професора Московского Університету Федора Аристова напечатали в Москві в 1914 році. (...)

Многи творы Alexandra Духновича долгыма роками лежали в рукописах, бо русиньского видавництва за жыття нашего будителя не было ани в Ужгороді, ани в Пряшові; вишыткого што было ним написане, не встиг опубликовати ани во Відни, ани в столици Мадярщины, ани в Росії, ани в Перемышлі і во Львові. Та вшыко єдно – основны творы дішли до чытателів, до почытателів його таланту. І стал ся Духнович признанным духовым отцем свого народа уж за жыття. (...)

Вмер Александр Духнович 29 марта 1865 рока пізно вечером, о єденадцетій годині. Поховали го в крипті Кафедры Св. Йоана Крестителя в Пряшові.

Поміщенна біографія Александра Духновича є частю обширенішого тексту Василя Сочки-Боржавина під тым самым наголовоком, поміщеного в його книжці „Будителі Подкарпатських Русинов”, Ужгород, 1995.

МИРОН СИСАК
ПРЯШІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Феномен Александра Духновича

2003-ій рік є для Русинів ювілейним. Перед 200 роками, 24 квітня 1803 в Тополі, недалеко Снини, в Земплинській жупі бывшої Австрійської Монархії вродил ся найвекший син нашого національного героя – Александер Васильович Духнович (1803-1865). Факт, же ся вродил в Австрійській Монархії ми навыкли оцінювати неадекватні. Під впливом класиків марксизму позераме ся на ню як на релікт середніх віків, тюрму народів, якого карикатурного дегенерата. Забываеме, же була продуктом геополітичної ситуації в Європі, буфором медже Заходом і Сходом през цілі століття. А головне – була країном, яка притулила Русинів, дала ім можливість якотакої екзистенції. Забываеме, же Австрія уж в 1781 році знесла підданство, завела релігійну толеранцію, вдяка чому Русини пережили. Монархія була розслегла, мультиетнічна, були приступ та морю ітд. Шкільний систему уж за Марії Терезії і Йосифа II був найдосконалішим в Європі. По німецьки і по мадярськи, правда, і по свому діти ся могли вчити в основній школі, а знання інчих юзиків залежало лем од охоти человека. По заведінню желізниці в 30-х – 40-х роках XIX століття мож було ходити за роботом або студиями од Пряшова через Віденсь до Будапешту, Белграду або Спліту. Спомянуты выгоды Австрійської Монархії наше предки знали выкорыстали і выкорыстували...

Александер Духнович був культурно-освітнім діячом нещілого XIX століття.

В дітинстві, юности і молодості два фактори сильно впливали на формування ся його личності. Знал о наполеонівських войнах против Росії, бо родина по вітци і матери

була русофільська. „Победное шествие” рускої армії до Парижа в 1814 році. Єй перемоги над Турками в 20-х – 30-х роках, вдяка чому ослебодили ся православны державы, як: Сербія, Болгарія і Греція, глубоко запали до памяти молодого человека, остали в ним на ціле життя. Проруска орєнтація його натуры кульмінує в епізоді з родинном легендом, яку Духнович кінцьом життя поважувал за потрібне привести в „Автобіографії”:

„В один из ближайших дней после похорон отца (в 1816 году – М.С.) дед призвал своего 12-летнего внука и торжественно ему объявил: Сын мой, отец твой умер, а мне уже 70 лет и я не знаю, увижу ли тебя, когда ты вернешься из училища. Поэтому я должен сообщить тебе то, что мой отец и дед завещали мне передать наследникам относительно нашего рода. Предок наш происходил из Москвы и не назывался тогда Духновичем, а был из известной фамилии Черкасских. В царствование Петра Великого, во время его отсутствия из Москвы, начал бунт стрельцов, которым руководила царевна Софья. Одным из начальников-стрельцов был наш предок Черкасский. Он спасся от наказания бегством и с несколькими своими товарищами, в числе которых были Гербер и Брынла, через Польшу направился в Угорию, где поселился под Бескидом, в селе Тополя, принял имя Духновича. Здесь он получил должность певца при деревянной церкви. Но отличаясь познаниями, обратил на себя внимание соседних священников, которые убедили его жениться и принять звание иерея. Он женился на дочери одного из этих священников, отправился в мukachevskiy монастырь, был там посвящен в иереи и получил приход в селе Тополя, который и переходил всегда к его потомкам. Сын мой, не забывай Бога, молись ему и люби свой русский род, но хоть не останешься от этого богат, но зато будешь счастлив...”

Долгу вытрумку з романтичної легенди мы привели нароком: єй романтика мотивувала сентиментальні заложеного Духновича в найтяжшы моменты життя, єй реалістичний плян дає представління о священничих обставинах на Підкарпатській Русі і на Пряшівщині в часы нашого будителя.

Другій фактор – мадяронство. Веце як десят років, в часі студий в ужгородській гімназії і кошицькій духовній академії, був Александр Духнович виставлений на мадяризаційни впливи. Мадяронство було так сильне і інтенсивне, же на час забыват о своїм русинстві, русофільстві, стяє ся Мадяром. По мадярски пише вершы, веде кореспонденцию, денник... Аж кед ся з Кошиц в 1824 році верне назад до ужгородської духовної семінарії, русинське середовиско по-колебле в ним мадяронство. Словом, в психологічні найкричнішым віку, кед ся найбарже формує характер, Духнович був виставлений на протилежні національно-культурні впливи і орєнтациі. Його шырока душа інтегрувала тоты антагоністичны впливи. Доказал выбрати з них позитивне, одшмарити негативне. Через мадяронство зазнаємил ся з європском культуром, літературом, з демократичними ідеями, якы інспірували мадярську революцию 40-х років. Духнович нигда не засудил Кошути, мадярський народ, його культуру. Поважувал іх за част себе самого. Прогресивне, добре з мадярского стало ся частю його реформаторской русинської будительської політыки.

По скінчыню богословія і висвячыню Александр Духнович стоїт перед найважнішым диламатом жыття. Може остati конформістичным греко-католицким священником, по церковнославянськы одправляти службу, а дома „мондокати“ по мадярски. Так робила векшына попів до нього, за нього і по ним. Забыезпечыло бы му то сыту екзистенцию, не приchynilo старунків. Друга можливіст – терезывма очами попозерати коло себе на реальний стан Русинів і по-прібувати tot стан даяк змінiti...

Реальний стан Русинів тых років был страшний. 98% жытей Угорской Руси были неграмотны підданы хлопи, а вдяка корчмарям Жыдам іщи i по уха задолженны аль-коголиками. Не мали учителів, інтелігенции. Духовным наставником хлопа был піп. Хлоп i піп – даколи было тяжко повісти, хто з них на тым ліпше.

Александр Духнович выбрал другу можливіст: рішyл стать ся народным будительом.

Субъективны предпосылки были для будительства пре-чудовы. Молодий, здоровий, сесторонньо здібний, якій стиг дістати сьвітську і духовну освіту. По скінчыню гімназії хтіл студиювати техніку, природны науки, до якых мал велики предиспозиції. Лем родинны обставины примусіли го остати священником, причым священником-целибатником, без права на родинне жыття, діти... З другого боку – якраз вымущене монашество дозволило му без края посвятити себе ділу, на якे ся рішыл.

Кар'єра молодого священника на початку небарз ся дарыла. З Ужгорода до Пряшова собі Духновича, в 1827 році, выжадал першій пряшівскій епископ Григорий Таркович, чловек освічений, але тяжкого характеру. Нелегко повісти, што было на причині неприязни старіочого епископа гу 25-річному Духновичові. Вікова ріжниця, получена з авторськом ревністю? Таркович міг знати, же Духнович пише поезию, його талантливіст была очывидна. До смерти епископа в 1843 році Духнович наперемінні жыє то в Пряшові, то в Ужгороді, то в Комлошы, то в Біловежы. Жытьёвы пе-рипетіі принутили будучого будителя працувати на собом, досконалити ся в педагогіці, історії, теології, філософії, глядати ся області художнью творчости, орьентувати ся в науці і в жытю. А головні – на власным досьвідчыню познавати тяжкé жыття бідного Русина, видіти його екзистенцийны потребы, розпзнавати пріоритеты культурного і суспільного жыття. Словом, до власной четырдесяткы кінчыги жытьовы університеты. Аж в 1843 році, по смерти Тарковича, на желаня нового пряшівского епископа Йосифа Гаганца, Духнович аж до смерти переходит до Пряшова.

Такой 22 рокы был Александр Духнович каноніком пряшівской епархii. Канонік – адміністратор епархii, другій чловек по епископі. Законне звіданя – чом при своіх спосібностях Духнович не был першым в епархii епископом? Сут індіциi, же му в тым перешкаджали інтриги галицьких свя-

щенників: перед папським нунційом го обвинили в тым, же є „... на пути к схизмі.”

Будучи священником, Духнович був ціле житя стримуваний через церковно-релігійну єпархію, через каноны єпархіяльної структури. Треба констатувати, же ани они не заборонили Духновичови стати ся тым, ким ся стал...

Велькіст человека мож установити подля того, што тот чловек створил, або подля того – яку памят по собі лишыл.

Што Александр Духнович створил?

Його діло можеме съміло назвати енциклопедией русиньского жыття XIX століття...

Припомянме собі, же праві в тым столітю вшыткы європськи славяньски народы конституували ся як модерны народы, вытваряли собі народовы языки. Нима мож было писати красну літературу, але і вытворити основу модерной філології, істориографії, науковой термінології – творити народову культуру. Нам найближший приклад – Чехы і Словакы. Кажда декада того століття вызначала ся необычайно акселерацийом во вшыткых смомянутых областях, завершувала єдны процесы, зачынала дальшы. Съміло гвариме о 20-х, 30-х, 40-х роках ітд. роках як неповторных в культурі Словаків, Чехів. Особливо четырдесяты рокы бывали мотором, який гнал історию каждого з них величыма темпами допереду. Рокы „міеруосме”, 1848 – 1849 стали ся понятьом в історії тых народів. Чехы і Словаци мали не лем Коллара, Штура, Шафаріка, але плеяду дальшых індивідуальности, якы мают незаступне місце в історичным процесі.

Русины такой плеяды не мали.

Нашы освічены єпископы з XVIII століття лишыли по собі скорше потенціяльны амбіции як конкретны концепціі того, што і як робити. В области языка лем Йоан Кутка (см. „Лемківскій Календар 2000”, П. Трохановскій, Йоан Кутка (1750-1812), його епоха і „Катихизис” – Ред. ЛР) створил граматыку, яку мож было хоснувати в церковных школах – „Бук-

варь языка рускаго съ прочиймъ руководіемъ начинающихъ учитися” (1799). На полю суспільно-політичним братя Добрянськы в 40-х роках намагали ся о яку-таку национальну політыку ведно з Чехами і Словаками, в 50-х роках іх Мадяре елімінували, іх неществом бывала ограниченіст ідеології, бывали пересъвідчеными монархістами. Над справедливого монарха іх амбіциі не сігали. Невесело чытати вершыну іх дужынь – меморандум „Памятник Русинов Угорских” з 1849 рока, адресуваний і доручений цисар-панови Францovi Йосифovi II...

На тым безлюдю ся нараз обявил Александр Духнович. Знал о нас вішытко. Головні знал, же медже Русинами панує хаос во вшыткых областях іх жыття – релігійного, шкільного, літературного, політичного, культурного... Знал, же нее медже нима споминаной плеяды люди, яка бы в запущеных областях могла навести порядок. Знал, же остал на туто роботу сам, і же зробити ёй мож лем товды, кед ся зближыт з простым народом, кед ословит найшыршы кругы селян, священників, учытелей.

Был сам, але знал што робити.

Духнович – релігійний діятель. Выходил з того, же Русины набожны люде, ходят до церкви і найбільшим авторитетом для хлопа был і є піп. „Отец духовний”, „пан превелебний” был при вішыткым в родині – свядьбі, крестинах, погребі. Кажду неділю і свято Русин ходит на Службу Божу, молит ся, съпіват набожны пісні, слухат казаня. Священник сповідат, розрішат гріхи, благословит, радит як жыти. Суплює психолога, лікаря, агронома ітд. Словом, кед ся хочеш пригварити хлопу – выужый попа. Навчий го в своіх цілях хоснувати книжку, яку через Службу Божу тримат в руках... І перша книжка, яку Духнович выдал в 1847 році была „Книжиця читальна для начинающих”, органіальний жанр букваря-молитвенника. За ньом вышла такого істого характеру „Маленькая біблія с картинками”, „Катехісіс літургіческий” і „Хліб души, или набожныі молитвы і пісни для вос-

точнья церкви православных християн". О тым, же Духнович трафил клинец по головці, съвідчат три видання „Книжиці...”, два видання „Катехісіса...” і десят видань „Хліба души...” за його житя. Не забывайме, же Духнович был адміністратором пряшівської єпархії, міг в адміністрадиційним порядку примусити попа по русиньски одправляти требы і комунікувати ся з хлопом. З попа зробил Духнович свій найефективніший актыв. Його досьвідчыня рекомендувало бы ся сучасности. Жаль, же неє його і єпископа Гаганця...

Духновича кортіло справити ся з хаосом в богослужебным жытю Русина. О релігійных взглядах Духновича найліпше съвідчыт його „Літургіческій Катехісіс”. Кед книжка вышла, напили ся теологи, обвинивши автора в одступліню од догматів католицької Церкви, донесли на него папську нунцийови. Духнович твердо стоял на своім. Написал: „...пускай латинствующи вінскі каноники віруют как хотят, я же, Духнович, так вірую и исповідую, и ни за что не отступлю от преданий св. отцов и учения святой восточной церкви, так бо віруют и исповідуют вся Угорская Русь и всі Румыны, даже униаты.”

Александер Духнович – педагог. З педагогичного наслідства Духновича видно, же знал найновшу педагогічну літературу свого часу, яка выходила в Австрої по мадярски, по німецьки і тоту, што выходила в Росії. Але был і учительом-практиком. Скромні вчыл урядницкы діти в Ужгороді, Пряшові. Добре знал стан церковных школ русиньского регіону. Друга інституція по храмі і попі, яка на селі фунтувала, была школа. Од часів Марії Терезії діти повинны быти ходити до школы і під страхом покуты іх родиче до школы посылали. На яр, в літі і осени діти были затруднены при домі, на полю. Вчыти ся ходили до школы в зимі. Тот факт остал в народній памяті в ідомі – „ходил до школы єдну-дві-три-штыри зими”. Ліпше повіджене, ступін освітвы мірял ся числом зим, проведених в школі. В школах вчыли півце-учителі, як правило помічники при фарі, дякы. З них Духнович зробил конкретных wykonавателів модерных педаго-

гічных принципів. Страх палички, якій был найрозшыренішим методом виховання, поступово ся замінює педагогічном гром, съвідомым приступом гу науці, хапаньом вчыня як незамінного фактора жытія молодого чловека. Кед о церкви жыло переконаня – „без Бога ни до порога”, о школі зачало жыти пересвідчыня – „народ познал свою нужду, зачинает и желаєт своего просвіщення”.

До половины XIX століття півцеучытелі вчыли з букварів, які выходили в Сербії, Львові ітд. Духнович іх замінил зрозумільма, по руски написаными „Книжицьом читальному...”, „Хлібом души...”, які пізніше дополніл учебниками для учытелей „Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских”, „Сокращенная грамматика письменного русского языка”, „Краткий землепис для молодых Русинов”, „Молитвенник для русских дітей”, календарі під назами „Поздравление Русинов”, „Місяцесловы” на ріжны році. Вклад Духновича до народной педагогікі неоцінений...

Александер Духнович – поет і писатель. В съвідомости русиньского чытателя імя Духновича ся асоцыює з авторством стихотворных рядків „Я Русин был, есьм і буду...” і „Подкарпатскіе Русины, оставте глубокий сон...”. Акуратні, Духнович є автором тых, як і соток інчых патріотичных верши. Але патріотична тема його поетичной творчости не вычерпве. Мал ся за поету і писал поэзию ціле жытія. Знаме, же гу кінцьови жытія інтенсывніст його творчости ся не зижкат, але звыжат...

В молодости Духнович был під впливом мадярской поезії, котру добре знал, сам ю писал, ёй поетику мал за свою. Кед обявил руску поезию – Г. Державіна, В. Жуковского, А. Востокова і ін. – нашлідуе іх оды. В дальшы рокы на нього впливали Пушкін, Лермонтов, Тютчев, Некрасов і інчы поеты. Не без впливу на нього была і епохова поэзия Чехів, Словаків, Поляків і інчых народів, языки которых знал. Треба єднозначно повісти, же Духнович в своій творчости николи не был механічным нашлідовником. Можеме ідентифіку-

вати вплив на нього названих і неназваних поетів в смислі перевзятій теми, мотивів, але не найдеме епігонства, копювання. Формальна сторона поетики Духновича ішы слабо розпрацувана. Єй будуча аналіза наявні вкаже, же метрика, евфоніка і строфіка його поезій оргінальна, неповторна.

Тематична аналіза верши поети вказує на універсальніст інтересів автора. В його нашлідстві находиме чудови образи любовної лірики, таки як „Піснь об отході любезній” на початку поетичної творчості, „Піснь к любезній”, „Піснь”, „Тоска на гробі милой”, „Дівушка в саду” в дозрілі роки, но і „Туга”, „Над могилой милой”, написаны під ста- ріст... Богата в мотиви його лірика природи, звязана з кождоденным житьом поети. Таки стишкы, як „Роза”, „Незабудка”, „Піснь земледільца весною”, „Вечерняя заря” і інчы, могли бы украсити хоц-котру антологію лірики о природі, не лем русинської поезії...

Найплодотворнішом темом його поезії є видимо поezия суспільного патосу інтенциональні творена як будительска, маюча за ціль вигорнути народ з летаргу. Духнович был пересвідчений, і часто мал правду, же верш може порушыти чытателя так, же тот спосібний на ефективну дію, годен зробіти дашто позитывне. В тій добі не лем наш автор перебільшувал выховну функцыю поезії і літературы як такой, але добре же по ним остали дидактичны вершы з „Книжиці...”, таки як „Жизнь Русина”, уж споминане „Вручение” („Я Русин был, есмь и буду...”), „Русин” („О роде мой, роде...”), „Русский литературный земледілец на Угорщині”, „К остроділцу”, „Послідняя моя піснь”, ітд. Тота поезия – съвідок зложеной душевной працы автора, шыро задавшого помочы Підкарпатским Русинам.

Будучы віруючым християнином Александр Духнович не міг не писати релігійной поезії. Вершы „Піснь о страсти Иисуса”, „Гріх”, „Верхность”, „Рассуждение о Бозі-Створителі”, „Надежда в Бозі”, „Зберайте ся діти” і інчы, сут шедеврами свого жанру. Чуджий вплив на автора спостереже лем правдивий знавец релігійной руской або мадярской поезії.

Наш поета інтересувал ся жытьем, чытал вшытко, што му было доступне, шлідил за політыком дома і в чужыні, задумувал ся над проблемами жытія і писал на тоты темы контемпліацыйну прозу і поэзию. Наголовкы верши съвідчат о чым Духнович думал. „Самотность”, „На похорон матери”, „Младость”, „О чести”, „Мысль в началі весны”, „Жизнь человека”, „Клеветникам моим” ітд. Гуманний патос його філософской лірики евідентний. Выникат з ньой образ модерного человека свойой епохи, ліричний герой, запалений за ідею людскога щестя ту, на земли...

Вдячном темом до студиования сут Духновичовы „Загадки и логографы”. Нараховуєме іх на десятки, соткы... Представляют эксперимент в области формы верша, хоснунавія многозначности русиньской лексики, фольклору, загадок, приповідок, байок ітд. Чыташ і думіеш – што вшытко знал тот человек, яку мал фантазию, яким генійом мусіл быти, жебы створити тоты художні перлы...

Александр Духнович был стихотворцем, поетом, мал ся за такого сам, за такого го уважала критыка. Але він был і основателем русиньской прозы. Його повіст „Милен і Любіца” съвідчыт о літературных симпатіях до сентименталізму і о любові до рідного краю під Вигорлятом, в якым ся стала тата ідилічна істория.

Зачынат в нашіл літературі і дальший жанр – літературний есей. Іде і вільне раздумуваня на філософско-суспільну тему без дотримуваня ся систематичности выкладу і логічной аргументаціі зробленых выводів. Є то опыт екпресійной критики. Такыма сут його есеі „Время проми-нися”, „Образ жизни”, „Память Щавника” і інчы.

Духнович был першым нашым драматургом. Прияло ся його драмы уважати за релікт класицистычной поетики з кінця XVIII століття. Доказом того мают быти прызвіска protagonістів – Многомав, Лестброт, Чесножыў, Мудроглав, Праздноглавскій і інчы. Шкода, же написал лем два творы – „Добродітель перевышает богатство” і „Головный тарабан-

щик". Першы два дійства „Добродітелі..." нас наводят на мысель, же Духнович нашлідує реалістычну маніру писаня Д. Н. Островского, автора половины XIX століття, сучасника нашого автора, а не Фонвізіна з кінцем XVIII століття. Гварячы призвиска і назвы Островскій ужыват біжно („Бедность не порок", Кабаниха і ін.). В своїй песі Духнович выкріслює образы, заузлює конфлікт як правдий реалістычний мастер. Так даяк жыли нашы предки. З таком бідом мусіли воювати. Третє тійство барз оптимістычне, автор не хотіл лишыти зрителя і читателя без перспективы. Песу треба знати, ей актуальніст очывидна. Друга песа – „Головный тарабанщик" заводить читателя до абсурдного съвіта кар'єристів. Як абсурдна драма – песа перебігла час.

Александр Духнович – журналіста, видаватель. Был автором або соавтором понад двадцятьох книжок. Был кореспондентом вшыткіх русиньських газет і журналів, які за його часу выходили. Писал до словацких, мадярских, польських і німецких выдань. Подля неполных рахунків надрукувал понад 3000 сторінок тексту. Кажду книжку, статю, замітку, кождий шорик верша треба было написати, привести до друку, зробити коректу, і – коли портувати, продавати, бо за нього туго роботу никто не зробил. Окрем спомянутых трьох тисячи надрукованих сторінок, хоц лем раз тілько остало ненадрукованых по мадярски, по руски, по латиньски. Писал денники, вюл і особисту кореспонденцию, урядову кореспонденцию. Был каноніком, обходил парохії, висвячувал церкви, отвергал школы, агітувал на вольбах кожного Русина, Словака. Служыл Службы Божы, приводив і голосил казаня, старл ся о родину, стрічал ся за знаємымыма. Закладал спілкы, спонсорувал потрібуючых, быў всяди, де было треба. Не чудо, же по 62 роках го бракло, кед гутому придаме тяжку хвороту – грудну жабу...

Александр Духнович і русинський язык. Активіст Духновича в области русинського языка была в минулости і є дотепер для Русинів найактуальнішим нашлідством.

Його уважаме за основоположника русинського літературного языка. Тот пріоритет му не може никто взяти. Видиме і оцінюєме в ним двя аспекты.

Дякуючи свому вихованню, дякуючи об'єктивним обставинам, в яких Духнович жыл, был пересвідченым сляянновільом, ненаправным русофільом. Не лем він, але такой вшыткы його славяньськы сучасники по Австрійскій Монархіі перехворіли том хворотом. В часі, кед інчы вытерезвіли, пустили ся до конструктивной роботы на полю вытваряня рідного языка, о правомірности і потребі якого ся не похували, наш Духнович пережывал рецидиву хвороты. Был пересвідчений, же Підкарпатскі Русини сут частю велико-го руского племени. На тій основі в його літературній практиці наявні видиме двоякіст медже теориіом і практиком. Творы пише по русиньски, але в теорії уважат русинський язык за „русский язык", за язык Великороссов.

Так ся стало, же в часі, кед Чехы, Словакы в Австрії, Білорусы і Украінці в Рускій Імперіі уж хоснували своі языки як літературны, наш будитель стоіт на проруских позиціях, одсудзує Украінців і Білорусів як зрадців великорусской ідеі.

До кінце жыття остал вірний завіту діда з 1816 рока. Тым можеме высвітлити і факт, же в його русиньських творах найдеме велью русицизмів. Дакотры з них без знання „русско" тяжко зрозуміти.

Писал языко, якій не мож сплести ани з рускым, ани з украінськым ани з білоруским, ани з інчым языком. Шкода, же дотепер ніт науковой монографії о языку Духновича, ніт словника його творів. Великій то долг потомків перед предком будителем.

Люди, як Александр Васильович Духнович, называют „вічными тружениками". Він – ціла епоха нашей істории. Был чловком, якій знал, же пут долгій на тисяч миль треба зачати першым кроком – кед го не зробиш, не дійдеш. Был прагматыком, руководил ся філософійом „малых діл", без реалізациі которых не мож зробити „діля велики".

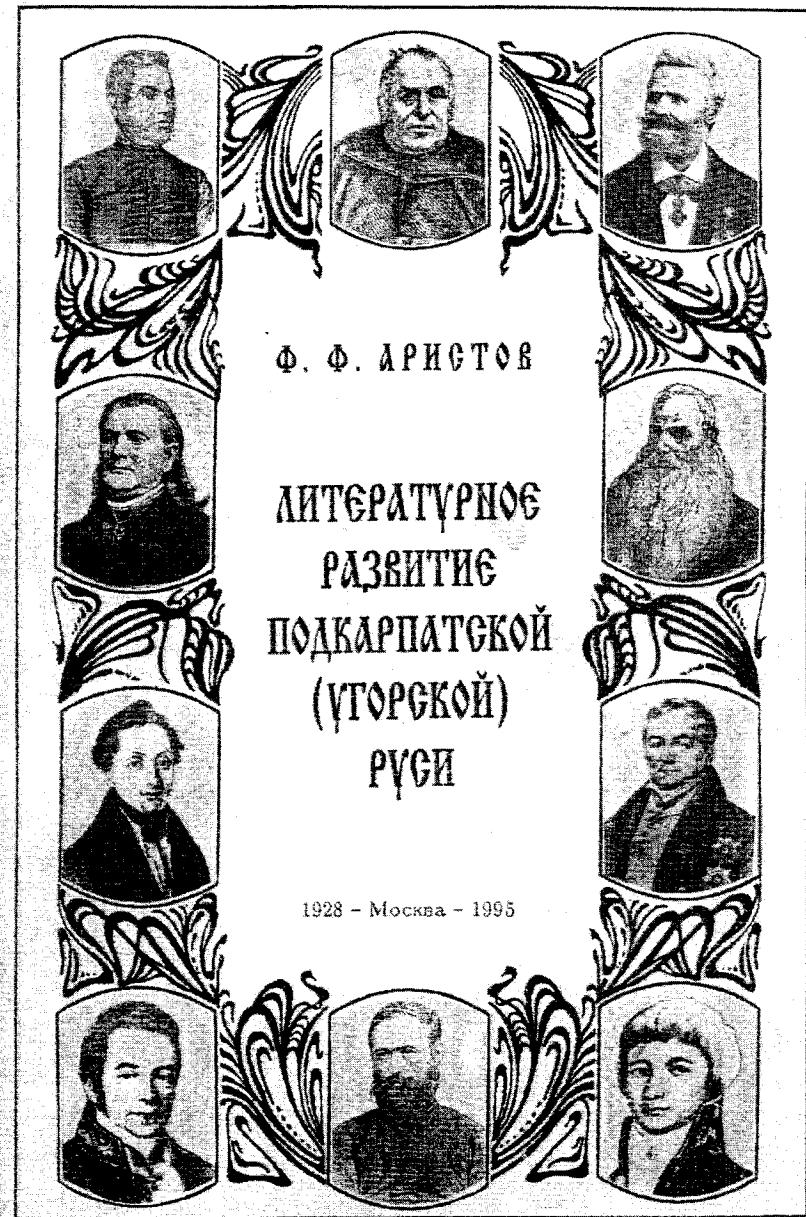
Знали го і поважали сучасники в Австрії, Славяні і Неславяні цілої Середньої Європи. Нашому народному жыту дал імпульс, котрий тырват до днесь. По його смерти засновали ся Общества Александра Духновича, котры екзистуюць до днесь. Выдавали ся і выдаюць його тексты, які ся пригваряюць старым і молодым. На вікі останут в памяты Русінів шорики його стихіў:

„Я Русин был, єсъм і буду...”

Взято з выданя: „Русинський літературны альманах. Юбілейны рік Александра Духновіча 2003”. Сполок русинських писателів Словеніска. Пряшів 2003.

В оригиналі тексту передавано хоснувану через Духновича (і не лем) букву „ять” (ѣ) як росийске „е” („хлеб /души/”, „песнь”. На мою думку, не лем неслушні, а і шкідливі. Відомо бо, же чытало ся ю як „і”. І так ю, подля мене, одберал сам Духнович. ...А текст допису Пана Мирона Сисака, свойом дорогом, ци не найкрасшій з поміщеных в Лемківскім Річнику! (П.Т. – редактор і автор злемківшеной версії)

Александр Духнович в пантеоні русинських творців.

Александр Духнович як історик

*Я трудился день и ночь и боролся
со многими препятствиями;
я терпел муки, битвы
и много беды за мой народ,
чтоб он жил и счастливый был.*

А. Духнович

Здає ся, же тоти слова найліпше oddают зміст життя і діяльності Александра Духновича – культурно-освітнього і духовного діяча, 200-ліття народжиня якого одзначаме за рішальнюм ЮНЕСКО. Жебы по правді визначыти його місце в ряді відомих славянських діячів і на кілько збогатил духову скарбницю свого народу, конечным є бодай коротко схарактеризувати епоху в якій він жив і творил.

На зламі XVIII і XIX століть Європа пережыла соціально-економічны потрясіння які привели до глубоких змін. Під національним взглядом поневоленые народы, натхнены ідеями французского просвітительства рішучо виступили против феодально-панщиннї системі за торжество вымріянных людством ідей свободы, рівности і братерства. Бурили ся віками усталеные граници феодальних держав. В 1806 році з карты Европы зникла всесильна колиси Священна Римска Імперия. Нестримано зрастало прагніння поневоленых народів позбыти ся не лем економічного, а і національного гноблення, зорвати кайданы духового рабства. В 1820 р. вибухла революция в Іспанії, потім в Неаполі, Сицилії, Португалії. Цілий сьвіт облетіла вістка о гідній подиву героїчній борбі невеликой Греції. В 1825 р. в Росії декабристы підняли шалену пробу знести, виділо бы ся, незахвіяне царскє самодержавство.

Народы по новому пізріли на себе і на съвіт, повірили в свої силы, потягнули ся до познання свойой істории, языка, культуры. Нестримано зрастала самосьвідоміст народів, воля до утвердження свого „Я“. Зачал ся природній процес національного Одроджыння. Охопил він і вельомилионовы масы віками поневоленых славянських народів Австрійской Імперии. Тото найвыразнішее проявило ся в зрастаню інтересу до рідного языка, літературы. Гідний приклад вказали Словакы і Чехы. На цілий славянський съвіт почул ся могучий голос „достойных сынів Татр“ Я. Колльяра (1793-1852) і П. Шафарика (1795-1861). Преняты щыром любовю до Славян, они посвятили свое жыття на вывчыння старожытности і літературы, будили почутя полноцінности і рівноправности з інчымна народами. Завдякы тому, за словами знаного славісты I. Срезневского: „одродила ся, як фенікс з попелу ческа і сербска література, а з літературом і взаімна братня любов Славян“¹ (...)

Фаля національно-культурного одроджыння охопила і Закарпатя, котре входило до складу Угорщины. Прогресивна част місцевой інтелігенции выступила боронити рідного языка, якому, за словами Михаила Лучкая, „зачал загрожувати полний занепад“. (...) Велику патріотычну діяльніст розгорнул мукачівскій епископ Андрій Бачынський. Він не дал чужынцям задусити рідне слово. Односячы ся з великом повагом до языков інчых народів, він горячо закликувал до обороны рідного („руского“) языка. Повчальном і для днешніх сучасников остає його позиция однісні языковой проблемы: „Отнюдь не возбраняю латинского или иных язков науки, токмо абы свое Руское... наипервіе не оставляти, но во том вынаучити и утвердитися“².

¹ Вступительная лекция И.И.Срезневского в харковском университете 16 октября 1842// Журнал Министерства Народного Просвещения. – (дале ЖМНП). – С-Пб., 1893, Ч. CCLXXXVII. С. 122.

² Шлепецький А. Мукачівський епископ Андрій Федорович Бачинський та його послання// Науковий збірник Музею української культури у м. Свидник (дале НЗ МУКС). – Пряшів, 1967. – Нр 3. – с. 229.

Национальне одроджыння кожного народу одбывало ся значном міром і через вивчыня власной історії. Уж в другій половині XVIII століття історичны дошлідження появляють ся в наших сусідів – Словак Матей Бель опубликувал працы „Географічний підручник Угорщины” (1767), „Географічний нарис Угорщины” (1792) з історично-етнографічном характеристыком закарпатских Русинів, а Мадяр І. Катона видал вельтомову „Критичну історію королів Угорщины” (1779-1817). В 1837 р. во Львові Денис Зубрицкій видал польським языком „Нарис з історії руского народу в Галичыні і церковной єпархії в тым королівстві”, а в 1852-1855 рр. „руським” языком в трьох частях - „Історию древніго Галичско-Русского княжества”.

Кінцем XVIII століття і представники закарпатської інтелігенції мали уж щувний науковий потенціял для створіння дошлідження з історії краю. Являют ся рукописны працы Йоана Пастелія „О походжыню Русинів”, „Істория Мукачівской Єпархії” і Д. Бабілі „Істория єпархii”, а в 1799-1805 рр. съвіт взріла перша друкована двотомова праца з історії Закарпатя Йоаникія Базиловича - „Короткій нарис фундації Федора Корятовича”. Своїм появом она засвідчила о істнуваню закарпатських Русинів як частки східних Славян зо своїм істориом і культурными стремліннями. Был то перший промін съвітла до вкрытого цмом минулого Закарпатя, якій висвітлив щувні карт істории духового життя народу, вказал його славных сынів. Зато Й. Базиловича справедливо назвали „першим будильником” на Закарпатью. (...)

* * *

Серед тых, хто будил національну съвідоміст закарпатських Русинів, плекал ідею славяньской єдності, могучом постатю возвеличат ся імя Александра Васильовича Духновича. (...)

Його ріжносторонній науковий доробок достатньо вивчений як краївими, так і заграницыми дошлідниками

і виданий в трьох томах в Словакії³. Та іх увага была прикута переважні до літературной та педагогічной діяльности⁴ філософских погладів Будителя⁵. Барз скромні повіджено о ним як о історику⁶. Натоміст його історичны працы сут дост значучы і схарактеризуваны лем в остатні рокы⁷.

За жыття А. Духновича його історичны працы такой не были публикованы. Причына в тым, што в них порушаны были квестії, якы не одповідали політыци правлячых кіл ни Угорского Короліства, ни Австрийской Імперии. Та з часом нашли ся цінителі його дорібку в росії, якы і опубликовали част з написаного. Так, Ф. Аристов в журналі „Русский архив” в 1914 році опубликувал статію „Истинная история Кар-

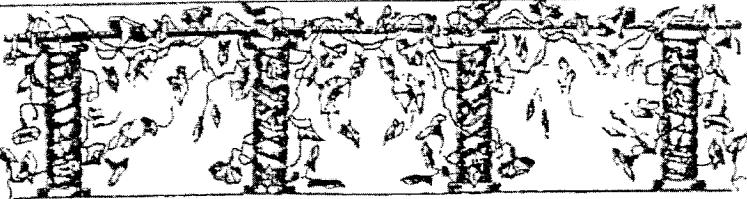
³ Духнович Олександр. Твори. В 4-х тт. – Т. 1 (Редкол. Ю. Бача, П. Бунганич, М. Грищенко, Й. Дзенделівський, В. Микитась, Ф. Науменко, М. Ричалка (голов. Ред.), О. Рудловчак; Упоряд., авт. Комент. і слов.: О. Рудловчак, В. Микитась; Автор вступ. нарису О. Рудловчак (с. 15-168). Покаж. (іменний та прац) Ю. Кундрат; Пер. угорских текстів – О. Рудловчак, латиномовных – П. Бунганич та Ю. Сак. Слов. пед. видво в Братиславі. Відділ укр. літ. в Пряшеві. – 1968. – 791 с.; Т. 2. – 1967. – 732 с.; Т. 3. – 1969. – 608 с.). днес за редакційом О. Рудловчак завершено приготовління до друку остатнього – четвертого тому творів А. Духновича. В Україні деякы творы автора вміщені в збірнику „На Верховині”. Упорядкування, приготовління текстів О. Мишанича. – Ужгород, 1984, а окремом книgom вышли в 1993 р.: Олександр Духнович. Твори. Упорядкування, підготовка текстів О. Рудловчак. – Ужгород, 1993. – 250 с.

⁴ Микитась В. Л. - О. В. Духнович. – Ужгород, 1959; Ричалка М. – О. В. Духнович –педагог і освітній діяч. – Пряшів, 1959; Науменко Ф. І. Основи педагогіки О. В. Духновича. – Львів, 1964; Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. – К., 1966.

⁵ Кашула І. Ю. Суспільно-філософська думка на Закарпатті кінця XVIII – середина XIX ст. – Ужгород, 1993.

⁶ Чумак Т. М. Харектер исторической концепции А. Духновича// Тези доп. та повідомл. До наук. сесії, присвяченой 100-річчу з дня смерті О. Духновича. – Ужгород, 1965; Виднянский С. В. Идеи славянского единства в исторической концепции А. В. Духновича// Культурные и общественные связи Украины со странами Европы (Сборник научных трудов). К., 1990.

⁷ Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Ужгород, 1999.

Істиннаа Исторія Карпато-Россовъ или Угорскихъ Русиновъ изданна
Народолюбцемъ, Александромъ Духновичемъ. 1853.

§. 1.

О исходѣ Карпато-Россовъ.

О исходѣ сеѧь прежде всего замѣтить нужно, что именемъ сиъ, просто тѣ Россіане называются, которые ишѣ начинав отъ Молдавіи, Буковины и Галицкаго границъ, ви полуденномъ Карпаты бокъ, и дальне по рѣкѣ Закоши. Тасѣ, и Подградѣ, внутрь границъ угорскихъ распроспространенны, находятся: —какъ и то что зане и наизнакомыхъ бывшихъ, и сущихъ на земли народовъ, какъ н. п. Грекохъ, Римлянъ, и Нѣмцовъ, иже начизо, и исходъ единоплеменны Двевисатели нужными устроены пособіями, точно и ревностно описать; и потомству оставить тщадися, а по сихъ даже самаго славянскаго народа, и при возможномъ приложжаніи бытосписателей, одинакъ мракомъ древности столь покрыть останется, что едва не весьма на басняхъ, и мізгахъ основуется.—Та что объ исходѣ сего забвеннаго, и тьмою временъ покрытаго Народа основательно сказать невозможно.—Истинно не много! ибо современники, и соотечественники о народа сеѧь очень мало, иностранцы же, и иноплеменны или вичего яли только что нибудь согрѣшнаго во памятникахъ своихъ оставили, и что больше даже Несторъ, и Карамзинъ о Карпато, или Угро-Россахъ только то упомянули, что и они на свѣтѣ суть; впрочемъ, какъ объ исходѣ, такъ и о состоянїи ихъ не много что назначили. Домашніе

Передня сторона першої публікації працы
Александра Духновича „Істиннаа исторія Карпато-Россовъ или
Угорскихъ Русиновъ, надрукувана через Федора Арістова въ выданю
„Русский Архівъ“ (Москва), на 1914 рік, № 4.

пато-Россов или Угорскихъ Русиновъ изданна Народолюбцемъ Александромъ Духновичемъ, 1853⁸, рукопис якой нашол въ бібліотеці Московской Духовной Академії (Сергів Посад). А ту она надышла за духовымъ заповітомъ протоєрея церкви при росийскимъ посольстві во Відни М. Ражвского, з якимъ А. Духнович підтримувал стислы контакты. Съвідчыт о тымъ такій запис автора на третій стороні рукопису:

Любезный Друг! Се отдаю Ти короткий витяг исцоріи Русиновъ Угорскихъ... Я немного написавъ, бричаю Тебе больше правды искать... Ты читай больше, и гряди по сему дельцу, множество правды Ти ся покажетъ.

Здравствуй Духнович⁹

На другій стороні того же листу написано: Veritas odium parit (Правда очи колет).

Як патріота своєї землі Александр Духнович жалує же нес прац з історії Закарпатя, „сего забвеннаго и тьмою времени покрытого народа“. Він справедливо докарят своїм сучасникам і краинам, што они „о народе сем очень мало, иностанцы же, и иноплеменни или ничего, или только что-нибудь погрешнаго во памятникахъ своихъ оставили, и что больше даже Нестор и Карамзин о Карпато, или Угро-Россахъ только то упомянули, что и они на свѣтѣ суть“¹⁰. Єднак треба зазначыти, што названы авторы заслугуют на більше похвалынич осуду, бо они не минули въ своїхъ працахъ нашого краю, особливо Нестор. Його „Повість временнихъ літ“ лишат ся єдинымъ писемнымъ съвідчыньемъ о заселінію території Закарпатя Славянами іщи въ IX ст. і його місци въ меджедержавныхъ односинахъ X ст. Більше оправданий є докір під адресомъ Й. Орлай, на кілько tot въ соїй статі „Істория о Кар-

⁸ Истиннаа исторія Карпато-Россовъ или Угорскихъ Русиновъ, изданна Народолюбцемъ Александромъ Духновичемъ въ 1853 году. Сооб. Ф. Ф. Аристовымъ// Русский архивъ, 1914. — Т. 5. — с 529-559.

⁹ Аристовъ Ф. Значеніе А.В. Духновича, как угро-руssкого историка// Русский архивъ, 1914.- Т.5.- С. 148.

¹⁰ Истиннаа исторія Карпато-Россовъ.- С. 529.

пагато-Россах..." не споминал періоду, котрий попереджувал прихід Угрів. Зато, намагаючися заполнити тути прогалину, А. Духнович і назвав свою статю „Істинна история Карпато-Россов...”.

Які же проблеми порушал Александр Духнович, якими були його погляди на історичне розвиття Закарпаття і що нового вносить він в порівнанню зі своїма попередниками?

Уж сама назва певного параграфу „О исходе Карпато-Россов” визначає тему дошлідження. Автор окриває заселення через Русинів території од Молдавії, Буковини і Галичини до південно-західних схилів Карпат і далі по берегах Тиси і Попраду. Важним твердженням автора є те, що за Карпатським населенням є корінним (автохтонним) і належить до сходно-славянських племен. В Угорщині оно знане під ріжними етнічними назвами, з яких найбільше поширені – сут: „Руски”, „Русини”, „Рутені”. На підтвердження він посилається на працю Й. Базиловича „Короткий нарис фундації Ф. Корятовича...” (1799 р.) і на угорських істориків, окрім А. Сірmai (1803 р.), які „утіти правду не смея”, тіж стоять на тій позиції. (...)

Прошлідуючи прихід угорських племен до Панонії в кінці IX століття, Александр Духнович, як і Юрій Венелін, підкрислив культурний вплив на них зі сторони Славян. Того видно хоць з того, що в „мадярському языке не только имен и слов, но даже и иных речений множество находится”. Од Славян запожичено і характер державного управління. А. Духнович старался прошлідити історію походження назви Угорщина, та робить це достовірно, уважаючи, що она од імене Ігоря – нащадка давньоруського князя Олега.

Дошлідник, як і його попередники уважав, що населення Закарпаття початком було незалежне од угорських феодалів. Оно близько 867 р., на століття скоріше од Київської Русі, приняло християнство східного обряду. Тоту думку пізніше підтримали таки історики Церкви, як мукачівський

канонік А. Балудяньскій¹¹ і професор Московської Духовної Академії Є. Голубинський¹².

А. Духнович поглибив висновок попередніх дошлідників щодо того, що політъгнє становиско народу, його духове життя почало вуразно гіршати з часу супружества угорського короля Штефана і Гізелі – ділкі короля Генриха Баварського. З ним прибуло дуже німецьких священиків латинського обряду: „Русинов на латинський обряд пріимали, вабили, і силили, покрещених греческими священиками снову хрестили, і так по малу от обряда Церковного славянського греческого отлучивших, даже и от народности Русской оттягли”¹³. А по принятю унії (1646 р.) аж і самі священики „не стидилися красивий и стародавний обрядок, славянско-русский латинскими обычаями осквернити”. Як відоме, в оціні розширення сфери впливу католицького Риму А. Духнович, як і Й. Орлай та Ю. Венелін, був єдинозначним.

Автор порушує важні квестії з давної історії Закарпаття, але не випадково они висвітлені на науковій основі. Та і він сам старался надати статті більше громадсько-політъгнногозвучання, звернути увагу Русинів на свою історію, сприяти піднесенію їх національної самосвідомості, одкрито повісти про їх етнічну спільноту з Русинами на схід Карпат. Акуратні тут не сатисфакціонувало правлячі кола Угорщини, і дуже праця Будителя так і лишилося в рукописах.

Відоме, велько тез і висновків в „Істинній історії Карпато-Россов” на днешній час перестарілі. Єднак, в тамтій епосі твір одногорал велику роль, бо будил в закарпатських Русинів зацікавлення до свого минулого, сприяв розумінню історії свого походження, стверджував, що мають они історичне право до пілітъгнного існування. Справедливо зуважає І. Мациньський, що „аж і з явними язиковими недостатками, кед бы Истинная исторія... Духновича была

¹¹ Балудяньский А. История церковная нового завета. Изд. третье, в Виене, 1852.- С. 168.

¹² История Русской церкви Е. Голубинского.-Т. 1.- Москва, 1901,- С. 167.

¹³ Истинная история Карпато-Россов.- С. 546-547.

выдана протягом другої половини XIX століття, она зробила бы велику національно-одроджyньову роботу медже закарпатоукраїнським населін'юм"¹⁴ Зато она заслугує не так на критику, як на похвалу, бо треба памятати слова єй автора: „критиковать каждый дурак может, но не каждый знает”¹⁵. Він мал замір продолжити дошлідження історії краю на вужчым науковим рівни, о чym так повідомил при кінци „Истинной исторії”: „И с тем довлеет заключить первую часть истории древнебытностей Угорско-руского народа...”. Але, на жаль, тым задумам не судило ся збыти.

Свої погляди на історію А. Духнович часто висловлювал на сторонах галицької преси. Першом таком публікацийом была статія „Состоянье Русинов в Угорщині” в львівській газеті „Зоря Галицька” в 1849 р. Во вступним слові до ней редакція зазначала: „Милю нам, що можемо сумістити розправу о нашей родной братії, Русинах Угорских, котри теперъ сильно желают сполучитися из своїми братами Галицкими Русинами, притеснены дикими Мадярами, ворогами царя нашего Австрійского й цілої словянщини. Розправу тую печатаємо дословно так, як наш брат угорский Русин, подав, щоби очевидччи показалося, що мова їх руска є та сама як наша и народ угорско-русий тот самый народ, що наш Рускій”¹⁶. Час появлення ся статії не припадковий. Акуратні товдys мадярській нарід вюл рішучу борбу против австрійского панування. Боліоччи над дольом закарпатських Русинів, автор старал ся пробудити в них національну съвідоміст, обґрунтувати іх історичны права.

Під тягаром перешлідувань, яких зазнал zo стороны угорських власти в час революції, А. Духнович негативні оцінят приход Мадярів до Панонії в кінци IX століття, бо они „з Русинов свободных рабов здилати не стыдались”, і старали ся выкоренити місцеву народніст. Більше уваги автор

¹⁴ Духнович Олександр. Твори.- Т. 2.- с. 628.

¹⁵ Духнович А. Дело от безделія. 1859.- с. 18// Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Шифр НТШ.- № 842.

¹⁶ Зоря Галицька. 1849.- Ч. 31.- с. 181.

приділят соціально-економічному розбитю Закарпатя в складі Угорщины, характеристыці селянства в періоді грунтування феодальних односин. Селянин, для прикладу, „не имел власности, но зависел целиком от воли дворян (шляхта, немеши), а власне от жидовского арендаря. Селян вольно было все отогнati, палицовати, в темницю усадити, як в давнішних часах i забити. Селянин руский, должен был приняти с покорієм всякую собі или народу рускому учненню кривду”¹⁷. Селяне змушені были одрабляти панщыну, поправляти дороги, давати пану пяту част вроды i „при тым іщи не лем священника, але і дяка і школьника платити”.

Тяжка была i політьчна ситуація селянства. Пробы найти оборону в судах не мали поводжyня, бо суды были „зложены з самых вельмож”. В статії одзначено i тото, што тяжка економічна ситуація, полтітьчne безправя было причиною гляданя через Русинів Закарпатя красных обставин для творчой діяльности, i зато они емігрували до Росії (для прикладу приводил Й. Орлай і М. Балудяньского).

Основны тезы рукописной працы „Истинная история Карпато-Россов...” А. Духнович опубликувал в „Вістнику для Русинов Австрійской державы” під назвом „Краткая история угорских Русинов”¹⁸. Як видно, автор уважал за цільове закарпатських Славян назвати не „Карпатороссами”, а „угорскими Русинами”. Він особливі акцентує етнічну спільноту Русинів з обох боків Карпат, а „история наших Русинов мимо прилежаній дееписателей мраком древности столь покрытая остается, что едва не весьма на баснях и мнениях основуется”. Посылаючи ся на „отца Й. Базиловича”, він доводит автохтонніст закарпатських Русинів, бо тоты, которы переселили ся до Панонії пізнійше, уж нашли там своїх єдноглемінників.

¹⁷ Духнович А. Состоянье Русинов в Угоршине// Зоря Галицька. 1849.- Ч. 31.- с. 181.

¹⁸ Краткая история угорских русинов // Вістник для Русинов Австрійской держави, 1851.- Ч. 147,- с. 586-587, 591-592.

Як громадско-політичний діяч і як очевидець мадярської революції 1848-1849 років, А. Духнович не міг не висловити свого однозначного ставлення до ній. Йому, як духовній особі, взагалі противне було всяке насильство, а тым більше збройне. І він єднозначно осудил мадярську революцію. Были гу тому і інчі причини. Відомо, що керівники мадярської революції заперечували немадярським народам права до самоокрисління, а сам А. Духнович був перешлідуваній через них, адже боронил національних інтересів закарпатських Русинів, старал ся о піднесіння іх національної самосвідомості. Він і сам признал ся: „Явно исповим, что я 1847 года власным разходом издал книжицу азбучную; russki діти из ней по-руssки читати ся научили, а что книжица она по-руssки писана была, то и Мадяры узнали и про ню я свое вытерпіл; бо єдино про то, что я russki книжочки писал, от мятежников поруган; и до смерти не забуду 27 Апрілія 1849 года, як розбойник между орудіями веден до Кошиц, где для мене шибеница строилася”¹⁹.

Так, 27 квітня 1849 рока А. Духновича заарештували угорські революційні органи влади. Його вели як „разбойника“ на місце страчання медже „четирма гусрями і двома арматами“. Серед стражників був єдиний „рудий Поляк“, який особливі ображал го, „...барз грубыми выражами, ганьбил, высмівал нещесного, обплювал, а в кінці казал стягнути з мене черевікы, жебы-м босий ішол ... в кінці вдарил мене страшно в лицце і одступил од мене рудий Поляк, якому я певно не пожелал найліпшого“²⁰. Звільнili го з арешту аж 5 травня 1849 р. Таки діяння мадярських революціоністів дали йому підставу повісти, що: „Мадяре поступают теперь в такий сам способ, як поступали в девятом століті, коли Русинів землі добровольно виіерли, а панство своє поганське в Европі упевнили“²¹.

¹⁹ Вістник для Русинов Австрійської держави, 1851.- ч. 5.

²⁰ Александр Духнович. Автобіографія.- Ужгород, 1928.- с. 17.

²¹ Зоря Галицка, 1849.- ч. 31.- с. 183.

Саму революцію назвал Александр Духнович „нешесном“ і „смутном“, яку „выкликали незадоволені пролетарії“. Але задання революціоністів визначил докладні: „під проводом Л. Кошути, разом з подібними собі прихильниками пролетаріату, переняли ся ідеям вшyтко і всяди до основ зреформувати“ і „щобы королівство угорське одорвало ся од Австрої як самостійна держава, яком має рядити власне угорське правительство“²²

Ограничуючи права національних меншин, керівники мадярської революції не покладали на них великих надій в борбі протів Габсбургам, аж і односилися до них з деяким підзрінням. А. Духнович вказав шкідливіст такої політичної лінії: „Кошут сам добре позает туюсталость Русинов, и для того раздавал зброю Мадярам, Німцям, Полякам, Жидам, Циганам; но Русинам ніколи, понеже Мадяри боялися і бояться все хороброго народа русского“²³. Він підкрислял, що угорські органи влади николи не узناли права закарпатських Русинів до національного самоокрисління. Они все вимагали, жебы Русины „не сепаровались от нас, и не творили в Угорщині якую то козакію или іншу краину“. Так само отверто Будитель виповідал свою позицію і в національній квестії . А она полігала на тым, что він „желає згоди, хочет воздати каждому свое, хочет мирно жити с каждим человеком и помириться, а не роздражняти людей: он вимогает своего права, своеї народности на всегда по законам, правно, и тим способом готов на борьбу на смерть и жизнь, але за дело праведное, и возможное!“²⁴. Рішучо одграничуючи ся од егоїстичних поглядів вождів мадярської революції, А. Духнович голосил: „каждому народу честь и почтенье достойное воздаем“. З особливим почуттям поваги він односили ся до мадярського народу, добре розуміючи що сама доля судила ім жити попри собі. Зато і повідал: „мы че-

²² Александр Духнович. Автобіографія.- с. 13, 15.

²³ Зоря Галицка, 1849.- ч. 31.- с. 183.

²⁴ Вістник для Русинов Австрійської держави, 1863.- ч. 6.- с. 23.

стуем мардярский народ, величаем великодушие его и любовь взаимну, як и от них чести пожадаем, мы уже через девять столетий с Мадярами живем, и никогда не была против нас жалоба, чтоб даколи мы им кривду учинили”²⁵.

Боронячы принципів гуманізму А. Духнович виступав як прихильник мирного розвязання конфліктів і остро осуджал війни. В його очах, для прикладу, Наполеон Bonaparte – „разбойник Європи”, котрий „ужасом наповнял троны, баламутил по всем свету, прославлял худое имя свое убийствами и разорением”. Просвітитель вказувал причини воєнних конфліктів і правди в цілі іх організаторів. Він вказувал: „войною тешится безумець и бездельник, хотя распутно жить, отважно предает себя опасностям, чтоб чужою добычею обременен распутную жизнь продолжать ему было удобно”. Хосенным є прислухати ся до таких слів просвітителя: „если бы все люди разумом чистым владели, тогда было бы почтение законам и нерушим процветал бы повсюду мир, изъезля бы война, ненависть и убийство, правосудие было бы непосквернено...”. Роздумуючи над тим ганебним явлінью просвітитель сумує: „войны не есть по естеству человека, то есть сверепых зверей свойство” (Естественно духовная разсуждения. 1855.- с. 200).

А. Духнович їшы в середині XIX століття. Висунул ідею єдності славянських народів, першыраз отверто забесідувал о з'єднанні Закарпаття з меджуючыма українськима землями, справедливо уважаючи такій акт „правденим и возможным ділом”. Він підкріслял правомірність і закономірність такого акту, бо „Русины угорские давнеше с галицкими случены были”. Історик припоминає нам: „Именем сим просто те Русины означаются, которые ныне от Молдовы, Буковины и Галичских границ на полуденном Карпата боці и дале по реке Замоши, Тисе и Попраде, внутри границ Угорских распространены находятся”²⁶. Як очывидец зрастання наци-

²⁵ Олександр Духнович. Твори в 4-х томах. – Братіслава.- т. 3.- с. 259.

²⁶ Вістник для Русинов Австрійской державы, 1850.- 1863.- ч. 6.- с. 23.

нальной самосвідомості закарпатських Русинів засвідчыл, што „народ сей честный, который союзок с братьями своими в Галичине даже желает” і „Русь угорская имеет и права исторические на жаданый союзок”.

Він активні виступувал за втіленьом в життя автономічних прав і враз з інчым складал петицію до австрійського уряду вимогом об'єднати „руських” коронних області (Східня Галичина і Закарпаття) в єдину адміністраційну ціліст. Єднак австрійський уряд і не думал задоволяти тоти прошыння. Товды обрано спеціальну делегацію на чліні з А. Добрянським, до складу якой ввошли його брат Віктор, лікар Вікентій Алексович, Михаїл Висяник, священники Й. Солтыс і Александр Яницький. 10 жовтня 1849 р. делегація вирушила з Пряшова до Відня з вимогами під назвом „Высланства Русинов Угорских”.

В тій петиції припоминало ся о тым, што скорше „предметом наших горячих женаний” было „соединити собственно Руські краи корунные”. Але о кілько конституція з 4 марта 1849 рока, на думку членів делегації, забеспечить рівноправність народів, то „отступаемо тепер от нашего намерения” до „благосклоннейшего времени” з тым, щоби остаточно „отдалити перепоны, которы соединенюю Русинов Галицких с Угорскими стоят на заваді”. А першим кроком на дорозі до кінцевої цілі делегація вимагала вирішыня таких квестій: видіління території, компактні заселеній закарпатськими Русинами „яко цілость в один округ с особливым сеймом краевым”, то є – надання крайови автономічных прав, навчання в школах „руським” языком, отворіння в Ужгороді „руської” академії, сприяти вступуваню молодежи до Львівського Університету, заснувати газету і видавати єй кириличним шрифтом, позволити занимати посады в уряді, армії та ін. Петицію підписали: А. Добрянській, В. Добрянській, Й. Солтыс, А. Яницький, М. Висяник і В. Алексович. Делегація била принята через віщтих міністрів австрійського ураду. А міністер внутрішніх справ А. Бах, окрем того мал особисту бесіду з кождым членом делегації.

По стрічі з міністрами делегацію приняв сам імператор. До него по німецькі звернув ся А. Добряньський. З його рук Франц Йосиф I приняв меморандум і повіт: „Es war mir sehr angenem die loyalen Wunsche der Rutenen Ungarns entgegenzunehmen, die ruthenische Nation war immer treu dem Hause Österreichs, darum können Sie versichert sein, das alle ihre billigen Wunsche in Erfüllung gehen werden...“ (Было мі барз приемні приняти лояльны жычыня угорских Русинів, русинській народ был все вірним Австрійському домові і зато вы можете быти переконаны в тым, што вшытки вашы справедливы жычыня сполнят ся...)²⁷. З надією що жаданя будуть сполнені, делегація вернула ся домів. По правді, зо вшыткіх жадань выполнено єдну – А. Добряньского одразу призначено референтом і директором Ужгородського жупанату.

Тота історична подія нашла широкій одголос за границями Закарпаття. Львівська газета „Зоря Галицька“ з 27 жовтня 1849 рока докладні розповіла о візиті закарпатської делегації і помістила вшытки з 10 жадань. Редакція одзначила піднесіння громадско-політичного життя на Закарпаттю, високо оцінила прагніння Русинів о з'єднання і вказала на його сенсомність: „...очнулися і русини угорські, забуті уже світом, і через довірених мужей свого народу отзываются и желают им принадлежных ї милостивим нашим Цесарем обещанных прав. И истинно – коли разглядаем народ угорско-русской є щодо походження, языка, віри, звичаєв не що інного як только дальнєе продолженіе Галицкой Руси – суть то наши родные братя. Они суть первістными обитателями своей земли; еще до пришествия Мадярского займали они плодовиті землі Угорщини – но от Мадяр в притиснені должны були ограничиться на самый гористый, неурожайный закут пудбескидский, который зачавши от Спишской столицы

вздовж по под Карпаты аж по Семиградским границам в неперервных массах занимают“²⁸. А самы Галичане уважали, што они, як Русини, належать до „великого руского народу, котрий одним говорит языком й 15 міліонов виносит“.

Вшыткі материалы, які тყчыли ся візиты, в рукописі з паралельним перекладом в латинським языку зберігали ся в єпископській бібліотеці Пряшова, в скоряній ташці з позлащеною буквами „Deputatio Ruthenor, Hungarico, Vienna, 1849“. Опублікувал іх львівській історик І. Свенцицький в 1908 році.

В середині XIX ст. іщи не дозріли обставини для розвязання національної квестії, окреме з'єднання закарпатських Русинів з братами на сході од Карпат. Австрійський уряд іщи дост ефективні вюл політыку згідні з принципом: „Divide et impera“ („розділяй і владярюй“). Та і сами вожді національно-культурного одроджування як на Закарпаттю, так і в Галичині наївні вірили в конституцію з 4 березня 1849 р., яка декларативні проголошувала рівність вшыткіх народів імперії. Великом омылком было сподівання на добру волю імператора, якого запевняли, що: „Під опікою Високого Правительства Русини в коротком часі укріпили би ся в сильну подпору держави“. Сам А. Духнович віріл, що старчыг звернути ся до імператора з одповіднім прошын'єм, і він „обіцяну всім народам австрійским равноправность і на племя угорско-русское розширити изволит“²⁹. Єднак тotto, же квестія о з'єднанні була оформленна офіційном депутатиєм до уряду іщи в середині XIX ст., об'єктивні мало для закарпатських Русинів історичне значыння. То документ великої політичної ваги, яким они осудили економічне і політичне безправя і офіційні окріслили свою орєнтацію на Схід. Ідея з'єднання штораз барже огартала умы і серця Закарпатців, котры вірили в неминуче єй сполніння.

Зато А. Духнович писал: „взорю в тайну будущности, и вижу как соединяются сровняются и совокупляются отдель-

²⁷ Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси// Научно-литературный сборник Галицко-Русской Матицы за 1908 г. – Львів, 1909.- с. 143.

²⁸ Зоря Галицька. 1849.- ч. 86.- с. 513.

²⁹ Зоря Галицька. 1849.- ч. 31.- с. 184.

ные сродници, мне несчастный Бескид не высоким и не крутым уже видится холмиком, который до теперь як не-проходимый Атлант мне показывается и родных братьев одной великой матери сынов отлучал: бо уже теперь средством благодатныя конститусии и любовью безсмертного царя Франца Йосифа снизились окрутныя скалы, начинают познаватися сродници... ударте крепко в барабан, задуйте сильно и гласно в трубу, чтобы потрясился и пробудился от тяжкого сна еще спящіи и бодрым восполнимся духом, на соединеніе сравняемся в купі с благим едноты намереніем; бо если перепоною и на далшое время будет нам нещастный Бескид, тогда останемся в веки в прежнем состояніи, сами себя уничтожим, как давно славный греческий народ собою уничтожен был, а если совокупимся, тогда страшный Бескид взаимным буде нам ОЛИМПОМ”³⁰.

В рукописі остала і праца „О народах Крайнанских или Карпатороссах, под Бесъкидом в Земплинской, Унгской и Шарипской столицах живущих. 1848”. Рукопис поміщений в збірці „Забавки”³¹. Okремы урывки были опубликованы через Василя Микитася в 1958 р., а в полным обсязі першираз выдрукувала словацка вчена (хъбаль в контексті громадянства, а не національности – Редакция ЛР) Олена Рудловчак в 1979 р.³². Во ступній статії она зо знаньем справы всесторонньо омовила твір, назвавши го „маніфестом історичной і национально-культурной концепции Alexandra Dukhnovicha”, о кілко ходит в ним о гуманітаризме, демократизме, соціальному аспекту, критику і осуджиня системи гноблення, дужиня до свободы, прогресивну історичну концепцию, велич трудячого ся народа, красу його душы і традиції. Єдним словом, „з любовию кріслит яс-

³⁰ Вістник для Русинов австрійской держави, 1850.- ч. 14.- с. 54.

³¹ Духнович А. Забавки. 1848.- ч.ІІ.- с. 1-77// Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. НД, № 176.

³² Духнович А. О народах Крайнанских или Карпатороссах угорских, под Бесъкидом в Земплинской, Унгской и Шарипской столици живущих. (Публікація О. Рудловчак) // НЗ МУКС. – Пряшів, 1979.- № 9, кн. 2.

61.

Русина сказа когда Стольный
сантъ, «объ постное брашно,
Не удерживаетъ го, и часами
сидитъ дрожащіе, когда
стало солнце сесть Куртина
годенъ . . Но супѣ супомъ,
егда, благословивши Годъ Куртина,
підходитъ изобѣгніемъ, –
когда повесилиши съ коромыслу
птиць, та же одѣваетъ съ
перы Куртина, дрожащіе,
пресмыкы вессого торжества,
Собачинъ, и падаетъ съ усопъ,
и съѣдѣвши отправляется; але
да Езденикъ бесѣдѣло місто,
и підійде маленьку съ Буси.
На природній лѣсистъ сіть,
где онъ, егда радуетъ яко
Задбываючи на Куртина, и не
зоступаючи, все купити съ сюсі

Факсиміле рукопису Александра Духновича „О народах Крайнанских или Карпатороссах угорских, под Бесъкидом в Земплинской, Унгской и Шарипской Столици живущих”.

ний образ народу”³³. Автор з великим любовію описує природны богатства краю, фльору і фауну, більше уваги приділят характеристиці соціально-економічної і політичної ситуації.

В давності, пише А. Духнович, люде ту „свободно жили, вождями своimi управляеми, и иже Крайниками называлися”. Дале пред нами являт ся образ захопліня земель через угорских феодалів, посоління ся гнобліня селянських мас. Приведены приклады съвідчат о поступовим поневолінню селян, растаню феодального землевладіння і появу великих земських властители, окреме графів Другетів.

Велика заслуга дошлідника в тым, што в реаліях Австро-Угорської Монархії він осьмілив ся отверто повісти о правдивым становиску народных мас. Обвинняючим актом звучить опис штоденного жытя селянської родини: „волы, коровы, овцы, свини, курицы, пес и мачка тут бывают с людьми в купи, чтобы в стаянках не померзли. Не есть в тых храминах комина, о сем не знают Русины, но огень ма ватри горить и дым по храмини расходиться, и когда уже неизносный есть дым, тогда оторются двери и выгляды, чтобы мало выйшол,proto домы их чорні”.

Такы сут тіж одяг і пожыва селянина: „одежда Русина есть худобна, он сам себе учинит от вовны, но она в дни и ноши на нем есть”. Тот „убогій Русин мало когда сътый есть”.

Він добре достерюг любов Закарпатця до землі, знаня газдували на ній. З того опису видно і маєткову ситуацію селянина, якій „волы свои больше любит паче самого себе”. Кед газдівка селянина „состоит в 4 волах, единой коровы, и 10-20 овців или козах, в двух или трех пняков пчел и кто семи владеет, уже богатым называется, воза залізом кованого никогда не имел, он сам собі справит воз, сам колесо...”.

³³ Рудловчак Олена. Олександр Духнович і Старинська долина. (До твору „О народах Крайнянських”).- там же.- с. 35, 36.

В статії представлено смутний образ культурно-освітнього становиска краю в середині XIX ст.: „на целой Крайне не есть училища ни единого, не есть школы, не есть Учителя”. Едині освічені люди на селі то священники і тоты „только добытки глядающе, нич не стараются о просвещении народа сего прекрасного”. Они лем „божую Литургию отспиваают, рожденных косвятому крещению, а мертвых ко гробу приведут и за сія заслуги достойную мзду издерают”.

Важне, што А. Духнович старат ся пояснити причину того, вказати винуватих нужденной ситуації народу: „Панове их оречні суть самодержавні тианны, они яко сами, но еще больше через Жидов уморяют их, и прото, чтобы не просветился народ, держати люблят их в слепоте и невежестві”.

А. Духнович добре знал жытя і быт Закарпатців, іх звичаї і характер. Він вірил што ни економічне, ни духове придушення не може забити в народі красны його рысы. З покоління в покоління передают ся загальнолюдски моряльны цінности. Крайнянський народ „есть яко здравого тела, так ясного и здравого ума и поняяя, в очах его характер ширости, справедливости, великодушия и совистная чистоты показуются, в лицах же и устах жаль сердца и неспокойность души видима есть”. В kraju „любезно играют, весело спевают, но слова стыдного не говорят”. Закарпатскій мозолячий ся человек „не жадает чужое, он крати не знает т protot все его имение смело лежит без замков”. Чужині обкрали його матеріальні, але не годни быти забити в ним человеченства, порядности, благочестивости. Нарід „похоти плотская не чувствует и ридко случится, чтобы о соблазни некто оскаржен или предан быт: он женится в молодом еще веку и просто содержан от прелюбодеянія, законныя свои дети любовю почитает; и горе было бы дівиці в прелюбодеянії обретеней”. Характеризуючи звичаї, які цілковито заслугуют на одроджыння, А. Духнович коротко підчислють: „Нравы народа сего суть по исте прекрасныи”. Они натхнули його до дальнішого дожліджыння етнографії закарпатских Русинів, о чым

ІСТОРІЯ ПРЯШЕВСКОЇ ЕПАРХІИ

СОЧИНЕННЯ

АЛЕКСАНДРА ВАСИЛЬЕВИЧА ДУХНОВИЧА
ПЕРЕВОД С НЕИЗДАННОЙ ЛАТИНСКОЙ РУКОПИСІ

Протоієрея К. Кустодієва

С.-ПЕТЕРБУРГ

1877

Наголовкова сторона видання праці Александра Духновича „Історія Пряшевської єпархії”, приготовленої до друку через К. Кустодієва (тлумачення з латинського на російський язык).

съвідчыт остатнє речыня стягі: „о народе сем распространю испишу, коль жити буду, достовірну Історію”. Ци сполнил ся тот замір народолюбця – незната.

Своїм твором „О народах Крайнянских” А. Духнович дал значучий вклад в розвитя етнографічної науки на Закарпатю, яка сформувала ся в першій половині XIX століття. Він гідно продолзил дожлідження таких єй творців як В. Довгович, М. Лучкай, Й. Фогорашиб, М. Дулішкович.

В рукописі остала іщи єдна праца А. Духновича – „Істория Пряшівской Єпархії”, 1862. Нашол ю росийскій вченій К. Л. Кустодіев, перевьюол на росийскій язык і выдал в Петербургу в 1877 році³⁴. В переднім слові до книги він повідат, же переклад зробил „точно, без пропусков, что должно быть особенно дорого для уважающих Духновича его соочественников”.

Перекладач был высокой думки о А. Духновичу і писал, что він „по справедливости считается пробудителем духовного сознания в своем народе, его отцом; его называли и называют не иначе как *наш батько*”. К. Кустодіев высловил думку о тым, што християнство, розшырене на Закарпатю в IX ст. могло проникнути на Кыївску Русь акуратні одтале, бо закарпатски Русини – племя, яке „однородное с тем, которое жило непрерывно дале к востоку до самого Киева”. В статії описано істория вынікніня в 1816 р. і утвердження Пряшівской Єпархії. Важным є обґрунтування через автора наявности сталых звязків медже Церкви Закарпатя і Церкви Україны і Росії. А релігійны звязки – важна форма прояву кровной споріднености з єдноплемінниками на сході.

Будитель інтересувал ся не лем історијом свого народа, а і заєдно жыл його штоденными старунками. Посвідчыньом того є його 30 листів до галицьких вчених, окреме до Я. Головацкого. Они были опублікованы в 1905³⁵ і 1927³⁶ рр.,

³⁴ Исторія Пряшевской єпархії.- С.Пб., 1877.- 102 с.

³⁵ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62, видав Кирило Студинський. – Львів, 1905.

³⁶ Демко М. Письма А. Духновича к Я. Головацкому.- Мукачево, 1927.

і хоронят ся в науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника во Львові.

Листы – важне джерело для оціни постаті А. Духновича не лем як літописця нашого краю, а тіж як громадско-політичного діяча, Будителя, котрому близкы были болі і страдання простого народу. Они oddзеркалюют зміну політычного курсу австрійських власті, якы по революції 1848-1849 років, „опамяталися”, зас вернули до ограничання соціально-економічных і політичних прав народу. В 50-60 роках XIX ст. выразно погрішыла ся економічна ситуація народу. Новы буржуазійны односини принесли і новы формы гнобління, новых экспльоататорів – сельскую буржуазію і лихвярів.

З больом 24.IX.1854 р. пише А. Духнович до Я. Головацкого: „Мы дуже бидуем, уже теперь наставает голод и нужда у Русинов, и незадолго пустыи будут Бескиды, люди голодуют, скот сыхает на порядку, бида така, какая еще не бывала”. На Верховині были села, „где вся скотина пропала”. Погрішыня економічной ситуаціі ішло в парі з духовым збідніньем, окреме занепадом шкільной освітвы. 25 мая 1853 рока А. Духнович з тырвогом повідомлял Я. Головацкого: „Брате! У нас читательство велми слабое, книги купувати не обыкли еще наши, даже и сами священники, наибольше даром раздаваю, чтоб привыкали понемногу, грошей нет а дорого все, и голод великий, словом все русины зебраки, им не поможет ничто, кроме школы”. Але „школы народные на папери, а в деле ничего... Я доселе потерял свири деньги, раздавал книги, подвергся строгой критике, а пользы нет!”

До кольоніальной політыки Габсбургів зачали причиняти ся і претенсіі мадярських пануючих кляс до особливых національных прав, што приводило до насильной мадяризаціі немадярських народів. А. Духнович добрі розуміл не-безпеку того явиска і не замешкал повісти о ним. В листі з 6 лютого 1860 р. повідомлял: „У нас великий непорядок. Мадары біснуються и упорствуют по всюду ...а нимці нам не вирут”. Єднак справедливо вказувал, што не треба обви-

нювати когоси інчого, а треба самим активні працювати над підвищыньюм культурно-освітнаго рівня народу, формуваньом його національной съвідомости. Він резонайзійн зъвідувал: „Скажите правду, не больше ли вредят народности нашей самыи рускіе демагоги, нежели мадяре? Отцы и покровители руского народа”. И ту же одповідал: „Суть у нас рускіе чиновники, а то в рускіх округах, кои до днесъ ни читати, ни писати не уміют по рускі”. Будитель высловлювал пропозиціі, якы і днес не стратили свой актуальности: „Так, братъ! Не жалуймесь на чужих, бо то кажда рука ко себі крива и каждый похвалы достоен, кой за свое ревнує; но берімся и мы до діла, чертуйме наше письмо и народность, и церковь, а легко уступятся нам все перепоны, зміряймось с иными сусидними народами и взаимо будем себі помогати тай не буде вражды, коль увидят, что мы законно поступаем к цели нашего просвещения”³⁷.

А. Духнович пильні шліди формуваня новых суспільных односин, аналізувал суспільну структуру суспільства. Спостерігаючи ситуацию ріжных верств насеління, він виділ „великое разниство” медже нима „не по телу токмо, и по духу, по внутренним способностям”. З тыма ознаками він ділить вішукых люді на пят родів („класса”). Хоц тоты ознакы і невызначальны, але сама проба схарактеризувати місце каждой соціальной группы заслуугує на увагу.

Перший рід насеління называет ся „благопочетательная”. То люде „люблящие Бога и ближнего ... Они суть непорочные, покорные, справедливые, коих не прельщают богатства и прелести, роскоши мира сего”³⁸.

Другій - „мудрые”. Коли они приходят до власти, товды „истинно цветет Отечество и народы счастливыми суть”.

Третій – то „нечестивые”. До него належат „люди умные в коих есть сила беседы, многоглаголанья, они мудр-

³⁷ Вістник для Русинов Австрійской держави, 1863.- ч. 6.- с. 23.

³⁸ Духнович А. Естественно-духовные разсуждения. 1855,- с. 162 // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів.

ствуют, но мудрость их есть подобна змеиной мудрости, суть же вороватые, лукавые, хитрые, несправедливы и пороков полны, которые покрывают плащем лицемерия, они истинные лисицы, фальшивостью наполнены. Тем способом обманывают глупцей, притворно показываются благочестивыми похваляют красноречно добродетель, но посмеиваются в тае, ибо благочестия и добродетели не чувствуют, иproto суть враги...”³⁹. Они „все в свою корысть делают и похваляют”. Для осягніня корысных цілі не преберають в нияких середках. „А где коварство и лесть не поспешает их интригам, там берутся за усилия, силою побеждают невинных, меч и пламень употребивши”. А. Духнович остерігал, же таких люди не мож допущати до власти, бо коли они „управляют городами, казенными судами, тогда плачевное бывает состояние, они под покрывалом коварства угнетают народ, ярость и неистовство перемогивают закон, злодейство без наказания шествует, нападает повсюду и потоптано лежит невинность и добродетель”⁴⁰.

Четвертий рід становлять люди, якы обоятны до долі вітчyzни і народу. То „дураки”. Кед они доберают ся до власти, товды „игры, веселости, пиры, игрушки все занимают, волоцюги, бездельницы торжествуют”.

I п'ятий рід – „безумные”.

А. Духнович вказал на наявніст социальнай нерівності, яка є наступством форми виробничих односин, котры выникают на певным етапі історичного розвитя. В початковій стадіі розвитя суспільства ёй не бывло, бо „из рук сотворителя мы все невинны произошли, человек всякого сана равнo родится, царь, князь и жебрак вначале одинакой подвержены суть судьбе и разинствие их позднее открываетъся”⁴¹. Але причыну появлення ся „разинствия” А. Духнович омылково виділ в моральних, а не социальных чынниках, а

дорогу його ліквідаціі – в розвитю освіты. На його думку, „...народ без просвіщення не может називаться народом, такой народ мертвый есть, в нем жизни нет, и легко пропадает, как пчелы без матери”.

Він вірил в талант свого народу і особливу надію покладал на молодіж, якій необхідно створити умовини для здобуття освіті. Лем велике жытьёве досьвідчыні і мудріст просвітителя могли дати підставу до такого висновку: „Дай сыну твоему здоровый разум, дай ему добрый нрав, дай ему науку, способность трудолюбія, доброе сердце, любов к Богу и ближнему, заскипи в душу его страх Господень, дай ему добрую волю, и уже дал еси ему богатство, которое ни черв не подъедает, ни вор не подкопывает, которое и в беде и нещастии останется с ним на віки ... Богатство крылья имеет и часто улетает”⁴².

З ціلю наданя практичной помочы молодежы в здобытю освіті Духнович доложыл дуже старань до створіня Общества Йоана Крестителя в 1862 р. В статуті товаристава м.ін. зазначало ся што „Цель общества вспомагати скучных, но вместе честных и трудолюбивых русских учеников гимназиальных, особенно же снабжати их по возможности столом и быталищем”⁴³.

По революции 1848-1849 рр. А. Духнович докладат іщи більше старань, жебы закарпатскы Русины „оставили глубокий сон”. Він выдає книги, пише драмы, п'есы. В 1850 р. основал „Литературное заведение Прашевское”, якое выдало художнo-літературний альманах „Поздравленіе Русинов” на 1850, 1851, 1852 рокы. Його статії, кореспонденцыі о социальнo-економічній ситуациі народу, громадско-політычне жытія народу на Закарпатю друкували ся на сторонах вельох галицьких выдань.

Ціла творчіст Будителя проята глубокым патріотызмом, стараньом якнайбільше зробити для народу і Вітчyzны.

³⁹ Там же.- с. 167-168.

⁴⁰ Там же.- с. 171.

⁴¹ Там же.- с. 183.

⁴² Духнович А. Народная педагогія.- Львов, 1857.- с. V.

⁴³ Слово. 1862.- ч. 78.- с. 305.

Його девізом було: „Отечеству своєму вірним буди. Отечество бо есть тебе колыбель, оно будет и гробом твоим, кто отечество свое не почитает, той сирота есть, без отца, без матери но и без всего”⁴⁴. Будитель закликувал вчыти ся історії рідного краю, бо она плекат в молодежы почутя пошаны до своїх предків, любов до рідной землі і національну гідніст. Як заповіт звучат його слова до учитеља: „Чтобы в детях народолюбия возбудил и в сердцах их заскепил любов к своей народности, ибо человек без народности подобен есть скитающемуся волку, которому всякий лес отечеством есть”⁴⁵.

Треба було горячо любити свій нарід, жебы, будучы перешпідуваным через угорськы власти, на цілий голос оповістити:

Я Русин был, есьм и буду,
Я родился Русином,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сыном.

Тоты слова зневолили серця Закарпатців, стали ся народным гымном. Будитель на власны очы виділ пробудження національной съвідомости в молодежы і зазначал: „Да то и радость, когда молодцы наши и девочки рускіи поют песни! Радостные слезы точились мне, бывшему в Торисках на посвящение, як то модеж запела: „Я Русин был, есьм и буду” также и ины рускіи пісни”⁴⁶. Він вірил што його праца не пропаде даремно, а даст добре проквитаня на культурно-освітній ниві, яку він так рясисто поливал потом. Зато з надійом при склоні своїх років писал: „Мы старцы уже до могилы, но из нашего попела воскреснут Фениксы и ті будут солодше піти про руское слово”.

⁴⁴ Духнович А. Дело от безделія. 1859.- с. 17 // Львівська наукова бібліотека ім. В. стефаника НАН України, відділ рукописів НТШ. - № 842.

⁴⁵ Духнович. А. Народная педагогія.- с. 59.

⁴⁶ Слово. 1862.- ч. 1.- с. 3.

Нужда і праца выснажыли А. Духновича. Одчуваючи што силы го лишают, він сам звысил підрахунки пройденой дороги і так оцінил результаты своїй діяльности: „Я радуюся из серца, что наши забытые Русины ожили духовно”.

Як і кожда видатна особа, А. Духнович звернул на себе увагу наукового съвіта. Дошлідники оцінювали ріжны аспекти діяльности Будителя. Найперше одозвали ся його краяне. Уж в 1865 р. на сторонах часопису „Золота грамота” писали: „Кому из руских сынов неизвестное имя сие? Вот черты мужа того, который из векового сна возбудил закарпатскую братію к деланию на родимой ниве руски словесности! Имя же тое не эпоху делает в литературе угорских Русинов, но правду сказать, есть основателем всеи молоди еще словесности руской за Карпатами”⁴⁷. А в некрологу тота же газета назвала А. Духновича „вірним сином руского народа и рачительным Батьком синов Руси”.

Другій краян А. Духновича І. Сильвай дал більше в важену оціну: „Духнович не был гений, поэт высоких дарований, или литератор европейской славы; он был только скромный будильник. Нужен был календарь – Духнович составил и выдал календарь. Оказалась потребность в школьных учебниках – Духнович написал и издал на собственные издержки: буквар, грамматику, землепись, народную педагогию и проч, не упоминая уже о том, что он принимал самое живое участие в тогдашних Галицко-Русских современных изданиях, как сотрудник и кореспондент очень прилежный”⁴⁸.

Не міг поминути той постаті і І. Франко, єден з красішых знавців закарпатского писменства, історик літератури Закарпатя. Він зазначыл, же то „чоловік без сумніву доброї волі і не малих здібностей, але невідчимо заплутаний у язикові та політичні доктрини... він ніколи не задав собі праці роздивитися близше, які книжки раднійше читали б його

⁴⁷ К. и Л. Александр Духнович // Золота грамота. 1865.- ч. 7.- с. 55.

⁴⁸ Сильвай И. А. Избранные произведения. – Братислава, 1959.- с. 349.

земляки, і відхрещувався... від думок про потребу заведення народної мови в письменстві”⁴⁹.

Заправди А. Духнович не мал выразной позиції в языковій квестії. В тым він сам виявил: „а мнение наше такое: что народный наш язык в союзе с библіческим или церковно-славянским языком есть; мы желаем к нему приближиться, и нашу народность на нем образовать”⁵⁰. В тым виділ він надійну оборону пред онімчыњом закарпатских Русинів зо стороны австрійского уряду, який мал на ціли - „вырвати язык з уст Славян, затемнити их историю і перетворити их в Німців”. При чym, національне гноблення народів імперії реалізувало ся на основі наперемінного задовоління деякých інтересів окреме кожного з них, што вело до онімчыња вшyткых іх разом: „Австрийці дотримували ся максими *divide et impera*; в Угорщині, для прикладу, они долго стояли за мадярським языком на шкоду славянській і всяди ставляли Мадярів против Славян”⁵¹.

Ясне, А. Духнович быв сыном своей епохи. Він осьпіувал і австрійского імператора, і росийского царя та його сатрапів, окреме давителів національно-вyzволительской борбы народів дубича і Паскевича. Він щыро сподівял ся, же вyzвоління прийде зо стороны Росії, бо акуратні она товды была найміцнішом славянськом державом, яка могла обронити інтересы поневоленых славянських народів Австрійской Імперії. Цілком справедливо зазначыл М. Погодін, што: „Славяне смотрели на Росию как волхвы смотрят на звезды из Сходу. Там летят их серца”.

Неєдинозначні оцінювали діяльністі Будителя дошлідники і в 20-30-х роках ХХ ст., як і в наш час. Єднак, вшyткых іх об'єднує висока позитивна оціна діяльности А. Духновича в цілості. Найкрасше хыбал высловил ся К. Студинскій при одзначыню 120-літня дня його народження: „То хоч бы ми

⁴⁹ Франко І. Стара Русь // ЛНВ, 1906.- Т. 35, кн. 7.- с. 384-385.

⁵⁰ Вістник для Русинов австрійской держави, 1850.- ч. 62.- с. 247.

⁵¹ Сочинения М. П. Погодина. С. 17.

не в силі були погодитися з поглядами Духновича на мову та літературу, все ж таки мусимо признати за ним велики заслуги. Свою піснею Я Русин бы, есъ и буду підніяв він могучий протест проти мадяризації та відступства від нації, за збереження своєї народності, своїми підручниками для шкіл будив він національну свідомість, своїми історичними творами відсвіжував давні традиції, своїми виданнями, призначеними для народа, хотів двигнути його із занепаду та темноти... А своїм ногутнім кличем єднання Галицької руси із Закарпатською обезпечив Духнович собі серед нас глибоку пам'ятку, а може й безсмертність”⁵².

А. Духнович як історик виннос з минулого лекции з тым, жебы вказати народу дорогу до красшого жытя. Він припоминал: „Ужасная есть древняя русского народа история, показующая, як народ той непременно делился на партии, боролся сам с собой, истребляя родину, а наконец исчез в темном мраце, оставляя мало недужных потомков, несчастную гибель народа своего вещающих”. Він попереджал: кед нащадки отримают в дідицтві „несогласный спор и междуусобную брань”, то „немила им будет наша память, перестанет их будущность, а великансое народное здание будет во обиталище сова,”⁵³.

А. Духнович з больом спостерігал за суперечками в седовиску інтелігенції, за групуваньом ей в ріжны політычны партії. Тото одвертало увагу од вырішыня квестій социально-економічного і культурно-освітнього жытя. Зато своєрідним заповітом для нащадків звучат його слова: „Мир вам, братья! Токмо бо любовь и согласие могут двигнуть упадшее домовство; токмо согласием растет милое дило, раздором же и наибольшее разрушается. Вручаю вам, братья, любовь, вы помиститеся все в лонах не малого народа, только будьте смиренны и мирные межъ собою!”⁵⁴. Він щыро вірил в щесливве будуче свого народу. Зато и за-

⁵² Студинський К. А. Духнович і Галичина.- Львів, 1924.- с. 66.

⁵³ Зоря Галицка. 1853.- ч. 33.- с. 380.

⁵⁴ Там же.- с. 381.

кликувал: „Неунывайте братья, дух часу зовет вас к деланию и бедный народ с голодными очима позирає на нас”⁵⁵.

В тым цілій Духнович – Будитель, Просвітитель, заступник єдності народів, яким шыро жычыл розквиту, шестя і добра.

Отже, культурно-національне одроджыння славянських народів Австрійської Імперії кінцем XVIII – на початку XIX століття охопило і Закарпаття. Нарід краю в тот час найяскравіше доввол, што він є не так борцем против інчым народам, як за свої національны і політычны права, а і творцом, будівничым духовой культуры. Він творил освіту, науку, розвивал і стерюг свій язык, звичаі, традиції. Карпатска земля, рясисто окроплена потом трудячых ся па ній і облелочена іх сынівском любовію, щедро одвдячыла ся народжынью цілоі плеяды вченых, культурно-освітніх діячів, імена яких стали ся знаны для цілого славянського сьвіта. Уж на початку XIX століття іх знали в Україні і Росії, в сусідніх епропейских краях.

До літопису Закарпаття вписаны імена Михаіла Андреллы, Андрия Бачинського, Василя Довговича, Арсенія Коцака, Йоанікія Базиловича, Михаіла Лучкай, Йоана Фогарашія і численных інчых діячів, которы неустаныма трудами підносили рівень національно-культурного жыття свого народу, а Йоан Орлай, Юрій Гуца-Венелін, Михаїл Балудяньскій, Василь Кукольник, Петро Лодій – гідно представляли свій край далеко за його границями.

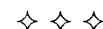
Ріжносторонна діяльніст Александра Духновича як вченого, культурно-освітнього і громадско-політычного діяча на ниві розвитя освіты, науки і культуры, охорони національных інтересів народу была своєрідним гылтом сьвіжого повітря в задухливій атмосфері денационалізаторской політыки австрійских власті в середині XIX століття. Вішытко єдно оцінювана она была далеко неєднозначні. Дошлідники уж од другоі половины XIX століття піддавали

⁵⁵ Вістник для Русинов Австрійской держави, 1863.- ч. 43.- с. 169.

кригыці окремы аспекты научового дорібку. I то справедливи, бо як сам признавал, „об усопших нужно говорить только правду”. Та при цілій ріжнородности оцін наукового дорібку Будителя єдного не даст ся заперечыти: він вірно служыл свому народови, жыл його інтересами, шыро старал ся допомочы йому стати на шыроку дорогу освіты і красшого жыття. Дошлідники справедливо называли го пророком народной правды, котрий выховувал інтелігенцию, будил народну съвідоміст, плекал надю на красшу будучніст. О тым найкрасше повіл він сам: „Я трудился день и ночь и боролся со многими препятствиями, я терпел мики, битвы и много беды за мой народ, чтобы он жил и счастливый был”⁵⁶.

Завдякы таким постатям як Александр Духнович, Закарпаття не стояло на боці, а ішло дорогом розвитя европейской цивілізації. Слушныма сут його слова: „кто познает подкарпатский народ, той должен ему признати великое дарование ума и великолужие, но сокровище сие закопано было в земли на подобие дорогоого камня”⁵⁷.

Частком того „скарбу”, безспоречні, є і доробок Александра Духновича, якій повністю виконал свій патріотичний обовязок перед народом, за што і заслугує на добру памят нашадків.

Оргінал той працы написаний в українськым языку. В тлумачыню працу дакус скорочено, м.ін. – жебы не повторяти материалів – поминено біографію Духновича. Тлумачыня того, роблене в великом посыпіху, не є – признам – найліпшої пробы. Єднак виступуючи в цитуваных текстах неконсеквенціі в передаваню языка Духновича не сут справом тлумача. (пт)

⁵⁶ Цит. За Зубрицкий Д. Наш А. Духнович.- Пряшев, 1923.- с. 10.

⁵⁷ Вістник для Русинов Австрійской держави, 1863. – ч. 43. – с. 169.

Александр Духнович продолжатель традиции русињского літературного языка

Язык Александра Духновича, автора русинского гымну, добре простудиований, і авторы тых многочисленных студий приходят до едной думки: будитель русинского народа в своїй скоршій творчости писал языком близким до простонародного, аж пізніше його творы вказуют міцний вплив великорусского языка. Інакше бесідуочы: скоршы творы писал тогдышнім русинським койне, інтердіалектным култивуваным языком, опертым на дакотрых західніх діалектах, а пізніше підкарпатским варіантом великорусского языка. Авторы прекрасных языкоznательских дошліджынь, Петро Бунганич, Йосиф Дзендуловскій, Микола Штесь, студиюють тему, головно, як діалектологи, а не занумают ся сопоставліньем языка Духновича ни русинськима літературными традициями, ни з языковым узусом того часу в документах єпископских канцелярен (мукачівской, прашівской) і всяких выданях мукачівской грекокатолицкой єпархії. Не звертат увагы на проблем держаня літературной традициі в Духновича ани Франтишек Тіхій, а він за барз важне мал дошліджування языка Духновича. Тему традиций підкарпатского писаного ци же літературного языка не рушыли ани науковці, котры развивали концепт єдиного великорусского языка.

Видно, авторы студий так розважали, же кед русинській літературний язык не был кодифікований, нормалізований, та нее што дошліджувати язык Духновича в аспекті держаня традиций. З тым думаньом не мож ся згодити. І перед Духновичом Русины мали літературний язык, і Духнович уж чытал старшы книги, о котрых, кед бы го зъвідали,

повіл бы: сесе написане языком нашого малого народа. Од початку XVIII столітя до виступління Духновичы появilo ся дуже книг русиньских авторів на Уграх, передовшытким в Тырнаві і Буді: букварі, катехізмы, збірки казань. Урядовым языком мукачівской а пак прашівской єпархії был, на рівни з латиньским, русиньский язык, компонентами которого были літургійний церковнославянський язык и русиньский народний язык, а од 60-х років XVIII столітя давно-український язык церковных канцелярен Галичины. Великорускы языковы элементы в творах русиньского писменства появляют ся кінцом XVIII столітя, початком XIX, а кінцом XIX столітя они ся чынят міродайным компонентом русиньского писменства. Вшытко єдно, попри элементах церковнославянських, все і на вшытых рівнях языка в продуктах русиньского писменства вказуют ся даности народного русиньского языка.

Пропорция і вага спомненых компонентів в русиньским писменству вызначала ся не граматыками, а практиком хоснуваня языка черел особы з высокым социальным престіжом. Язык переддухновичовских авторів, подля моіх міркувань, был під міцным впливом нормы єпископских канцелярен. Тоты документы (оббіжники, статуты) природным путем давали чытательови міру, вказівку літературного языка. І ту не мож лишыгти поза увагом того факту, же в XVIII столітю пятеро мукачівских єпископів (Йосиф Годермарскій, Гавриіл Блажовскій, Симеон і Мануїл Ольшавські, Андрий Бачыньскій) ровили ся і выховали на західніх русиньских територіях (днешня Словакія), а четверых первых конкретні на Спиши. Прото практична норма, которую хоснували Русины, в значній мірі маж элементы західніх русиньских діалектів. В тым легко ся пересъвідчыме з граматыкы Арсенія Коцака, з букваря Йоана Куткы і його катехізму.

Граматыка Коцака осталася в рукописі, та не могла мати ішлідного впыву на русиньске писменство, ани на практику языка Духновича. Інакше было з творами Йоана Куткы, з которых Духнович ся вчыл, котры в тракті студий, та і пізніше

КАТИХІСІСЬ

МАЛЫЙ

і а н

ІАІКА ПРАВОСЛАВНО - ХРІАНСКАЯ
СОКРАЩЕНИЯ

ДЛЯ БЛАГОЧЕСТНОВ ВОСПІТАННЯ ЮНОШЕСТВА

ДІДЕССІІ МУНКАЧОВСКІІ
СОСТАВЛЕННЯ ВЪ ОУЧІВАРѦ.

ВЪ БУДИНКѦ ГРАДѦ,

Печатано писмінны Краля, вчучильнира Піштанскаға

1801.

„Катихисісъ малыї” в факсимільным виданю Іштвана Удварі,
Ніредьгаза, 1997

одіювали на язык Духновича. Тадже складаючи буквар, чытанку і катехізм, він очывидні пересмотріл і послужыт ся творами Куткы, які дожыли многих перевыдань. Єднозначно о тым сьвідчыт выданя 1847-го рока в Буді „Книжиця читальна...”, в котрій част примірів переберат од Куткы. На 15 стороні чытанкы видиме примір, взятий з букваря Куткы: *Бой-ся Бо-га, тво-ри bla-го, не сты-di-ся ni-ко-го.* В своій, по великорускы написаній, автобіографії Духнович споминат о букварю, з котрого ся вчыл в дітинстві. То очывидні буквар выданий через мукачівску єпархію, складений каноником той єпархії. Тата тема може быти предметом окремой студіі.

З тым вступом приходжу до того тверджыня, же част елементів языка Духновича, котры ся окріслюют як простонародны, появila ся уж скорше в русиньских учебниках, могут ся вказати і в творах авторів, котры ся выховували не на західній русиньской території,proto діалектызмами, размовными елементами тяжко ся можут назвати. Очывидні, же Духнович радше хоснувал такы элементы русиньской народной бесіды, котры уж ся трафляли в його попередников, і котры мож было мати за компоненты писаного языка.

Тот проблем в рамках нынішньої статі можу лем зарысувати, даочы можливіст зрозуміти, же без знаня творів попередників Духновича, а головно Йоана Куткы і Михаила Лучкая, не мож отримати адекватного образу Духновичової творчости, а передовшыткым языка його скорых творів. Тот круг проблемів приводит нас на думку, же было бы надзвычай важным разробити прогресивний, модерний концепт історії русиньского літературного языка.

В моій статі іду історичными шлідами слів *proto (про, прошло)* і *позор* од іх первого появлення ся. Оба слова сут органичном частю языка Духновича. Перший раз хоснуют тоты слова спишкы єпископы (Лемкы) в своіх оббіжниках, пак ся они розширили на цілу русиньскую языкову територію. Од половины XVIII століття мож іх уж видіти і в рукописах повстаючых на східнорусиньской території. Оба тоты слова, по природі своїй канцеляризмы, уж кінцьом XVIII

століття появляють ся в печатаних творах Йоана Кутки, де трафили нияк не припадково, нияк не при нагоді, але зато, же узус, практика приняла іх, і так були приняті як елементи літературного, ци хоц лем писаного языка. Тоти слова враз з многима інчими через буквар і катехізми Йоана Кутки трафили до языка інчих русинських авторів, можеме іх найти в Михаїла Лучкай, в збірці казань Штефана Мустяновича. Хоснувал оба слова Антоній Годінка, а днес сут они обычними елементами літературного языка Русинів Словакії, вказують ся в русинських словниках і літературних творах.

Пред тым, як дам приміри, хочу окреме повісті о єпископських оббіжниках, котри споряджали ся в канцеляриї єпископа, і котри были в правним сенсі циркулярами. В єпархіальній канцелярії справляли тілько копій, кількох соборів (ту в зн. деканатів – ред. ЛР) тычил ся зміст, пак посыпали на адрес протоєреїв. Протоєрей, прочитавши оббіжник, посыпал го дале на парохії, та, конкретизуючи „важче розпоряджыня”, сам складал оббіжник для свого собору. Так кождий парох мусіл прочитати оббіжник, преписати го до протоколу і проголосити вірним в церкви. Дакотри елементи західнословинських (лемківських діалектів через оббіжники шырили ся на русинські округи, лежачи дале на схід. До таких належат і два слова, котри розберам дале.

Позор, словацької генези, трафлять ся в діалектах Лемків. Його значення: *увага*; з часословами *дати* і *мати* дістає значення: брати до уваги што, міркувати на што, стеречи ся чого. Як канцеляризм появляється перші раз 1773 рока в оббіжнику мукачівського єпископа Симеона Ольшавського (?1734, 1737): *на тое бодрено и опасно кождый протопоп повинен позор дати*.

Так, розширина лемкізму, днес хоснуваного в вариантах *позур / позір* на більшій часті Підкарпаття, зачало ся од оббіжника Симеона Ольшавського, родом зо Спиша.

Трафляме на тото слово і в єдним з оббіжників (20 листопада 1740) дальншого мукачівського єпископа, Гавриїла Бла-

жовського (?1738, 1742): ...*абы чесность твоя сам там позор на той час дав...; ...и чесность твоя дай позор, ежели бысте померковали...*

Як канцеляризм видиме го 1750-го рока и на східнословинській території. Драгово, 4. октоворя 1750: *бо вѣд того є чесне слово и славная вармедя, которі и на ледаюое діло позор мают...*

Фігурує тот канцеляризм в оббіжниках Мануїла Ольшавського, Йоана Брадача і Андрія Бачинського, в писмах Мануїла Ольшавського, находит ся і в оббіжниках протоєрея Михаїла Гіргашія (1758-1823), котрий родил ся і служил на східнім Підкарпаттю. В того остатнього, приміром (15 януара 1818): *На сie дѣло по вселаскавѣйшому росказу царскому дадут позор. В Михаїла Лучкай в двотомовій збірці казан дуже раз стрітиме тото слово, приміром: Но не токмо наше добро желаєт на других дѣла позор дати; дайме и зато позор, что бы так и нас розпалили словеса церковные на всякое дѣло благое.*

В Лучкай трафить ся і таке речыня, де сут оба предметовы слова: *Оуразумѣлисте также, великое несходство скупости со чистым Христіанством, дайте позор, иproto на вѣчное веселіе не оутратите про мимоходящее...*

Прото трафлять ся в діалектах Лемків. Його значення: *зато, зато же.*

Слово ся утворило з присловника *про* и місценазывника *то*, і там, де ся трафлять, мож видіти і хоснування присловника *про* і звідальника *прочто / проишто*. Медже східнословинськими языками, як зазначыл Тіхій, трафлять ся лем в русинським. Автор, усильуючи ся найти в підкарпатських русинських авторів як лем мож більше чехізмів, чехословакізмів, бере слово *proto* за результат чехословацького (!!!) впливу. Tot дошлідник, што тримат ся концепту чехословацького народу і языка, вказує на хоснування слова *proto* через вельох русинських авторів.

Перший раз Трафлять ся в писмі єпископа Гавриїла Бляжовського (20 листопада 1740): ...*proto не надобно вам там ити...*

За єпископа Андрия Бачинського того слово уж знають і на східнім Підкарпатю. В „Гуцливській хроніці” Михаїла Гіргашія можеме прочитати: 1786 люде из голоду пухли...proto дав быв у сеси стороны провадити зерна; 1795 сїна еден возок оу Верховинѣ за шѣсть золотых оугорских не мож было купити, proto хыжы и стайнѣ а оу послѣдок и маргу подерли; слѣдуючого паки лѣта и яри, proto же ... сївба погорѣла оу Дебреценѣ и поза Тису по дванадцят золотых нѣмецких еден кобел жита платили.

Слово *proto*, натирадальні, найдеме в оббіжниках Андрия Бачинського і Михаїла Гіргашія, хоснувал го і Михаїл Табакович, мараморошсигетскій парох, мараморошскій протоєрей: 1819 ... *proto его царское величество слѣдующая ізволило оустановити...*

Зо словом *proto* стрітиме ся і в „Граматиці” Михаїла Лучка, а в уж спомненій двотомовій збірці казань трафит ся такої на кождій другій страні.

На страні 147 „Граматики” Лучка пише, же Русини хоснують слово *про* з акузативом, напримір: *про твою землю душу не оутрачу*. На дальших странах іщы видиме: *proto между всими найдолие живу*.

Заслугує на увагу тлумачиня Лучка, де бесідує, чом ани біблійний церковнославянський язык, ани русинській народний язык не хоче хоснувати, а хоче іти середнім путьом. Язык со всім простый proto не оупотреблях... Стіл же бібліческій не легко поразумѣвается. Средним путем безопасноснѣше ити, мнѣ видѣлося. Что по руски изрядно вражается, а что из бібліческаго легко разуміется оупотребляти смыгалъ есь ся. Сам бо народ рускій со всѣм простый язык во церкви не любит, но тѣшится средним. Мое же намѣреніе было разумѣтельно бесѣдовати и учити.

Підсумування. Дотычно слів *позор*, *proto* (*pro*, *прошто*) могли сме ся пересьвідчыти, же то були органічні елементи русинського літературного языка уж пред Духновичом. Не мусиме іх в творах Духновича трактувати як діалектизми. До того кругу слів бы-м приключыл іщы такы,

находженіи в Духновича: *проуказати*, *усиловный*, *усиловаться*, *глядати*, *кед*, *газда*, *газдыня*, *хосен*, *вшытко*, *вшелякій*, *о/укламати*, *нигда*, *ганба*, *могол*, *весъ*, *тото* і *подібны*. Жебы сме ліпше розуміли язык Духновича, мусиме зважыти на вшыткі творы, виданы в Мукачівській єпархії, написаны „середнім стилем”: букварі, катехізмы, збірки казань ітп. што могли оддіювати на розвиваня языка. Медже тыма раз іщы бы-м припомянул катехізм Йоана Куткы, уж дуже раз споминаний. Тот твір перестудиявал ём, перевыдал ём факсимільно і мам го за ключовий. Догдеєдно слово, догдеєден вислів малого катехіжму ту і там ся трафлят в языку Духновича, та-ж бо з той книги він ся в малости вчыл, в семінариї навчыл ся го напамят, а в своїй службі духовника приготувловал з ней молодых вірных. Так спостерігаючи, спомедже народобесідных слів і висловів Куткового букваря і катехізмів, ани єдно не мам в творах Духновича за діалектизм, бо з іх хоснуваньом автор продолжыл русинські літературно-языковы традиції.

БРАЯН Д. МЫК-ГЮ
УНІВЕРСИТЕТ ТЕМПЛ, ФІЛАДЕЛФІЯ

Соціолінгвистични перспективы над языком Александра Духновича

1. Уводне слово

Зачну з дакотрима одреченнями і о языку і о здержаню того виступління. Во первых, зо взгляду на языку, перепрашам за свое особисте „язычье“, котре є результат факту, же формалні єм студіовал язык польській (з причини походження моєї мамы), тай язык російський, але не язык русинський. Правду повісти, нигда навет не чул єм терміну „карпаторуський“ перед мойом візитом в р. 1995 в Музеум Ендія Варгола в Пітсбургу, Пенсилвейня, а доперо в р. 1998 (благодаря на інтернет) єм познал, же біологічни родиче моего няня, котрих він, яко сирота, нигда не знал, були Лемкы. Прото, же мій нянько фурт знал, же була заадоптований, аproto, же він навет знал, же своє родиче були якы-небуд Славяне, учыт ня ідентификувати ся в дітинстві з польськими коренями моєї мамы: Єй родиче выросли в місточку близко до Кросна, недалеко од Лемковини. Але proto, же їщи не мame англійско-русинского словника, кед бракує ми слова мушу русинізувати слова і выражы з языка польского, російского, українскаго або словенскаго, а потім мати надію, же будете ня розуміти. Тото є виступління поволуюче ся на себе, в тым же мое язычье є примитивний приклад типу варіабільності, о котрым буду бесідувати. Старам ся слідувати нормы Лемківски осаждены в граматыці Фонтаньского і Хомяк (2000). Роздаю англійску верзію того виступління разом з русинском для тых, хто бы хотіли чытати оригінал.

По друге, зо взгляду на здержаню мого виступління: Яко генеративний фонологіст, не ни славист ни белетрист, а шпеціальні яко новіцюш в русиністику, не знам, ці гев оддам справодливіст дідовині Александра Духновіча. Але часами треба мати чужу перспективу, жебы внести штоси значного до культури народу (як было в припаді самого Духновіча з причини його виховання по-мадярски). В тым виступлінню, не аналізую корпусу даных з творчости Духновіча; вмісце, предложу дакотры можливы способы розуміння варіабільности (перемінности) Духновічової вжывання языка і його погляды над языком, з меджеязыковой перспективы сучасной Американской лінгвистичной теорії (в тым припаді головні соціолінгвистики), і представлю зарысы дакотрых звязанных вопросів, котры могли бы вартали баданя.

2. Декілки слів о соціолінгвистиці

Соціолінгвистика щтудіює інтеракцію медже языком і сполочністю. З лінгвистичного пункту виджыння, соціолінгвистична теорія ся інтересує впльвом сполоченских факторів над языковым перемінами (*przemiany* по-польськи, *variation* по-англійски), ці од бесідуючого до бесідуючого в єдным сполочности (то є ідіолект або діалект) ці в репертуарі єдного бесідуючого языковых штилів, реестрів, діалектів а навет оддільных языков. Таким способом она дополнят генеративну теорію, котра оглядат граматику з ёй пятьома модулами (фонетика, фонологія, морфологія, синтаксис тай семантика) яко чисто символічна рахункова система, незалежна од сполоченского контексту в которым є вжывана.

Хотя од генеративистичной перспективы кождий діалект – ці штандардний ці ні – а навет ідіолект каждого оддільного бесідуючого – в каждым языку зарівно дає вірний вгляд в характер того што чоловік знає о своїм родным языку, тым

не менше генеративна теорія не дає способу включчыня того, що бесідуючі знають о діалектальних і штилістичних пе-ремінах в драматиці языка, крім несубтелного механізму факультативного стосовання правил. Прото, помимо єй **дескриптивної** або описуючої орієнтації (трактуюча штандардны і нештандардны діалекты як рівны), в практиці генеративна граматика часто несвідомо служить **прескриптивному** або нормативному програмови (преписуюча або накладаюча языковы нормы бесідуючым) в тым же „ідеалізує“ бесідуючого: Іднорує ролі языковых перемін при де-фінюваню язычной компетенції родимого ужытковника.

Вірю, же можна зробити подібне твердження о лінгвистиці Пражской Школы в тым же Якобсон неуважал штандардны діалекты за ліпши од нептандардных, але ми ся здає, же серед Славистів по обох сторін Атлантики є нормально быти упереджений до кодификуваних літературных нормів, і їм признати статус „языка“ якбы штоси істотні інше од похідных нештандардных діалектів (пор. McHugh 2003a). Традиційна діалектологія утриває другу сторону тогого самого мифы „языка“ в тым же є упереджена лем до нештандардных діалектів; она тых преявляют тенденцію до такого самого помилку, як генеративна лінгвистика – ідеалізуваня бесідуючого: Як зауважыла Auger (2003), діалектологы звыклі выбірают старших, селских, неподружуючых монодіалектальных мужчын бо іх бесіда становит „найчышій“ приклад місцевого діалекту. Але фактичні, географія є лем єден зо многих сполученских факторів, которы окреляют лінгвистичну варіабіліст; іншы факторы, як наприклад соціоекономична класа, вік, раса ітп., могут дефінювати **соціолекты** которы і спіл-екзистуют серед одділных місцевых діалектів і ся розтягают за ними. З причыны того, частъгчного накладаня соціолектів і місцевых діалектів, трудно находити бесідуючого, который не покаже жадных перемін в своім язычным захованю; вмісце, через цільный світ норма є даякій степень **диглосії**: рівночасне владаня двух або веце граматичных системів, ці діалектів самого языка ці

одділных языков. Правду повісти, многы люди на світі (поза Америки) жыве з реальністю, же многоязычніст отваряє двери до економичного, політичного і академичного успіху (пор. спостережыня Магочія (2002) в Пітсбургу о геополітичным одповіднику тому факту: распространіня “безштатности” через світ). Прото, же ни традиційна діалектологія ни Пражска Школа ни генеративна лінгвистика нам не подає подставу аналізы диглосії, мусиме ся звернати до соціолінгвистики, которая специалні ся сконцентрує на варіабілных аспектах ужываня языка.

3. Духновічове вжываня языка: меджеязыкове паралелы

Є велько написано о факті, же Духновіч з його сучасниками вжыли при писаню або Славенско-Рускій зыяк або Карпато-Руску рецензію (Велико)Росийского языка — так зване **язычье** — в одрізнію од, наприклад, трудів Івана Франко бы твориги літературну норму на зasadі Українскаго потічного языка Галичыны. Гев бым хтіл підкресліти аргумент котрий Русинко (1996, 2002, 2003) будувала, же Духновічове **язычье** і його одповідні гибридны літературны жанры не треба глядати яко ни плана імітацыя Росийских норм ни одказ од потічного языка, лем треба розуміти через блану постколоніалной теорії яко цілком згідна реакція на диглосію в істоті стану Русинів оддавна яко склонізованого народу, сидячій окраком на границі медже різными сферами культурного і політичного впływu. Так як Русинко тверджає в літературной сфері, а як знана шутка о человіку, роджений в Австрії, выхований в Че-хословенську, ітд. выражат в політичной сфері, я бым хтіл пропонувати, же єдна з дефінюючых властивости Ру-синского языка є його гетероденічност і перемінніст, зарівно і медже бесідуючых (діалекталны переміны) і в індиви-дуалных

бесідуючых (штилістичны переміны). Тота пропозиція увеличує і дакус зміняє мое ранше спостережыня (McHugh 2002) (на підставі посередних жерл як напр. de Bray 1980, Shevelov 1979 і Ванько 2000) же русинскій язык мае барз мало своїх власных ізоглосів (спільніх діалектальных свійств), але вмісце може быти дефініюваний, так само як може Беларускій язык, своім особливым *перетинаньем* ізоглосів (по-англійски *unique intersection of isoglosses*) котры сут спілны зо сусідными языками. Абы додати новий вымір внутрішной варіабільности треба просто змініти числа на-зывника: "...особливыма *перетинанями* ізодлосів..." Што ціка-ве, коли мы нормат(ив)изуеме варіабіліст таким способом, можеме легше усправодливляти наше включыння Войводин-скогого діалекту в нашій лінгвистичній дефініції Русигского языка мимо його значной подібности до Східно-Словен-скогого языка (пор. Shevelov 1993, Harasowska 1999). Додаючы до того, можеме доконати "інтелектуалне джудо" в тым, же обернеме собі на корист єден з любімых причин, з которых Українофилы скритикуют русинізм: брак єдиной языковой нормы для цілої Карпацкой Руси. З такой перспективы, перемінніст Духновічового язычного вжывання і його поставы до языка нияк не были слабіст, але згідна реакція на (соціо)лінгвистичній реальноти його народу.

Каждий, хто штоси знае о Першим Конгресі Русинскогого Языка в листопаді р. 1992 знае, же близкій паралел Русинской ситуації екзистує в Рето-Романским языку, або Романш (пор. Haiman 1988): то є група барз подібных Романских діалектів в Швайцарских і Італіянских Альпах, котра не мае жадных ізоглосів котры сут спілны вшыткым діалектом в групі, але можна ю дефініювати яко збір подібні особливых перетинань ізоглосів, найвеце котрых сут спілны з сусідны-ма Францускым, Немецкым і Італіянским діалектами. Як у Русинів, диглосія є нормална серед бесідуючых Романшу, так як можна го дефініювати яко істотні „мішаный“ язык (пор. Berthele 2003). Дам ту їщи пару прикладів языковів з істотні варіабілнимыма нормами (але екзистує вельо іншых):

(1) Язык Англійскій мае вельо різных штандардів в різных краях світа, котры го ужывають яко офиціалный язык; тіж Американскы нормы штандардного Англійскаго языка поз-валяю веце перемін ниж, повіджме, централізуаны нормы Французскаго або Польскаго литературнаго языка. (2) Язык Чага є континуум діалектів так як Русинский і Романш, бесідуваний на стоках Горы Кілімандро (McHugh 1999), загрожоний диглосіем з языком Свагілі, штатний язык Танзанії. (3) Норвежскій язык мае два штандардны діалекты: *Bokmal* і *Nynorsk*. (4) Карабскы, Африканскы і Азіацкы кре-оловы языки розвинули з контакту медже языками гандловців і колоніалістів (**суперстраты**) і тыма автохтонічных або высідленых народів (**субстраты**), беручы лексику од суперстратів а граматику од субстратів (пор. Lefebvre 1998) або од універсалных лінгвистичных засад (пор. Bickerton 1981): Креоловы языки часто штудіуют соціоліндовисты про іх широке континуум вжываня языка, од „чистого“ креолового языка до полні штандардной верзії суперстрату. С причины іх специального походжыня і трывалого контакту з суперстратом з причины колоніалізму, креоловы языки сут языки з істотні перемінныма нормами, і прото вартают порівнання з языками як Русинский, Романш і Чага в тым взгляді.

С появленем ся барже заавансованых моделів історичной ліндовистики пойнформованы соціоліндовистичном теоріом (пор. Labov 1994), робіт ся ясне, же різны не-креоловы язы-кы по світі перешли процес частичной креолізаціі даколи в прошлости: Англійскій в часі Норманской Подбої, Свагілі через контакт медже Арабскыми гандловціями і Банту-языч-ными Східно-Африканчыками, а Романскы языки, котры розвинули з потічного латінскаго языка, на которым бесіду-вали Немецкы, Келтицкы, Славянскы і іншы племена коло-нізуваны Римским Царством. Было бы інтересні поновні оценіти языкову історію Карпацкой Руси в світлі таких історичных лінгвистичных моделів.

Іщы єдне рицтвованя было бы порівнати людске однотиння ся до язычъя Духновіча і його жерела с тыма іншых мішаных кодів як наприклад Українско-Росийскій *суржик*, Беларуско-Росийска *трасянка*; в Нігерії, Гауса-Англійскій *malamanci* („по-учителски“); в Пікардії (на півночі Франції), Пікардско-Французскій *dravie* (Auger 2003); як тіж тыма вже усталеных креоловы языки (гев вартат однотати, же сам термин *creole*, як тіж *patois*, котры дезигнируют усталеных креоловы языки в нпр. Гаїті і Джамейка, также зродили ся з пейоративных термінів за мішану бесіду).

На решті, о Духновічовим выборі медже Росийским і Славенско-Рускым яко підстава літературного языка в Карпацкой Руси, можна было бы находити паралелы в великий різниці медже днесныма потічными Арабскыми языками, Класичным Арабским языком — то є літургічний язык так як Славенско-Рускій — і компромисовым кодом Сучасного Штандардного Літературного Арабского языка. Іншій паралел є різниця медже бесідуваным і писанным (классичным) діалектами Тамілского языка, Дравідіанскій язык котрий ся боре против доминуючій Індо-Европейской языковій культурі Індії (Schiffman 1996). Шпецяльні вдаряючи паралел екзистує в Канадийской провінції Кебек, де Француско-язычне насеління выбрал Европейской Французской язык за Літературний штандард заміст значні одмінного місцевого діалекту котрий ся называе *joual* (Auger 2003). Так як Русинко (2003) тверджает в припаді Духновіча зо взгляду на Росийским языку, Auger признае выбір Европейского Французского языка в Кебеку за ефективнішу стратедію опору против доминуючому Англійскому языкови і Англійской культурі; тата стратегія помогает ім при захованю своїх Французских культурных і языковых коренів, і при утриманю звязів зо світовом Француско-язычне сполоч-ніством. Порівнаюча аналіза могла бы выяснити причыны з которых тата стратедія ся провалила в Карпацкой Руси, і ей прогноза в Кебеку.

4. Заключыння

В тым короткым выступліню дал ём дакотры примірь способів, в котрых Духновічове вжываня языка може выясняти общы меджеязыковы вопросы соціолінгвістічной теорії, як тіж з поворотом. Знам, же найвеце творів, котры ём зацитувал сут написаны по-англійски; але од неформального гладаня на інтернеті є ми ясне же робят штораз веце соціолінгвістичных бадань нашы сусіды в Польщі і в Ческу. Дві авторкы котры робят баданя односяче ся до Русинів сут Harasowska, чия монодрафія з р. 1999 оглядат соціолінгвістичны причыны варіабілности во Войводинском Русинским языку, і Kurek, котра в р. 1990 і 1995 выдала соціолінгвістичны штудії підкарпацких польських діалектів на півночі од Лемковины. В кождым разі, мам надію же ідеї котры ём ту представил побудят в дакотрых з Вас інтерес баданьом тых і подібных вопросів, ці незалежні ці в транз-Атлантийской спілпраці. Прошу памятати же навет Духновіч принюс чужу перспективу до його праці. Тіж мам надію же в нашых трудах захованя і оброджыня Русинского языка зостанеме вірны дідовизні Александра Духновіча не одворотом в языковый консерватизм, але принятью пружности і приспособливости, котру нам дае істотна перемінніст нашего языка, і же погодиме ся з необходимым впльвом днесной диглосії (зо Словенским, Польским, Українским, Сербским, Англійским, ітп.) в язык спідуючого покоління родимых ужытковників Русинского языка.

Бібліографія

- Бунганич, П. П. 1965. Мовний різновід віршованої творчості О. В. Духновича та сучасні йому засоби мовного спілкування. Ричалка, ред.
Дзендеревський, Й. О. 1965. Спостереження над складом лексики драми О. Духновича „Доброд\тель превышает богатство.“ Ричалка, ред.

- Ричалка, Михайло, ред. 1965. Олександр Духнович: Збірник матеріалів наукової конференції присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865-1965). Пряшів: Центральний Комітет Культурної Спілки Українських Трудящих.
- Фонтаньський, Генрик і Мирослава Хомяк. 2000. *Граматyка лемківського языка / Gramatyka języka lemkowskiego*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk.”
- Штець, М. М. 1965. Мова „Букваря” та інших посібників О. В. Духновіча. Ричалка, ред.
- Auger, Julie. 2003. Issues of authenticity, purity, and autonomy in minority languages: What is “real” Picard and who is an “authentic” speaker? Paper presented at the 29th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society (BLS 29), University of California, Berkeley, February 14-17.
- Berthele, Raphael. 2003. Spatial Reference in an Endangered romance Language: The Case of Romansh. Paper presented at BLS 29.
- Bickerton, Derek. 1981. *Roots of Language*. Ann Arbor, MI: Karoma Publishers.
- de Bray, R.G.A. 1980. *Guide to the Slavonic Languages*, 3rd ed., revised and expanded. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- Haiman, John. 1988. Rhaeto-Romance. In Harris, Martin and Nigel Vincent, eds., *The Romance Languages*. Oxford University Press.
- Harasowska, Marta. 1999. *Morphophonemic Variability, Productivity and Change: The Case of Rusyn*. (*Trends in Linguistics: Studies and Monographs* 110) Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kurek, Halina. 1990. *Metodologia Socjolingwistycznego Badania Fonetyki Języka Mówionego Środowisk Wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)* (Rozprawy Habilitacyjne Nr 189) Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego,
- Kurek, Halina. 1995. *Przemiany Językowe Wsi Regionu Krośnieńskiego: Studium Socjolingwistyczne*. Kraków: Universitas.
- Labov, William. 1994. *Principles of Linguistic Change*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Lefebvre, Claire. 1998. *Creole Genesis and the Acquisition of Grammar: The Case of Haitian Creole*. Cambridge University Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2002. Address delivered at the Carpatho-Rusyn Society Annual Meeting, Pittsburgh, PA, November 2.
- McHugh, Brian D. 1999. *Cyclicity in the Phrasal Phonology of KiVunjo Chaga*. (*LINCOM Studies in African Linguistics* 3) Munich: LINCOM Europa.
- _____. 2002. Defining the Carpatho-Rusyn Language: A Generative Linguist's View. Paper presented at the 34th American Association for the Advancement of Slavic Studies (AAASS) National Convention, Pittsburgh, PA, November 21-24.
- _____. 2003a. The Carpatho-Rusyn Language Question and the Culture of Slavic Linguistics. Paper presented at BLS 29.
- _____. 2003b. Linguistic Cousins in Contact: Convergence Parallels between African American English and Slovakian Carpatho-Rusyn. Paper presented at *Languages in Contact: Global and Local Perspectives*, Temple University, March 28.
- Paulston, Christina Bratt and Donald Peckham. 1998. *Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe*. (*Multilingual Matters* 109) Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd.
- Rusinko, Elaine. 1996. Between Russia and Hungary: Foundations of Literature and National Identity in Subcarpathian Rus'. *Slavonic and East European Review* 74, no. 3: 21-44.
- _____. 2002. Surveying the History of Rusyn Literature. Paper presented at AAASS 34.
- _____. 2003. *Straddling Borders: Literature and Identity in Subcarpathian Rus'*. University of Toronto Press.
- Schiffman, Harold F. 1996. *Linguistic Culture and Language Policy*. (*The Politics of Language series*) New York: Routledge.
- Shevelov, George Y. 1979. *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. (*Historical Phonology of the Slavic Languages* 4) Carl Winter Universitätsverlag.
- Shevelov, George Y. 1993. Ukrainian. In Comrie, Bernard & Greville G. Corbett (1993), *The Slavonic Languages*. (*Routledge Language Family Descriptions*) New York: Routledge.
- Vaňko, Juraj. *The Language of Slovakia's Rusyns*. (*East European Monographs* 89) New York: Carpatho-Rusyn Research Center.

❖ ❖ ❖

Зо взгляду на чудовий кольорыт языка того допису заховано його оригинал. Є він тіж прекрасним приміром – як вельо мож осягнути, коли ся до чогосі вигужено дужыт. Дякуєме Браян! – Редакция Лемківського Річника.

Рецепція Александра Духновича на Лемковині

Символічне універсум, яке творит отчизну етнічної спільноти односят ся до широкої категорії культурowych символів групи - літературы, мистецтва, емблем, барв, фан, історичных подій⁵⁸. Важне значення мают ту особовы символы, якы креуют народовий пантеон, маючий взортоворчу потенційніст.

Великы історичны постаті, якы вписали ся своім жытъем і діяльністю в простір лемківскаго символічнаго універсум вказуют явні, де і як ведены сут границі рідности в конституючій ся етнічности той групы. Звіданя про місце великого Будителя Підкарпатской Руси в лемківскым пантеоні, в лемківскій спільнотовій свідомости ёст, як з того выникат, шыршым звіданьем про лемківскую історичну і сучасну достоменніст. Прото вказати хочу тоты приміры лемківских культурowych текстів, якы безпосереднно односят ся до постаті Александра Духновича як великого символу моральныx, патріотычных, духовых прымет, а головні символу русинской спільноты на цілай карпатскій території.

Єдно з найбарже інтересуючых і найвчаснішых прикликань Духновичоваго мена находиме в цикли споминів лемківскаго писателя, Васіля Чернецкаго (1837-1900), который в часі своіх гімназийных студий в Пряшові мал чест быти єдным з тых учеників, якых взял під свою безпосереднюю опіку і добродіяльніст отец Духнович. Адже, мame ту безпосереднюю реляцию особы, яка знала Духновича і своим спомином свідчыт про його вынятковіст, велику благородніст і доброту. Споміны Чернецкаго Згадки зъ студэнтскаго

⁵⁸ Пор. А. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, с. 21, 43 і інчы.

жития в Пряшовѣ на Уграхъ⁵⁹ опубликуваны были в 1986 р. але односят ся до року 1856, коли, як пряшівскій гімназиста был він штоденным гостем в домі Будителя. Час не влияял ёднак на прецизию і ясніст споминів, бо, як інформує сам автор, списаны они остали на основі систематычні і дрібничково веденых записів в деннику:

Передъ тридцати лѣтами, будучи студентомъ въ высшей гимназіи, начавъ я провадити дневникъ, вписуючи до него важнѣйши факты дневни, и той дневникъ до теперь продолжаю. Зъ тыхъ тридцать-лѣтнихъ нотатокъ уросла спора книга, а что тутъ подаю, есть уложено посля первыхъ картъ моего дневника⁶⁰.

Прото споміны сут барз жывы, богаты в вельо епізодів, переконуючы в своій фактографічній і емоцийній правдивости. Явит ся в них Александр Духнович в чловечым, незмітызуваным вымірі, характеризуваний през свое одношыня до інчых люди і през оціны тыхъ люди. Реляция, тыпово для Чернецкаго, ма характер зобекты-визуваний, інформуючий. Упорядкуваны факты вказывают человека през ефект його діянь і постав. Дознаєме ся напримір з них з інтересуючима дрібничкама про харытатывну, допомогову діяльніст Духновича. Як споминат Чернецкій, в домі "будителя" мешкало на стало по пару дівчат - сирот по рускых священиках, учениц реальнай школы, котры находили ту полне утриманя і опіку. Окрем того жывило ся все по парунадцет студэнтів-гімназистів. Серед них был і Василь Чернецкій:

Часомъ было нась при обѣдѣ 10, 14, 16 а часами и бôльше осôбъ. Обѣдъ разпочинаўся послѣ руской молитвы и рускою молитвою кônчився; размова при столѣ була тôлько руска. Бувъ то одинъ домъ въ Пряшовѣ, де шановано руске матерне слово (...) Часто въ часѣ обѣду выпитувался о. Дух-

⁵⁹ Згадки зъ студэнтскаго жития въ Пряшовѣ на Уграхъ, „Дѣло” Р: 1886, нр 102, с.1-2; нр 103, с. 1-2; нр 107, с. 1-2; нр 108, с. 1-2; нр 109, с. 1-2.

⁶⁰ Там же, нр 102, с. 1.

новичъ студентовъ о ихъ потребы, а скоро котрый заявишъ, что не має чи то книжки, чи потрѣбной одежи и т.д., то послѣ обѣду дававъ „батько” на потребы грошѣ съ тымъ назакомъ, щобы покуплене ему показати”⁶¹.

З великим пошаном і честю споминат Чернечкій отця Духновича. Бесідує про його приступніст, невыважшаня ся над інчых. Прото клир односил ся до него з любовю, а по смерти щыро оплакувал.

Гумору і колориту придають тій части споминів Чернечкого епізоды звязаны з Каті - газдыньом в Духновичовим домі - Німком, скупом і злосливом, котра не любила гімназистів, якы причыняли ій роботы і зменшали домашній бюджет. Прото, коли лем отец Духнович виїзджал, Каті вмісце мяса серувала хлопцям галушки і драстигні зменшувала порції. Хлопці натоміст одплачували ій ріжными, описаными во споминах, збытками і злосливими фіглями, што часом кінчыло ся навет полном елімінацией од стола.

Таке контекстове представління повязаних з Духновичом споминів проведене з перспективы гімназийного студента не ма само в собі символічного аспекту. Коли єднак одчытуємо го днес, дополнят оно лем тот великий символ русинскости, яким стало ся Духновичове імено, автентычним свідоцтвом Лемка про вынятковіст пряшівского Будителя і безпосередні контакты, якы в його епоці істніли медже Русинами по обох сторонах Карпат.

Про того, же творчіст Духновича, єй будительській аспект, мала барз велике значыня для лемківской інтелігенції уж в девятнадцетым і на початку двадцетого століття, свідчыт в своім історично-споминовым нарисі про Лемковину *Між Сяном і Дунайцем* Степан Шах⁶². При характерыстиці представників старой священичой лемківской інтелигенції споминат він дідича Мохнацкого, пишучы:

⁶¹ Там же, нр 107, с. 1.

⁶² С. Шах, *Між Сяном і Дунайцем. Спомин*, ч. I, Мюнхен 1960.

Походив він із прастарого священичого роду Гарбера-Мохнацьких, якого предки о. Стефан Гарбера Мохнацький, опісля о. Іван Мохнацький відограли в XVIII. стол., як тилицькі греко-катол. парохи в мушинському деканаті, визначну ролю. Пізнав я цього дідича Мохнацького в 1912 р. в його власнім домі в Мохнаці Вижній. (...) Був він тоді вже "музейним експонатом", одначе правдивим прптиром старосвітської консервативної лемківської інтелігенції⁶³.

При дальшій його презентациі дознаєме ся:

З літератури не читав уже нічого, хоч мав гарну, навіть добірну бібліотеку (...) з поезії подобалися йому лише "стихотворенія" о. Александра Духновича, лемка з полудневої Лемківщини, якого знов був ще особисто; а пісня о. Ол. Духновича "Подкарпатски Русини" була його "національним" гімном, яку підкріплюв він ще й рефреном із словацької пісні: "Hej Slovane!", при чим по лемківськи додавав "Русин бив'єм, Русин буду, по руснацки гварить буду!" "Мир вам, братя" о. Івана Гушалевича, - галицький гімн з 1841 р. - не вдоволяв його, бо там ні разу не приходить слово "Русин" або "Русь"⁶⁴

Так адже, видиме, же іщы пред офіційним утврдженіем Духновичового тексту в функції гімну Підкарпатської Руси, серед народу быв він уж за такій признаний і то не лем по полудньовій, але тіж по піlnічній стороні Карпат.

Про вводжыння Александра Духновича в символічне універсум Лемків, як про вполни свідоме діяння етнічне бесідувати можеме допіро в однесіню до тых фактів, якы мож назвати "пантеонністю", тzn. творіньом пантеону знаменитых родаків. Присмотрюючи ся тому пантеонови, дosterежеме, же прекроочыня границ Галицкой (пілнічной) Лемковины безвынятково вязало ся з введіньом на першым

⁶³ Там же, с. 298-299.

⁶⁴ Там же, с. 300-301.

місці постаті пряшівського Будителя. Был він найбарже знаковим, адже і значучым репрезентантом культурового простору угорской, потім пряшівской Руси, котрий то простір, хоц на рівни безпосередніх контактів безспоречно был освоєний, на рівни рефлексийной достоменности мусіл остати одповідно утверждений важном етнічні символіком.

Видиме, что єст інтересуюче, же перши тексты (з XIX ст.), закрисляючи лемківскій символічний простір творили го так, як і ведены были натуральны граници культурового спілістніня, де Угорска Русь з Пряшовом, Кошыцями, Красным Бродом, Ужгородом і персональными символами (А. Духновичом) была попри Галицкій Руси з Перемышлем і Львовом, де істніли адміністративны релігійны осередки важны для Лемків, натуральным і очывидным поширеньем лемківского простору. Коли натоміст дошло до выокремніння ідеовых границ Лемковини на основі етнографічной критерії, то не лем Галицка Русь, штораз барже операюча свій ідейний вымір на символах українскости, але през декотрий час і Підкарпатска Русь нашли ся поза центром споюючых діянь.

Коли аналізуєме номеры первого лемківского часопису "Лемко" (1911-1914), котрий стал ся ідейном, текстуальному основом лемківского выокремленого світа, не находиме там імени Александра Духновича, што може не тілько і свідчыт про лишыння карпаторусинской обшири поза ідейом Лемковини, але вказуе, же важнійше в tym часі было закрісління узких границ. Політычны граници адже на tym етапі рішыли о елімінації части спільнай етнографічні обшири поза рефлексийном, ідейном етнічністю Лемків. В тій газеті зрештом находиме мало одкликань до істории. Має она радше актуально-інформуючий і полемічно-ідейний характер. Здає ся, же на tym етапі утвержданя культурowych граници, перекроцыня політычні граници было за тяжке. Коли політычны граници часово стали ся мобільны (по розпаді Австро-Мадярской Монархii), серед Лемків домінуюча была концепция політычной єдиности з братми Русинама зза

хырбета Карпат, што выникало з почутя культуровой єдиности. Гідна част політычных діянь, маюча рішати про будуче карпаторусской території ведена была в скординуваню - діяче з Лемковини, Пряшова, Ужгорода і еміграційны діяче з Америки стрічали ся вельо раз, творячы спільнны делегациі, комітеты і рады. Імя Духновича як спільнога для вшыткых символу будительства і патріотичной поставы было в тых дінях барз важне, а тексты його верши были спільным гымном Русинів.

Коли єднак посмотриме на дальши дороги Лемковини, з меджевоенного періоду, зас видиме ёй в політычным одорваню од полудньовокарпатской території. Але текстуальні того розділіня старат ся быти нівелюване. Головні тоты тексты, котры выходили спід пера Ваня Гунянкы або пера ци олувка Івана Русенка, крислили границу Лемковини *Од Ужгорода до Шавниці*⁶⁵. Александр Духнович стоїт в первым ряді выводячых ся з так шыроко розумленой лемківской спільноты вченых і писателів. Старчыт лем посмотретьи до найбарже канонічных для Лемків выдань меджевоіння (предо вшыткым печатаных на еміграції), жебы найти там біограм і портрет великого Будителя. Стрічаме го в "Карпаторусских Календарях" Ваня Гунянкы. Ту найбарже явне потверджыня споюючой спільноту функційности находиме в Календарю за 1945 р. Заміщений там Список карпаторусских ученых и писателей (з обширным біограмом і портретом Духновича) попереджений ест вступним коментарем, в котрым чытаме:

Як из короткой биографии тых талантливых людей (...) ученых и писателей увидиме, то 100 літ тому назад тоты нашы учены люде, так з Галичини як Угоршины, были тісно звязаны зо собом духовно, бо кончили єднакы школы, в тых самых городах (...) Так што меж тими нашыми карпаторусскими учеными и писателями николи не было

⁶⁵ I. Русенко, *На Лемковині*, [в:] *Наша книжка*, Нью Йорк 1946, с. 149.

такої дільби, як она настала потом и дошла до наших часів, що наші люди почали ділитися на "галицянов" и "угоршанов"...⁶⁶

Велике значення для творіння символічного універсуму Лемків мала широко знана *Наша Книшка*⁶⁷. Не могло в ній бракнути той сферы символів, яка вказує потенційніст лемківської культури в цілому карпатським просторі. Адже на с. 481-490 заміщено біограми і короткі характеристики творчості "писателі і ученых лемківського роду". Не могло там бракнути і Александра Духновича, а враз з ним і інчих русинських творців з Пряшівщини і Підкарпаття. Не могло бракнути прото, же редактор книжки, автор статті *О Лемках* - Ваньо Гунянка, ставлять собі в такій конструкції і таким змісті книжки незапречні важну ідеову ціль споювання в єдину етнічну цілість розбитої політичної культурою території. Бесідує він про того так:

Родним країном лемков - Лемковський край, Лемковщина, Лемковина (...) То природний наш край, бо народ того краю об'єднений природом, исторією, бесідом і борбом за своє життя і віру. Народъ того краю об'єднаний своїм житлом. Но наш лемковський край до днеська не стал країном - політично (...) И по той-то причині світ не гово-

ЛЕМКО-СОЮЗ в США и КАНАДІ

книжки незапречні важну ідеову ціль споювання в єдину етнічну цілість розбитої політичної культурою території. Бесідує він про того так:

⁶⁶ Список карпатських ученых и писателей, "Карпатський Календар Лемко-Союзу на 1945", с. 61.

⁶⁷ Наша книшка, см. прип. 8.

рит днеська о Лемковському краю. Зато говорить о Подкарпатській Русі, як краю. Но Подкарпатську Русь, як політичний край, світ розуміє лем на восток от ріки Ужа. (...)

Карпатська Русь, природно, складається из двох країв - Подкарпатської Руси на восток от ріки Уж и Лемковського краю на запад от рік Уж и Сан. Но об'єднаніти політично тих двох країв в одну Карпатську Русь немож - без політичного об'єднання Лемковського краю, т.е. западної часті Карпатської Руси. А політичне об'єднаніе Лемковського краю зависить от культурно-просвітительной роботы среди народа того краю. Таке політичне об'єднаніе Лемковського краю може наступити лем послід культурного и духовного об'єднання лемков⁶⁸.

Видиме гев предуманий стратегічний акт будительства, творіння свідомости, креуваня етнічной реальности словом писаным, яке, ставляючи Александра Духновича коло нп. Владимира Хыляка называют іх спільно "писателями лемківського роду". Тым способом конституюют они єдно спільне універсум символичне называне рідністю.

Тот сам ціль поставленій остал в *Історії Лемковини* И. Г. Лемкина⁶⁹. Велика, полностраницьова фотографія з підписом *Александер В. Духнович, будитель Карпатской Руси*, коли під інчыма фотографіями писателів і ученых (умі-щеных по парох на єдній страні) підписане ест лем іх імено і назвиско, явні вказує, же ходит ту не лем про єдного з творців, але про тот символ будительства, якій творит со-бом Духновичове мено.

Ідучи дале, в нашу сучасніст, видиме, же коли мож уж було текстуальні вернуті до реляційной автономічности лемківського світа, одбудовуваня і творіння сучасного выміру символічного універсум Лемків, приклікано і утверджено тоты знаки-символі, которы не ставляют в вантгливиств по надграничной і понадполітичной єдності Карпатських Русинів. Так адже уж в першым повоєнным лемківським ча-

⁶⁸ В. Гунянка, *О Лемках*, [в:] *Наша книшка...*, с.490, 492.

⁶⁹ И. Ф. Лемкин, *История Лемковины*, Юнкерс, Н. Й. 1969.

сописі "Голос Ватри" (1984-1989) приликуваны сут імена будителів зза хырбета Карпат. Річницьове, звязане з числами народин, смерти ци інчима важними подіями з життя і творчості даной постаті, творіня памяты, на дало оказії появити ся в тій єдноднівці шыршого нарису про Духновича. Але в "Бесіді", котру мож покус видіти як продолження і розвитя концепції "Голосу Ватри" (обі зрештом редактуваны през того самого редактора) така нагода (190 річниця смерти)⁷⁰ була імпульсом не лем до заміщення фотографії і широкого біографічно-творчого нарису про Александра Духновича, але тіж опублікуваня обширных урывків з драми *Добродітель перевижишат богацтво*, а окрем того урывка поемы *Поздравленіє* з першого Духновичового Календаря. Посмотрити вартат, як редактор і автор статі про Будителя, Петро Мурянка, вводит тот персональний символ в свідоміст чытателів, як творит му місце в тій свідомості. Словами вступу бесідуе:

24 квітня минуло 190 років од дня народження найвекшого нашого Будителя - А. Духновича (...) "Духновича вартат познати". Духновича - час познати!

По тамтій страні Бескіда його біографію знае і бабця і дітина. В нас - ні! Бо горы нашы за высокы, жебы без ні мож дашто чути (...) Треба глядати інчай можливости Просвічыня⁷¹.

Тогорічна "Бесіда" нр 2 з нагоды 200-ліття народин Будителя замістила його великий портрет і інформацію про проголошення 2003 р. в цілым русинським світі Духновичовим Роком, про проведені уж (годинна авдиція в Польським Радіо про життя і творчість Духновича в контексті наслідків його діла - стремлінь і трудів наступуючых по ним поко-лінь) і заплянуваны імпрезы звязаны з том великим річ-нищом. Натоміст "Бесіда" нр 3 дедикувана єст великому Будителю через символіку фотографій на окладинці. На

⁷⁰ Річницю приведено в памят в 14-15 нр "Бесіды", 1-2 за 1993 р.

⁷¹ Там же, с. 3.

лицьовій страні Отец Духновоч зо своіом *Кницизом Читальним* в долонях крачат лемківским путом, котрий веде до Пряшова (так як вшытки дороги, згідно з написом під тым фотографічным монтажом)). А на задній окладинці наша лемківска делегация на Світовий Конгрес Русинів в Ужгороді сфотографувана під помником Духновича здає ся деси стремити під тым достойным проводом, певно до Європы, бо прецін Духнович як раз красні вписує ся в европскє демократичне думаня (што вказує в своіх працах проф. Е. Русінко).

В "Лемківским Календари" за 1993 р. окрем припоміння про річницю народин найвекшого Будителя, заміщено тіж уривок тексту *Домашній лікар* з "Місяцеслову" Александра Духновича (на 1853 р.)⁷². Продолження того тексту находиме в "Лемківским Календари" за 1994 р⁷³.

Окрем річницьового приликуваня фактів і стабілізування іх в спільнотовій свідомості Лемків як знаків-символів рідности, лемківска текстуаліст діє тіж в тій сфері барже універсальні, на дорозі літературных, міцно символотворчых текстів. Старчыт лем посмотретьи в збірки верши сучасного лемківского поеты, Павла Стефановского, жебы найти свідоцтво жывого символу, яким в тых текстах єст мено Духновича:

Мати Лемковина
мягко иде
босом ногом
в Білій Чорній Воді
радісну пісню
в ей уху нутит
Михал
в Красным Броді

⁷² *Домашній Лікар* з "Місяцеслову" Александра Духновича, "Лемківский Календар 1993", с. 84-86.

⁷³ *Домашній Лікар* з "Місяцеслову" Александра Духновича, "Лемківский Календар 1994", с. 120-122.

Сповідати ся не мусит
бо она без гріха
зрештом
помер ей сповідник
Духнович
в терпінях
для Руси
і гнес не ма спокою
в Пряшові⁷⁴

Тот сам зрештом автор в вершу *Братя Русини* дає якби
викладню сенсу і значення послугуваня ся таком символіком

Руснак-Лемко
з Лемковини
Русин
з Закарпатя
з Пряшівщини
тот сам
Русин
вішитки
єдны
брата⁷⁵

Треба ту тіж спомнути, для дополніння фактів, же перша антологія лемківської поезії, приготовлена през Петра Мурянку (хоць видана в барз зредукуваній формі, лем тлумачыня верши на польській языкі)⁷⁶ вміщувала Духновичову творчість. Подібні тіж і пізнійша, обширеніша *Антологія Дітячої Поезії*⁷⁷, опрацувана през того самого автора, презентує гідний, парунадцетстраницьовий вибір верши

⁷⁴ П. Стефановський, *Лемковина*, в: *Лем, Лемковина* 1991, с. 14

⁷⁵ П. Стефановський, *Братя Русини*, в: *Лемківський Край*, Лемковина 1993, с. 7.

⁷⁶ *Lemkowie piszą. Wiersze z lasów i gór*, Kraków 1989

⁷⁷ *Мамко, куп мі книжку. Антологія дітячої поезії*, зобрал і упорядк. П. Трохановський, Nowy Sącz 1995.

русинського Будителя. Єй наголовок *Мамко, куп мі книжку* то неприпадкове, лем предумане з наставлінью на ефект і функцію, одкликаюче ся до утырваленых символів культури, рішыня. Через tot наголовок, взятий з верша Духновича, він сам з цілом ідейном стороном його педагогічної і патріотичної діяльності стал ся духовістю той антології. I ту, як раз, треба видіти tot момент, котрий творить найбарже надійний, отворений в будуче перцепційний простір. Адже, конститууваний в прозначеных для діти текстах символічний вимір постаті, творчости і діяльности Духновича то стратегія використуюча найбарже сенситивний ґрунт. Рецепція на tym ґрунті єст не лем найполнійша, але і часово найдолша, найбарже тырвала в ефектах. Прото, коли знаме, же в програмах вчыня лемківського языка на вішитких рівнях едукації, в обовязуючым каноні находят ся тексти великого Будителя і на іх основі прикладаня його діянь і ідеї на фоні товдышньої епохи і ситуациі русинського світа, можеме сподівати ся, же в дозрілій достоменності формуваних през таку текстуальніст учеників, взоры і ідеї одчутуваны з верши: Я Русин, Младіст, Мамко, куп мі книжку, Шліпій хромий, Поздоровління, Послідня моя пісн⁷⁸ не останут без спіду.

⁷⁸ Сут то наголовки верши, заміщеных в Антології

Збірник-молитовник *Хліб души* Александра Духновича і його популярність на Лемковині

Жменя думок, які мам дяку висловити о творі нашого Будителя і його популярності на Лемковині не претендує до вичерпання теми. В одріжнію од найближкої Вітчизни Духновича – Пряшівщины ці тіж Підкарпатської Русі, скupіст джерел на нашій страні Русинії не позвалият мі (бодай іщи днес) бесідувати на дану тему обшырнійше. Треба бо надмінити о тым, што нещесна доля Лемковини ХХ століття і тото што хранило ся як святіст під селянськима стріхами знищила тотальні. Знаме, же в обличу Талергофу, за ціну заховання житя, масово палено книжки. Знаме, же в обличу мгновіння з 1947. рока, кед не було коли застановити ся – котрий шафлик зо собом взяти, а котрий лишыти, не час було думати о духовій страві. По нашим вигнаню остало на Лемковині не лем вельо шафликів, але і молитовників, старих книг – переважно в церковных крилосах – котри пак розвлікано, нищено. Днес колишня богата духовним кормом Лемковина – страшенно пустыння. Віштко єдно, з кирпичинок які остали, прагну поділити ся з Вами. Повісти голосно і гордо: Духнович і наш! Был серед нас все і од все. В маленькій, курній хъжочці, по труді дня, нароблены хлопські руки брали з почесного місця Духновичів *Хліб души* і богоїно чытали:

Літай, літай жаворонок,
По воздусі ся кружи,
Пой, пой пісню Створителю,
Помагай моєй души.
(...)

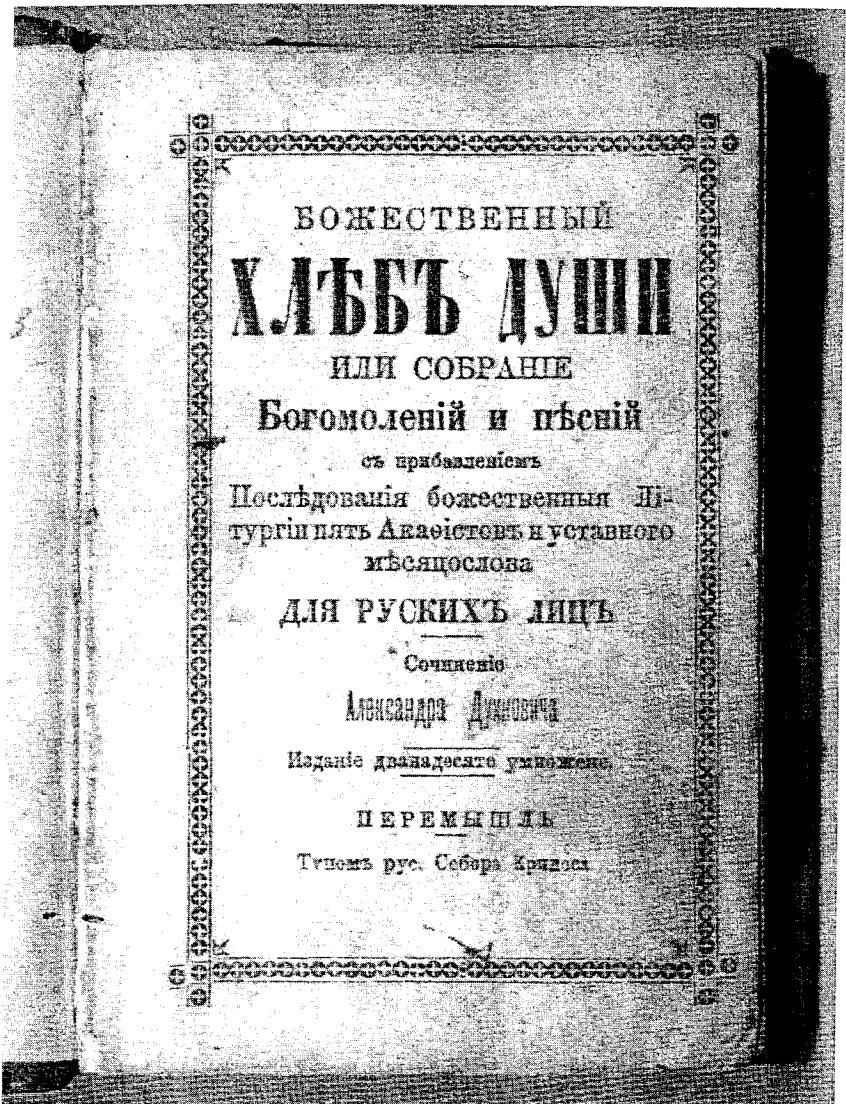
Пой, пой півец мой любезний,
І для тебе сію я,
Когда Бог зародит щедро,
Поділимся ты і я.

Бог нам в помоць! Я посію
Зернушко в землю, ты пой;
Дасть Бог тепло, дасть и росу,
Он наши Отец, мой и твой.

(Піснь земледіла)

Мам адде пред собом два пимірники Духновичового собрання богомоленій и пісній (...) для руских лиц – Божественный *Хліб души*. На старшым з них, з 1884 рока, на першій, порожній приокладинковій стороні невправном газдівськом руком выписано грубо олувком: ПЕЛ(Е)ХАЧ. Так звал ся рід, з котрого вишла моя жена, Анна. Тото знам. Але не знам, ци оных пару букв записал на книжочці дідо Михал, ци його няньо – прадідо Симеон Пелехач, вязень Талергофу, ци іщи, і радше – прапрадідо, якого мено ся уж стратило в человечій непамяти. И того, котрого то рука записала, його мено, менче важне, особливі для Вас – слухаючых, чытаючых, не звязаных родинными вязями. Та для нас вішткіх важна є правда – же тым Хлібом кормили ся покоління. Же деси там, в затраченым медже горами маленьким селечку Вірхня (днес присілок Гладышова), гостил своїм Хлібом души Духнович, же Хліб тот был насущным на цілій Лемковині. Знам, бо кед был в Вірхни, был і по інчых селах і селечках, знам – бо во своїх жаківських (дяківських) послугах стрічал ём го іщи на нашій пораненій Землі. Два примірники зберігають ся днес в Музею Єпархіального Осе-редка Православ-ной Культуры в Горлицях.

Повіджме же тепер пару основных данных о выданях молитовника-збірника „Хліб души” і о звязаных з тым спра-вах. Речений, „Пелехачів”, напечатано – як спомнено выше - в 1884. році, в Перемышли. Як дванадцете уж (!) выданя.

Перше випшло в Будині 1851. рока. І, акуратні, пізніша більшість видань походить, за моїм орієнтаційном, з перемишльської друкарні Руского Собора Крилоса. Застанавлююче є чом акуратні Перемышль, правда – столиця найстаршої єпархії в нашык карпатським і прикарпатським регіоні,

до якой все належала ціла наша Лемковина (і до XVII століття – Спиш), але взглядом Пряшівщизни лежача „за горами”, стал ся теплим місцем не лем для видань „Хліба души”, але і вельох інчых што родили ся на Пряшівщині.

Іщи за життя Духновича перемишльським єпископом був Лемко, роджений 1796 рока в Бортним Тома Поляньскій, доктор богословія. Од 1847 р. крилошанин Перемишльської Капітули, пак завідуючий філософічним ліцеєм, якій приготовлювал молодіж до університетських студій, в роках 1859-69 правлячий єпископ. За його каденції, в 1863 р. – як читаме в джерелах – в четвертій клясі Перемишльської духовної семінарії половина семінаристів була Лемками. За його тіж каденції зачало ся „очищування обряду” барз уж в тым часі златинщеного. В Перемышлі і Львові, товды і потім діяла ціла плеяда Руслаків з Гір, в тым на митрополичих становисках. І кед тепер припомнеме, што Духнович в своїм рідним Пряшові не все находил серед децидентів акцептацию для свого діяння, што при змерку його життя бывало барз скрутно, а по смерти, особливі од панування Стефана Панковича (1867-1874), запеклого мадярона, Духновичове діло вельо терпіло – зрозумієме теплоту оного місця, яким стал ся за життя Духновича і на барз долго по смерти Перемышль.

Мож ся сподівати, што акуратні спомнены Лемкы, починаючи од єп. Поляньского, через цілий широкій рід Поляньських, роды Сембратовичів, Пелешів, Малиняків, Хыляків, Мохнацьких, Качмарчыків, Прислопських – котри діяли так в культурных центрах, як і в серци Гір – стали ся розсадниками і Духничового діла, в тым його, інтересуючого нас тепер збірника „Хліб души”.

Та, розсаджувати – єдно діло, а того жебы ся розсаджуване прияло – друге. Што справило, же „Хліб души” быв так широко заакцептуваний, і то особливі серед селян? Ту одповід тіж проста. То акуратні його простота, приступніст. Правда, здавна серед нашого насеління хоснуваны були рукописны збірники, свого „хованя”, зрозумілы, языково при-

ступни, але печатана книга – і зас, особливі серед простого насеління – має вищшу рангу. Тоти же все були друкуваны церковнославянцым. В Духновича, хоц языково дост зложено, появили ся рідны слова, хоснуваны на штоден, близкы, газдіўскы. Як, дайме на то, в *Пісні под Крестом*:

Он як злодій поиманый,
Мотузами повязаный, (...)

Для газды мотуз – то мотуз. (Слово тото серед Лемків стало ся аж і синонімічне, та зо взгляду на то, што хоснүе го для свого ужытку лем наш съвіт, пояснял го ту не буду.) Подме дале:

(...) Бо терніє главу ранит,
С бока густо кров ся валит,
Руки, ноги, пробиты гвоздами,
Лістся Кров с Тіла потоками.

Кров ся густо „валит”! Той експресіі для газды не замінит нияке інче високопоетичне течыння, хоц ліє ся – потоками. Акуратні – потоками!

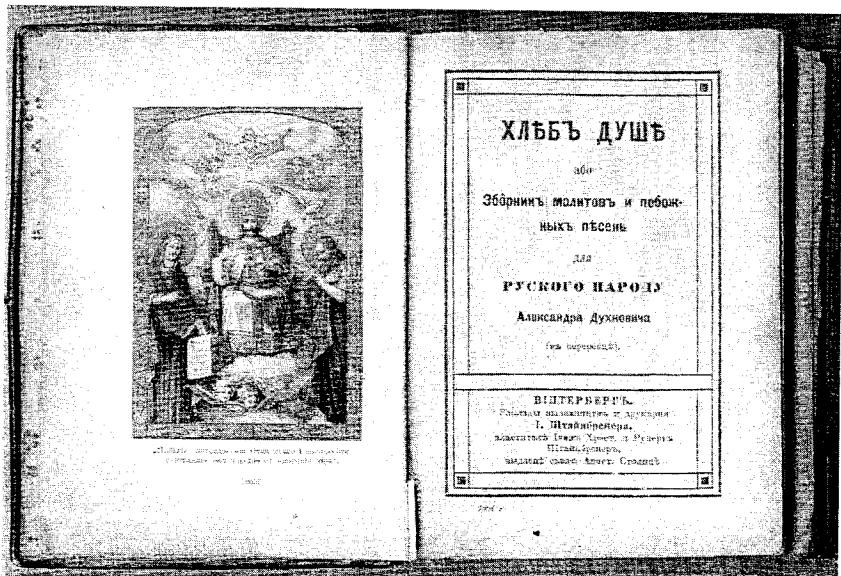
Нашу лексику, густо хоснувану особливі в піснях, граматычны формы характерны для нашого мовного простору (як н.пр. кінцівкы часослов розказового способу в множыні, – дайме), дополнюють такы, де н.пр. інфінітів выполнят функцию часопридавника (*О кто не будет плакати, // Видів Матерь ту стояти...*) Днес мы, котры не занимаме ся наукою языком, могли бы сме подумати што то граматычне куріозум, похоснуване лем для збережыння рыму, же поинно там быти: *Видів(ши) Матерь ту стоячу ци стоящу*. Але на Пряшівщині таке словесне совокупління, якое находиме в *Хлібі душі*, хоснүе ся до днес.

Та лишу на будуче студіі над языком Духновича языкоznавцям. І перейду до ішы ёдного аспекту, якій задекідувал што *Хліб душі* нашол в народі таке признаня. – То система, спосіб упорядкування збірника-молитовника. Отже,

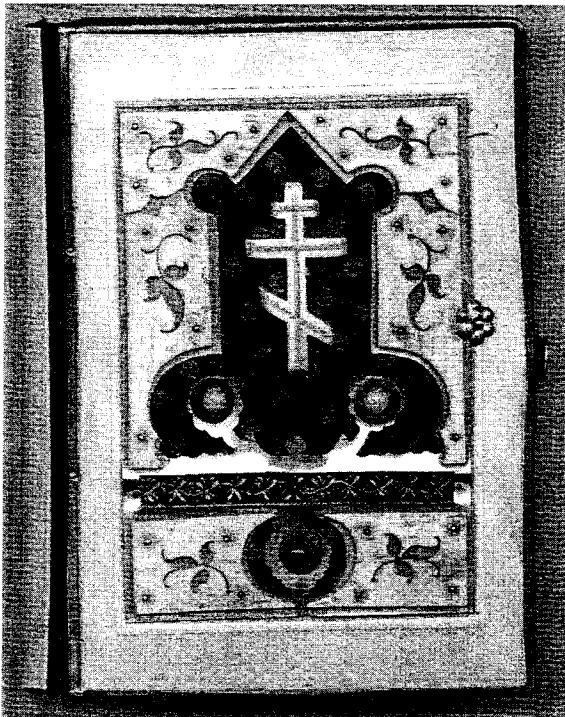
окрем богатства його змісту (вішткого вымаганого через Церков для мирского хри-стиянина), явит ся нам дужніст Будтеля до переданя того змісту в формі дотепер нестрічаній, інтересуючій, приті-гаючій. І так, дайме на то, по чыні парастасу не наступує якысій інчий чын, лем тема остає дораз розвинена – через молитвы о помершых, в тым окремо о помершых родителях, дітьох, а пак наступує пісня, рефлексійний задум над сен-сом жыття і смерти:

(...)
Румяне лице побліднет,
Очи смутныі мрак обтягнет...

Дуже є *Хлібі душі* текстів взятых Духновичом з давнійших надбань Церкви і народу. Жебы докладно розділити, што є в збірнику створене самым Духновичом, а што ним „лем” позберане і упорядкуване, треба бы долгых дошліджаць. Та іх даколишнє евентуальне завершыння не змініт факту, же *Хліб душі* то Духновичова книга. Найбарже знана в народі і найбарже шанувана.

Як шанувана – може вказати і другій примірник, о котрим споминал єм передше. То ци не остатнє його видання, здійснене стараньом Галичан, благословленім Гигорія Єпископа Станіславовського з 1904 рока, напечатане в Вінтербергу в 1911 році. Прекрасне то видання од едиторської страни, хоць од страни змісту вельо змінене, „умудрене”, час бо уж інчий в Галичyni наставал. Та його зовнішній вигляд, того акуратні примірника, не є справом едиторів. Друкарня Штайнбрена в Вінтербергу була видавцем Апостольської Столиці, яка уж од парудесяткох років (в однесінію до рока видання молитовника - 1911) не толерувала трираменного хреста. Але його ужytковник, незнаний близже Русин, прекрасно оздобил дорогій для него молитовник. На твердій окладинці, зробленій з дощечок оправлених перловом масом, металльом і плюшом видніє посередині трирамений хрест. Цліст видимо выражат велику любов і пошану до традиції, до того, што вміщат ся медже окладинками. Пошану і любов до молитовника Хліб души Александра Духновича.

ДОБРОДѢТЬ
ПРЕВЫШАЕТЬ БОГАТСТВО
И Г Р А
ВЪ ТРЕХЪ ДѢЙСТВІЯХЪ
 по простонародному изреченію въ ползу
Народа Карпато-Русского
 отъ
Александра Духновича.

ВЪ ПЕРЕМЫШЛИ,
Чупомъ собера русскихъ Крылошанъ.
 1850.

ДѢЙСТВІЕ I.

ОСОБЫ

МНОГОМА В ФЕДОР, богатый мужик.
ОЛЕНА, его жена.
ФЕДОР ЦЬО, сих любезный сынок.
ЛЕСТОБРАТ, сусъда и побратим.
ПАРАСКА, его жена.
АНДРІЙ, | сих дѣти.
МАРЬКА, |
ЧЕСТНОЖИВ, другій сусъда, колесарь.
ІВАНКО, |
НАСТАЯ, | его дѣти.
МУДРОГЛАВ, Учитель и Дяк.
ЧМУЛЬ, жиць корчмаръ.
БОГУМИЛА, вдовица.
АНТОНІЙ, |
ТАТЬКА, | ей дѣти.
НЕЗОХА БЮРКО, Ворожиля.
ХРАБРОСТОЙ, Официр военный.
БОГОБОЙ, жебрак.
СУДІЙ с присяжными.

Болше Вояни, мужики и дѣти.

Корчма у Чмуля.
Явленіе I.

Многомав, Лестобрат и Юрко сидят за столом. Чмуль шапочку в руцѣ держит и стоит.

Чмуль. Што розкажете мси люби Панове, ци паленъку, ци вино; ци пиво, вшытко маю, завчером ѿмъ принѣс ганикову из Дуклѣ, вино из самого Токаю, а пиво из Шебеша, такое як золото; раскажете и закусити?

Многомав. Вшытко дай жиць, годен я заплатити и вшытку твою худобу.

Чмуль. (Иде до коморы смѣючися). Мою худобу; — ай вай, и цѣлое село бы вы выплатили. О вы пан кто бы ся с вами мѣряв? — (иде, и дораз прибѣгне с скланками и наливає). Видите як золото, то правдива оковита, то я лем для вас держу Пане Федоре, ани за дукат бым другому недав. Дай Боже вам на здоровля.

Многомав. Пій сусъдко, няй люде тварят здорови, што имся любит, мы пили и будеме, лем дай Боже здоровля; — пійме, покля жіеме, годен Федор заплатити.

Лестобрат (облизуєся). Ой годен тай тоден. Другого Федора уже на свѣтѣ нѣт больше, Многомава знают по цѣлом Мараморошѣ, по Ерделю и по Оломуцио*); хоть де обернєся человѣк, всядыся за Федора просят, Федорова слава цѣлого свѣта, Федорови и Панове чести дают, а село за' его розумом иде. — Лем дай вам Боже здоровья, гроши вам не минут, хоть бысте их с лошковъ єли, та их не скельтуете.

Чмуль. То иста правда. — Але Юрко штось смутный, не піе, — што ся журите?

Лестобрат. А што ти за бѣда, ты веселым бывав, а теперь сидиш, ги сова.

Незохаб. Што бы ми было, мало роздумую як бы дашто заробити; — — — ай уже добрѣ. (Мургне на Чмуля).

Многомав. (Уже мало напитий спѣває). Да, да, да; Брата минѣ уже ту уныло, идѣм до Мошка, а чей тамся розвеселиме, подъ Васілю, а ты Чмулю запиш.

Чмуль. Добръ пане Федоре, еще не много маєте, хотите здорови с Богом, а прошу прйдите к вечеру. (*Федор и Василь отходят. Чмуль Юркови до уха шепчে.*)

Незохаб (тихо). Добръ, добръ Чмуло, лем ты ждай в повночи на загородъ, приведу я ти и десять кедь хочеш; — але єщесь не заплатив за яловку; Ци чув есь, як Богумила ходит нарѣкаючи? Ой можеш ты небого уже глядати, што раз до Чмульовых рук впаде, то болше не этине.

Чмуль. Но лем мудро Юрку, идите, не забавляйтесь, бо ночь коротка, абы 'сте в повночи уж ту были, рѣзник дораз прйдзе. (*Незохаб отходит.*)

Чмуль. (*Сам пишет кретов по столѣ и рапус.*) Ферциг, ахт унд ферциг, — гиндерп*) — Яловку ризник отпровадив, конъ уже за Бесъкъдом, дораз ту Гершко по други, — но тоты уже готови; Федор напісся, а конъ фирт за Безыкид. (*Отходит.*)

ПЕРЕМЪНА.
(Дом Федоров.)
Явленіе II.

Федор, Олена, Федорцьо.

Федор (*иде напитый*). Так не дам; — хоть 'го дораз чорт зозъме, — Жено свѣти, посмотрю мою маєтность. (*Олена запалит каганец, Федор отворит льаду, выбирає мѣшки єден за другим, и пугиляръ великий*). Ту суть тысячи, ту два тысячи золотых, сами таллари, ту пять сто, а ту тысячи пять сто, сами двадцятники, а на контрактах три тысячи. — Ой ци я не Федор, ци я не богат?**) а хто ми роскаже ге? я небоюся никого, видиш Сыне, то вѣштико твое, не треба тобѣ школы, твоя мудрость адде, (*указує на мѣшки*). Маеш ты дукаты, таллари, рубли, двадцятники, што ты душа забагне, лем дай ти Боже здоровья, а вырости скоро, я тебе оженю, панѣчку возьмеш, а я ти куплю село, будеш ты паном пріото, а жебрачина все остане жебрачинов, хоть и сто раз Ярмолой перечути.

Олена. Так любый Федоренъку так; о як ємся россердила, што и теперь трясяуся; — Недавно ту быв учитель, Панотец го посылав, и так брехав, чом Федорцьо до школы не иде? — Ой так, абы 'го там били; — ой на моей дѣтинѣ не будеся таїй свѣтовый збытковати; — и вчера 'го били, ци так сынонъку? (*цѣлує Федорцьо*).

Федорцьо (*плаче*). Ой Мамко кедь бы вы знали, як мене болит, што и вчера учитель почубрив мяя, а колбна аж ми попухли от клячаня. — О Мамко я уже не пойду до школы, має Нянъкс дукаты, чому бы я ся учив, ци так мамко?

Олена. О Боже мои! Укаж лем сыне, колбнка; — (*смотрит*). О нуженьки мои, аж попухли (*цѣлує Федорцьови ноги*). Федоре фе — позирај лем, позирај, як твою дѣтину скальчили, ци видиш ты! О Господи, небожаточко як плаче; — Ой я про дурну школу не дам убити свою дѣтину, о! на моем Федоръцѣ небудеся свѣтовый учитель збытковати; — Федорцьо ты ми больше до школы не пойдешь.

Многомав. Так е, не пойде; — а кедь тот смѣтник учитель лем дашто ти повѣст, то я ему укажу дорогу. — пустыня, ани чловѣк не знає витки пришов, оборванец еден, а теперь на наших дѣточках будеся мстити... Федорцьо, ты до школы непойдеш, бс тобѣ школы нетреба; я неходив до школы, и пріото я Пан, моя школа адде, (*указує на мѣшки*).

Олена. О любый мой Федоренъку, аж теперь я тебе люблю, подъ поцѣлую тя (*цѣлує го*). Но Федорцьо, уже все будеме в едно, научу я тя молити, и Отче наш и Богородице, а вѣрую хоть и не будеш знати, танич, и Нянъю ти не знає, а пріото он Пан пріото и ты будеш дукаты личити, а няй пукне с ъду тот голодный Професоэр.

Федорцьо. Я лем с вами буду Мамко де вы и я там пойду, уже ми свободно буде и до корчмы с вами или в недѣлю; няй там учитель чинит што хоче, бо знаете Мамко, же и генто клячал емъ, жем с вами в корчмѣ був, коли так красно гули; — тямите Мамко?

Явленіе III.

Предешніи, Богумила и Татька, с завязанным оком.

Богумила (*плачуши*). Слава Ісусу Христу — дай Боже вам добрый день пане Многомаве.

Олена. Дай Боже и тобѣ, а што ты хочеш пустыньо?

Богумила. Перебачте панѣ сусѣдко, але я пожаловатися пришла; видите ваш Федорцьо моей Татьцѣ камѣньом око выбив.

Олена. Добръ учинив, няй она пустыня к Федорцьови не ровнится. — Смотри лем жебрачина якесь, няй она ся с циганы греє, а не с богатым Федоровым сыном, — воч ми с обыстя, жебрачина.

Богумила. Ой Боже мой Боже, та уже богатому Федорцьови свободно над худобнов сиротов збытковатися? — о помилуйте,

пожалуйте, теперь иду до мѣста хоть на лѣки дайте ми дашто, бо може ми дѣтина ослѣпнуты.

Олена. Та няй ти ослѣпне, и так лем жебрачка из неи буде, таак як ты, а мой Федорцю ейнич неучинив, ци так Федоръшо?

Федорцю. Правда же нич, я ю и не видѣв, она собака лем бреше.

Татька. Та хто другій як ты? я ишла на воду, и ледва воды начерпала, як ты все до воды камѣня метав, молилам тися, абы'сь ми хоть начерпти дав, але ты не слухав, и так зачав до мене шупряті, же и едним камѣньом око есь ми выбив.

Федорцю. Брешеш собако, бо я тя и не видѣв, — ци так мамко?

Олена. Так Сыне так. О знаю я твои гадки, — жебрачиню не маеш што жерти, та таким способом хочещь вылудити от мене, ой з того нич не буде. — А чому ты небогата ге? бо ти ся робити не хоче, лем бысь на легко жила; — знаю я тебе собако.

Богумила. Няй вам Господь заплатит и няй вам богатство никогда не оскудѣв.

Федор (пробудится от дримлѣ). Што то ту за крик в моем обистѣ, а не идеш паскудо!

Богумила. Иду уже иду, няй вас Бог так помилуе, як вы мене пожаловали. (Отходит с девчатком, и Олена с Федорцюм другими дверми отходит).

Явленіе IV.

Богобой и Федор.

Богобой. Слава Ісусу Христу, пожалуйте убогого калѣку, двадцять лѣт вояком быш, теперь на мадярской войнѣ, под Доброчином ногу утратив, уже негоден служити, ни собѣ заробити фалаток хлѣба, пожалуйте во имя Божое.

Федор. А што ми до твоей ноги, 'десь сгратил, я ти не справлю другу, иди до сусѣды, он колесарь, та ти справит таку, што никогда не буде болѣти.

Богобой. Не прошу я от вас ноги, я радуюся, же про моего Царя, и про мой народ загубил ю, влічно и голову бым положив; — но прошу от вас кусок хлѣба, пожалуйте.

Федор. Про кого есть утратил ногу, от того жалованія проси, ты за мене не воевал.

Богобой. О глупое невѣжество невѣжества, та за кого я воевал? ци не за вас, и вашу худобу? — скажите вы завзятый человѣче, если Царю послуживше, не служимели и всѣм сожителям? о вы,

як я вижу не много понимаете, бо слухайте, естьли кто вам служит не служит ли он и цѣлому домови вашому? ваш слуга, не есть ли и дѣтей ваших слуга; — хто вас от нещастя, от злодѣя, от бѣд защищает, не защищает ли он и сына вашего, супругу вашу, и все имѣніе ваше? — так каждый Царю послуживши, не служит ли и всѣм подданым его? — Бо што есть Царь? вы непонимаете, но я скажу вам: Царь есть Отец краины своей, есть Отец своих подданных, а мы вси дѣти его есьме, и вы сыны Царевы, хоть естьте того и недостойни, — айбо нич то, то случится, же и найдостойнѣшій человѣк злостливого сына получаете. О вы недостойный Отечества и Народа нашего славного член! Незнаете ли вы то, же кѣль ласкаўый, и милостивый наш Царь войну утратит, кѣль враг побѣдит его, тогда весь наш славенський народ стигне, розидутся всѣ Русины, так як погибают ичолы, погибшей матери; прекрасна бесѣда наша, и церковные обряды сchezнут; мы бы уже неназывалися Русинами, естьлибы непобѣдили бы мы врагов наших; бо враги Царя были и наши враги, а пріятели Царевы суть и нам пріятелі.

Федор. А што ти до того, я не маю врага; у мене суть гроши, та я небоюся никого.

Богобой. Полякуйте Богу, же мы ту недопустили непріятеля, бо тогда не много былобы вам осталося. Но с вами говорити, только значит як с конем ся молити — вы затвердѣлого сердца глупый человѣк; видно же вы в школу неходили, нич доброго стеся не научили; я от вас непрошу жалованія, маю я милостиваго Отца, он мене жалуе, и буде; и прото узнайте, же ми моя куляга вдячнѣша, як вам ваше богатство, што го дѣдко забере.

Явленіе V.

Предешніи, Олена с Федорцюм.

Олена (обѣгне). Федоренку, фе... ой бѣда, — коней нѣт, и сивулька пропала, — кажут же уже по полночи их небыло, Иван 'десь пойшон глядати; — то на истѣ укралі; — бо то смуток уже, як ту крадут — вчера Богумилину яловку укралі, — ай няй бы сї там крали с Богом, — ай мою худобу; ой, ой Федоре радь дашто раль.

Федор. А хто бы смѣв мою худобу рушати, а ци не знає, же Федорово не слободно кинути; дораз укаже Федор, што он може; цѣлос село буде платити.

Олена. То на истѣ колесарьова робота, бо он ся так ховат.

Федор. Та 'то повязати дам, иди ми по уряд, няй ту дораз

прійдут, они повинни на росказ Многомава прійти, бо кедъ ся завоьму, та я укажу, што Федор годен.

Федоръцо. Нянцо та и мое гачатко пропало? о бодай того колесаря дѣдко мориив; —proto он мене и вчора собачив, гварив, же из мененич небуде, же я нашибени умру; — О Няню бійт'го, повязити(е) 'го, бо я уже и на улишу негоден перед ним выти.

Богообой. (смотрит на Федоръца) А ци то ты сыноньку? так правду говорив честный колесарь, бо на истѣ з тебе ничъ добро-го не буде; ци не тамиш як ты скарѣдно брехав? О ты бестыдный черваче, так безстыдны слова и между воями скарѣдно слухати. Сыне! ты збыткуешся над людьми, тебе Бог неблагословит, бо ты безчестный, и злочестивый як Хам.

Федоръцо. Ой мамко ци чуete того калѣку? — бійт'го бійт'.

Олена. А не мовчиш калѣко, ты будеш мою дѣтину псовать? О небуде он от никого хлѣба просити, мае он дост, иди до черта, бо я ти дораз с кочерьговъ укажу дорогу. Вон ми из обысся. — А ты Федоре пильный, бо то лем колесаръова робота, и не другого.

Богообой. Иду, иду и больше не перекрочу ваши пороги, бо тут мамона и грѣх пребывае, ту заклятое богатство! Боже зам заплати. (Отходит).

Федор. Сыноньку иди лем по Чмулья, а чей он даст порады; то честный жидище, он мудрый, да што буде радити. (Федоръцо отходит).

Олена. Ай Федоре, ци бы не было добрѣ (пойти) до Щербаковки, к Юркофи, ворожилеви, он каждому правду повѣсть, он знае на истѣ.

Федор. Мудро думаеш, ачей он ту буде, бо вчера емы 'то у Чмуля видѣв.

Явлениe VI.

Прежнii, Чмуль, Незохаб и Лестобрат.

Чмуль. Дай Боже нам здоровля, што розкажете пане Федоре?

Федор. Витай Чмулю, и ты Юрку, — ци слышали вы, што ся у мене стало сеи ночи; мои конѣ и яловку украли.

Чмуль. Неможна рѣч! а хто бы посмѣливалъся пана Федора худобу рушати; — то неможе быти; лем заблудили дагде, та они придут, знаете же шкапина псына иде; а ци ишов их дахто глядати?

Олена. Тать Иван десь пропав за ними.

Чмуль. Можно, же он сам на пашу их выѣв; не трудътесь Федорку — ай вай, — пане Федоре, они сами прійдут.

Олена. Ой чорт им прійде; Фенна гварит, же по полночи ишли до стайнѣ обое с Иваном а стайнѧ была заперта на ретязь, а конѣй не было, ани яловки.

Незохаб (раздумывает мормоче). То на истѣ он; — я думаю; але дораз увидиме.

Олена. О Юреньку, змилуйтесь, пожалуйте, дайте рады, поворожте лем дашто, ты на истѣ знаете, бо вы все знаете; порадьте, о порадьте.

Незохаб. Дайте еден новый горнец, сито и ножички; я дотля принесу зѣля. (Юрко сяднов, Олена другов сторонов отходит).

Чмуль. Багме Боже он знае де суть; — он знае; а чей и повѣсть; уже и Богумилѣ повѣв; знаете же то человѣк божій, то на истѣ пророк. (Олена на єдну страну иде, несе горнец, сито, ножицы, а Юрко на другу, мормоче, головов мече, буряк несе в руках).

Незохаб. Дайте горнец; (бере и буряк скубае мече до горчка). Чистой воды из потока дайте; (бере от Олены воду, и лѣв до горца). Но понесите ид отгнезви, наї кипит; (Олена берет горнец, и несе). И соли дайте до горца, кедъ маесте свяченой, и свяченой воды долѣйте.

Олена. (Идучи). Добрѣ, добрѣ.

Незохаб. А вы Федоре держите сито; — (Федор держит сито, Юрко вяже мотузками и все мормоче, привязуе ножицы на сито). Но зажмурьте очи, и ты Чмуло (зажмурят очи; Юрко обертае сито, и мормоче: мекеке, мекеке, квичит: кви, кви, кви, ерже ги конѣ: ги, ги, ги, бечит ги яловка: бе, бе, бе; — мечеся скаче, руками плескае; и нараз скричит): Там є Унгвар. Доброчин! та на истѣ понесли их ид Унгвару, а от там до Доброчина; — теперь их поит на рѣцѣ, два черни конѣ, еден конь, друга кобыла, черни як галки, багарювы узды на них, молоденъки, по три зубы, шесть сто золотых стоят; — там суть, там суть!

Федор (отворит очи). Хвала Богу; — так є, черни, по три зубы, узды багарювы; — то правда, — о я вижу Юрку, же ты чорта маешь.

Чмуль. Я вам гварив, же он вишитко знае; ой то пророк.

Федор. То Антихрист! та уже ту суть Юрку?

Незохаб. Там их поит на рѣцѣ, теперь лем за нима ид Унгвару.

Олена (несе горнец).

Незохаб. Ци уже скрипило?

Олена. Уже.

Н е з о х а б . Но вилъите на помост 'де стояли, а порог намастьте часком свяченым, абы босорка неурукла; — бо ту суть босорканъ.

О л е н а . Ой суть, и тога собака Богумила велика босорка; хвала Богу, же ей яловку укради, дивится добри люде, кель она едну Тарчуну мае, а масло все до мѣста носит, я от четверех рогатых коров не маю только, як она от еднои. Я чудовалася, што то она раненъко, уже в зорях ходит по хашци, все зберае якотось дѣтка, и дѣтища ей волочатся по дебрѣ; — ани непустит свою Тарчуну на пашу, лем в стайнѣ ю держит, ой она то собака моим коровам молоко одберае. (*Иде з горцем*).

Ч у м у л ь . Але не того, не того, но думай лем, хто их украв.

Н е з о х а б (*крутит сіто*). Чудо, дивится люде, колесо ся указе, и близ стае; — ага.

Ф е д о р . Так е, то пустынник колесарь; а хто бы другій. Но песскій съсне! ждай теперь, я виджу, чому он тѣк по цѣлой ночи струже, а лопотит ги чорт, пропав бы, и спати не мож перед ним.

Ч у м у л ь . На истѣ он, видите и Юркови колесо ся указало. О то незлодный человѣк, колко раз я 'то кличу до себѣ, не хоче прити он еще в моем обстояніи не быв; с честными людми несходится, лем мудруе, якбы конѣ красти; ой он то и мою худобу покрав.

Н е з о х а б . Ани не сумнѣвайтесь, видите и теперь 'то дома не е, а вчера вечер еще быв, правѣ в полночи отъишов; — он тѣше не любит ходити, не дармо Гусарьюм быв, любится на кони носити, и мясо ѿсти из яловок.

Ф е д о р . Ай бо на моих татошах не будеся носити; — позерай лем Олена, ци дома е? (*Олена одходит. Федор Юркови дає гроши.*) Ту маеш Юрку, ты правду казав, уже я выгайду свое, поставит их колесарь, хоть под чорной землѣ.

Ч у м у л ь и Ю р к о (*одходят*). Но будьте здорови пане Федоры, а не журтесь, они ся найдут, лем ид Доброчину ся майте, на Бесѣдѣ ани не думайте; — вечером вас запрашаю до себѣ. (*Одходит*).

Явлениe VII.

Предешнїи, Олена и Лестобрат.

О л е н а . На истѣ Федоренъку колесарь злодѣй, там ани жившого духа не е, позамыкано все на ратязи и колотки, ой он то отпрова-див мои коники; (*плач*) ой, ой, ой, смуток бы на тя сѣв смуток, горька бы ти доля, тай горька.

Л е с т о б р а т . Та хто бы другій, — цѣлои ночи неспит, лем ходит як грѣшна душа, позор дае як сова, товче с топором, што честни люде спати не могут; а то прито, абы обманыв людей; ито

не лем сам, но и дѣти его, як молоди ястрябки волочатся кади свѣт, я(а) по ночи збивают; та витки бы быв так збогатѣв, а чей лем му дѣдко не наносит, ани хованца не мае.

Ф е д о р . Так е брате Васілю, честныи человѣк в ночи спочивае.

Л е с т о б р а т . А в день с честными людми разговорится, а туту бѣду нигде не видно; — а все 'то мара лем ид Панотцови несе, чудуюся Панотцови, што с таковъ бѣдовъ забавляеся, а чей 'то Псалтырю учит.

Ф е д о р . Ба дивится, — бо он знаеся прилизовать панотцови, на службу несе; а чому панотец к мнѣ не приходит, бо я не дурень му на службу давати; а я не колесарь, а с собов не дам так росказывать; бо я знаю, што, и хто я.

О л е н а . Бо панотец и с моим Федорцем так хотѣв бы ся забавляти, як с колесаровыми дѣтми, еще и тои собаки Богумилы дѣти позберае, а так ся с ними провожуе; ой с моим Федорцем не буде.

Л е с т о б р а т . Пане Федоре! Васіля дома не е, тои ночи десь пропав тогды, коли и конѣ; — лем вы 'то дайте повязати, прутовать, напійме на него бочку паленки; и дотля пійме, покля ся не признае; — а хотѣ ся признае, хоть нѣт, мае худобу, што накрав, назбивав, та дайте пошацовать и заплатить собѣ, а за коньми ани не трудитесь.

Ф е д о р . Правду гвариш, ты мудрый Васіль, Дяк бы с тебе быв, кель бесѣ читати знав.

О л е н а . Але и тотота безчестна Богумила с ним разумѣеся; о думаете же они непознаются; — а чому колесарь не женится, а чому колесаровы и Богумилины дѣти все в едно волочатся? уже честного человѣка дѣти не могутся перед ними обстояти; лем подумайте собѣ, мой Федорцю ани сказатися не може перед ними. Ой не глупа я, знают то люде, лем панотец слѣпый, же не видит еи нравы; — Но Федоренъку до колоды с ними, няйся там в едно полюблят; — ой кель бы еще и того премудрого Соломона Префера мож к ним придати, тогды бы я рада была.

Л е с т о б р а т . Ай не того, нѣт; — ай пане Федоре идѣм право положити, подме до судіи (*рихтаря*) чинъме порядки.

Ф е д о р . Ай чи буде дома теперь?

Л е с т о б р а т . Он на истѣ або у Чмуля, або у Мошка, лем там просто идѣм, вынайдеме мы 'то; и честна громада там, та 'де бы была?

Ф е д о р . Иду, иду; — но на перед замочмесья. — (*Вынесе корчагу піе и Васільови дає, а Васіль долго тягне с корчаги*).

Ф е д о р . Ой куме Васілю, ты так піеш ги дуга но лем пій, е у Федора дость.

Л е с т о б р а т . И буде аж во вѣки вѣков аминь. (*Отходит*).

Олена (сама). О засвѣчу я тобѣ цѣфровянко, аж заслѣпнеш — собака една, (с) своими щенятами — будеш ты памятати Олену; укажу я тобѣ ци мой Федорцю шибеняк; буде тобѣ горькій шибеняк, и твоему любому колесарюви; — ой укажу я тобѣ! —

Явленіе VIII.

Олена, Мудроглав, Иванко, Настя, Антоній, Татька на послѣ Федорцю...

Мудроглав веде за руку Настю, и Татьку, Настя с завязановъ голововъ, а Татька храмає.

Мудроглав. Слава Господу! честна Олено! адде с нову нещастя, Федорцю уже так розвѣся, же дѣти уже перед ним не обстоятся; и кедь то так далей буде, та панотец повинен буде у Пана комысаря скаргу чинити, ци видите едно дѣвча кровь заляла, другое храмле, а тых добрых, и честных хлопчиков; побив, кам'янами наметав; — хто ему уж так много сваволъ вытерпит?proto панотец еще раз напоминає вас, абы 'сте на Федорца позор дали и его до школы посылали; бо иным способом и вы безчестнѣ останете, и з Федорця збояники буде.

Олена. А што панотцеви, што тобѣ до мого хлопця? мой хлопец не стиснеся ани на панотця, ани на тебе свѣтового; — мой хлопец болше сыра єсть, як ты хлѣба, — (руки на клубы сложит). Позирай ты себе, и свои дѣти, мому Федорцови твоей школы не треба, бо его школа адде (указує на ладу). А тоги пустынѣ што ту ходят (указує на дѣти), злодѣйски дѣти, лем крадучи ходят, так ѿтє их выучили, (глумится) ой красни дѣточки дораз я вам укажу вашу честь! — А вы дячку заступляете таку ледачину? ой так, як бы я незнала, же и вы сувастесь к собацѣ Богумилѣ, и прото тых черваков так заступляете, а мого Федорца утопити бы 'сте хотѣли; — Я с вами не маюнич, ильте собѣ до дѣлка, мою дѣтину не рушайте, бо вас дораз с кыпятком опарю.

Федорцю (на окно). Так мамко так, бійте их бійте.

Олена. Подь рыбонько моя в дну, подь промиленый мой соколику, мой соловейку любый небойся. — А вы вон из мого быття.

Мудроглав. Дай Боже абы из соколика сова, а из соловейка ворона несталася! — Честна Олено, распамятайтесь, што чините; о не в богатствѣ щастя залежит, але в богоубойной, честной жизни; — ци не слышали вы Оленко проповѣдь Панотцеву, як ясно говорив из книги Іова: А ще соберет богатый якоже землю

сребро, и якоже бреніе уготовит злато, сія вси праведніи одержат, им'нія же єго истинныи возмут, будет же дом єго яко моліє, и як паучина, иже снабдѣ. О вы не хвалитесь с богатством, бо оно крыла має и легко полетит як ваш соколик и соловей; але сердце сокрушеню, и смиреню Бог неунижит... Оленко памятайте, же земля есте, и в землю возвратитесь и нич не возмсте, як четыри дошки, а яже уготовили есте, кому будут?

Олена. Федорцюви! а пак што тобѣ до того, бо дораз пойдеш, видки и пришол єсь.

Мудроглав. А хоть 'де пойду, всяды с Богом пойду, и Господь ми буде помагати, но вы, вы обернитеся уже к Богу, не угтѣняйте сироты, и здовѣцы, бо то грѣх до неба воплющи, — ци вы думали о Евангельском Богачови, ци слышали 'сте даколи, же: Блаженни нищіи духом, яко тіи Бога узрят. Роздумайте, што Бог рек богачови: безумие днесъ душу твою стязут от тебе... Слухайте еще далей.

Олена. Я не хочу вас слухати, я вас не просила за казателя, повижте и Панотцови, няй ся он до моих грѣхъ не мѣшає, бо я знаю што чиню; я му до церкви непойду, ани сповѣдатися 'му не буду, знаю я 'де манастиры.

Мудроглав. Нѣт! — слухайте еще.

Олена (разсердиться). Кажу ти смѣтнику свѣтовый, я от тебе не хочуся учити, иди вон; (возьме кочергу, а Федорцю прибѣгне, и возьме мѣту, Олена Мудроглава, а Федорцю дѣтей біє и жене вон и кричит): Вон, вон злодѣю з твоими копылятами, вон; — (Мудроглав и дѣти утѣкают, мѣтаются, и плахта упадає).

Конец I. Дѣйствію.

Дѣйствіе II.

Дом Судный.

Явленіе I.

Судія (рихтарь) с присяжными за столом сидят, вси покрытыми главами, и Федор между ними, Чмуль, Незохаб, Олена, и болше мужских и женских особы беспокрытыми главы стоят на странѣ, а служитель (гайдук) при дверех стоят с налицевъ.

Судія (к Гайдукови). Иди до Чмуля, а принеси на колесаря десять, а на Богумилу пять гальбы. — (Гайдук одходить).

Судія. Дораз увидиме як то має быти; то уже стыд, што ту дѣєся, каждый день новое злодѣйство; — ани не знаю, де ми го-

лова; -- сен ночи пану Федорови конъ, и яловку укради, а Чмульски колеса ковани.

Чмуль. И бочку паленки, ллатя, и еден або два, а можно и три сусеки зерна, пшеницъ, и Бог знає што; ай вай.

Судія. Из дэюона мутуз; и Бог знає што -- ту уж сами разбойники, то еще в нас не было чувати, дораз дойдеме мы тому конца. (*Гайдук несе корчагу велику и два склянки, положит на столъ и еден стакан (погар).*)

Судія. Но братя замочтесь и так с Богом до роботы, (*Піют вси и здоровкают до себе.*)

Судія. Честна громадо! у нас зле дѣяся, ту злодѣи суть; -- адзе пану Федорови сен ночи конъ и яловку укради, Чмуль уже из села познанец отгити только шкоды терпит, то не красна робота, у нас того нигда небывало, бо ани дѣдови наши не памятают, абы ту да коли крадежъ ставалася была; Русины все в той рѣчи, найчестнійши люде были, цѣла худоба могла смѣло на дворѣ ночевати, не было у Русинов колотки, а ратязи лем про добрый ряд запералися; -- а теперь тодѣ порядити; -- о зле уже на свѣтѣ.

Присяжніи. Так е.

Судія. Теперь повинность наша злодѣя вызнати, и так покараеме 'то прикладно, або выжечь 'то из села, та знову так нечно будеме жити, як наши предкове жили.

Присяжніи. Так е.

Судія. Но добрій люде, ци знаете хто злодѣй у нас? рассудьте лем мудро -- Честножив Василь; -- мы 'то за честного человѣка держали, в подозрѣнью е адзе повѣдят честныи свѣдківе.

Чмуль. Честни Панове! то иста праїда, же ту злодѣй колесарь, а не іншій, знасте, же он цѣлу ноch не спит, у него все свѣтится по цѣлых ноchах, он не так жіе, як други честни люде, его в корчмѣ никто невидит, он не сходится с честными людми, лем мудрuss як бы сбогатити; видите яки волы мае, яку худобу, его поле найбогатшое, не есть по близѣ ярмарку, абы он на нем не быв, бо он там своих товарищов мае, он из мадярами стварялеся; гварит же колеса им продае, ай то лем слѣпота, заслыняле люди, айбо он не прото по ярмарках ходит, ай то ся знае.

Присяжніи. Так с истинно.

Чмуль. Пану Федорови конъ пропали, и яловка сен ночи, як гварят в новночи, я не знаю коли, бо я их невидѣв, но дость того, же колесарь в вечерѣ дома быв, а вночи сchez, и рано то не было уже дома, то едно; другое же он такого честного сусѣда мае, што 'то цѣлый свѣт чествуе, (*на Федора указуе*) а он не сходится с ним, бо му богатства завидит, якое му Бог дав, а з честновъ

Оленов все вадится, а дѣтину их честну все наказуе як деякій префессор; словом он сам свой человѣк, с никим не товаришит.

Олена. Лем с Богумиловъ.

Чмуль. Так е, надератса с людьми, знаете колькораз мои гуси, пульки, качки загнала, а кедъ бы быв емъ не отямив, та бы быв их порѣзав; -- и так дость моей працы наѣвся; -- А што му учинили мои гуси, и пульки, ай он на истѣ злодѣй.

Присяжніи. Так е.

Чмуль. Але указалася правда, гвоздь в мѣху не мож затаити; честный а мудрый Юрко прouказав му правду: бо колесо ся указало на сitt; ци так Юрку?

Юрко. Так е.

Олена. Айбо и тата собака Богумила с ним розумѣяся, она пустыня так жіе, як даяка панѣ, дѣти ей убрани як панычата, а не престанно лем по под людски плоты ходят, с колесарем дотварялеся и дѣти их все в едно суть, уже честного человѣка дѣтина и на улицю сказатися не годна перед ними; вѣдь то знаете.

Присяжніи. Так е.

Лестобрать. Але што ту другое думати, ани не усумнѣвайте ся, бо то колесаръя робота, я му сусѣда та знаю, як жіе.

Олена. С Богумиловъ.

Судія. Не^{*)} слышали есте честныи люде, я думаю, и присяг бым, же то колесаръя робота.

Олена. А я сѣм раз присягну, же и Богумила с ним -- ой собако една.

Присяжніи. Так е.

Судія. Но приведите их сюда.

Чмуль. Панове прошу ласки! и мои шкоды пошацуите; два кованы колеса 20 золотых, бочка паленки 50 золотых, зерка 12 коблу 120 золотых, то учинит 325 золотых срѣбэрных.

Присяжніи. Так е.

Судія. Но замочмеся братя, и подьме шацовати. (*Піют вси и потому отходят.*)

Явленіе II.

Честножив, и Богумила на мотузѣ повязаны приведутся; Гайдук несе колоду, и за ноги их до колоды посадит.

Честножив (*в колодѣ*). О Господи што дѣяся на свѣтѣ, злость, лжа, и нечавѣсть, перевышила уже свѣтлую добродѣтель!

^{*)} Друге видання -- но.

о вы безбожные чому мучите нас невинных, прошто вяжете! што мы злого учинили? — О нещастна участь! так то съѣт платит, в нем безбожные, неправедные, омманщики, окламщицы, злодѣи и лестницы весело жируют, они владѣют, а убогий, честный, усилиный человѣк терпит; — о на истѣ земля злых мати а невинных честных мачоха! Но не журюся тѣм, бо совѣсть моя чиста и непорочна есть; бо жив мой сотворитель, мой Бог, он видит невинность мою, он еден годен избавити мя, як избавил Іону от кита, як избавил Петра и Павла Апостолов от уз грѣшничих, як избавил Даніила Пророка от грозных, и свѣрѣльных левов, як избавил богобойных младенцев от пещи огненной. Не журися и ты честна сусѣдко, Господь избавит и нас, потѣшил нас; можно, же Бог искушает нас, можно же про наши, или родителей наших грихи терпиме; но хоть як то если, Господь допустил на нас сїа, он нас и пожалует, он помилует нас, як помиловал праведного Іова, наша надежда у Господа; он еще помилует нашу невинность, а злечестивых накаже; Господь просвѣщеніе мое, и спаситель мой, кого убоюся.

Богумила. Та што дѣлати, як на Господа надѣтися, знаю же он мене невинну не оставит; — Но дѣточки мои дѣточки, хто их пожалует?

Явленіе III.

Судій. Присяжніи и вси первого явленія особы навернутся и голосне смѣются.

Судій. Научу я вас злодѣи; — знай теперь Васілю, же уже конѣ Федоровы выплатилися, честна громада по совѣсти осудила, и уже суд скончился. Твои волы и корова и Богумилина Тарчуна отдалися пану Федорови за конѣ, а честному Чмулеви за школы далася твоя корова, и сусѣк з зерном, и Богумилина теллиця, а то лем так милосердно судилося, бо по правдѣ цѣла ваша худоба малася забрати, подякуйте Пану Федорови, и честному Чмулеви, же на вас милосердие мали, теперь еще за суд заплатите 5 золотых и 50. толб паленъки, и абы из вас люди приклад брали, та на каждой улицѣ достанете по шесть палиц; — знаете. —

Присяжніи. Так е.

Чмуль. Честна громада, я прошу пожалуйте их, даруйте им палицѣ; мы обыйдемся уже с вашим праведным судом.

Олена. Ой нѣт, той собаць Богумилъ дайте хоть лем 12 корбачи, абы тянила, як треба моим коровам молоко отберати.

Честножив. Люде! знайте что Бог на небѣ, памятайте на Бога, и судьте по правдѣ, абы и вас так Бог судил; Я невинный

человѣк, но знаю же и честна Богумила невинна, смотрѣте на душу люде, жайтесь, бо Господь нестерпит безбожность вашу.

Явленіе IV.

Мудроглав и предешніи.

Мудроглав. Дай Боже вам здоровья честна громада. — (*Не смотрят на него*). На перед вопросюю вас: естели вы люде, или звѣрь, есте ли вы христіане, или потагані? — О на истѣ вы честного, богобойного и православного народа славенъского члены быти не можете; — бо славянський народ богобойный, а вы Бога и не вѣнимасте, народ той е справедливый, а вы судите неправедно, и за ту паскуду, дѣдкову юху и душу продасте; уже пересмердѣлисься палснъчиков. — Скажите что вам начинив богобойный и роботный человѣк Честножив Васіль, што порядна Богумила? чemu их так катуete?

Судій. А што вам Дяче до того, мы судиме справедливо, а кѣдь хотите знати, та ваш честный Васіль злодѣй, а Богумила с ним держит.

Олена. И бокорка є, от моих коров молоко отяла. —

Мудроглав. Васіль злодѣй? — О вы очаянны^{*)} люди! та ци є между вами, ци є в селѣ Васілеви подобный честный человѣк?

Судій. Так є, не є такого другого, бо ту никто конѣ не краде лем Васіль.

Олена. С Богумилов.

Судій. Так є с Богумилов; — а чому же так сбогатѣли?

Присяжніи. Так є, то истинна правда.

Мудроглав. Так є истинна правда — о вы сойки, вы пяници огавны; — Васіль, и Богумила хоть и небогатыи, но с помочи божкой вшитко мают, што им потребное; — а вы вси сходобнѣли; *) а то уже иста правда; — але што тому за причина? но слизте я вам повѣм, бо Васіль с Богумилов непрестанут робити, усилиуются, працают не ходят по корчмах, не пяници суть, як вы; — а вы уже пропали со всѣм, бо ходобу вашу а сесь чорт (*на Чмуля указує*) забрав.

Чмуль (*сердитым голосом*). Хто! — я? я не злодѣй, мене честна громада познає, няй повѣсть ци я забрав, просьтесь и мудрого Юрка, — а вы дяче идьте до чорта, хто вас ту звав; бо я на вас право положу, за мою честь.

М у д р о г л а в (н е с м о т р и т на жыда). Вы все пянищи уже 'сте всю худобу попропивали, бо из смердячои корчмы ани не выходите, упиваетесь день — днем, в ночи коргелюете, а в день лежите; — стыд, ганьба, уже и одежды доброи не маєте на гръшном тѣлѣ, боси ходите як псы, поле вам пустое, а валу уже и десять не є в цѣлом селѣ; — кель чужій человѣк заблудит ту, думас, же циганськое село.

С у д і й. Та мы цигане?

М у д р о г л а в. Працуєте по цигански и маєте по цигански, бо яка праца така плаща; — дань уже два роки неплачена, Панотцева роковина задержана, моя платня пропала, уже єдного честного дома не є, будынки вам на громаду летят, церковь днесь завтра упаде, дѣти вам голи, а вы цундрами трясете, голодом моритеся лем про克лятый жидаще тые як веперь.

Ч м у л ь. А вы дяче мовчте, — кто вас за Прокуратора поставил? — видите панове господари, як ми чести урывае; — а не знаете 'го из села выгнati? не знаете же он ваш слуга? — а так вам смѣе лузати?*) — а вы не знаете што му треба?

С у д і й. От завтра глядайте собѣ мѣсто Дяче; — мы такого мудерця не хочеме; и панотец може с вами ити 'де хоче, — наша церковь, наши дѣдове ю спрavили, найдеме мы собѣ Попа и Дяка.

М у д р о г л а в. И Панотец, и я пойдеме коли хочеме; и на истѣ, кель вы непоправитеся кель того окламника, здѣрьши и душ ваших пекельника, Чмуля и Мошка, што вас пекельновъ юховъ наплавае, не лишите та на истѣ отидеме; бо с вами уже порадити не мож; але знайте, же и вы выпустите як Содома и Гомора, бо Господь долго терпит, але раз приїде час, коли уже каяться не скоро буде.

Ф е д о р. О пустыннику не идеш, я тобѣ укажу што Федор го-ден; не знаете 'го там ид Васильви положити.

М у д р о г л а в. Радище буду с Васильом у колодѣ, як с вами у падатьхъ бо лѣща е честному человѣку темница, як безбожному свѣтилиця; бо Василь честный богобойный человѣк, а вы богатый Федоре — пяница — Федоре! богатство минеся, а честь николи, честь, а добродѣтель есть бессмертна. Вы сердитесь на честного Василья, то е естественна причина бо каждый человѣк лем собѣ равного любит так пяниця пяницю, злодѣй злодѣя, а честного человѣка убѣгае, як бы стыдался от него. Так Василь в цѣлом селѣ подобного собѣ не має, бо посмотрите его будынки, и всю худобу, все в рядѣ находится, обысля его из тесаного дерева усиленно спрavлено, жучкою грубо закрытое, пеленя и стайнѣ в рядѣ стоят и лѣнише, поряднѣйше приспособленни, як ваши обысля, стадо его тучнос,

поле его так як загорода обробленное, — пчолы лем у него самого суть, он за самый воск и мед по сто золотых достане каждого року, у него возы кованы и все потребное находится, он не довжен никому, поршю выплатит честно, и грошенъки має за дость. — А вы, о пяницы! — што у вас? обысля вам спадали, не штобы стада но и пса не маєте, поле жида съют, голодом моритеся, — дѣти вам не учатся, словом вы все уже жебрацы, бо паленька вам не допустит дашто мати: паленька такій дѣдко, што оттане щастье от дому, от неи утѣкае имѣніе, як черт от священnoи воды.

О л е н а. А што вам до нас, и до наших дѣтей, вы смотрьте Богумилины дѣти. — О знаеме мы чemu вы к ней бѣгаete.

М у д р о г л а в (н е в н и м а е на Олену). Честножив Василь днем робит колеса, возы и всячину строит, и сам добрый прибор мае, и люди спомагае, каждый день два золоты собы зарабит, вночи струже, робит, мало спит, бо уже в первих когутѣх ставае, и перед зорями 'го видно на полi.

О л е н а. С Богумилов; — ой знаеся то.

М у д р о г л а в. Так е с Богумилов; бо и она працуе, хоть земль не має, цѣлый день робит, в зорах траву зберае, корову кормит иproto больше молока и масла має як вы, дѣточки ёй робят и учатся, а вы в пяньствѣ и лѣниствѣ лежите як цигане; proto Господь благословив их. — Люди позоруйте абы вам праца невинных горенка не была, бо кровавыи труды Честножива и Богумилины до неба кличут, так як кровь невинного Авеля.

Ч м у л ь. Панове Газдове! я бы вам радив, жебы 'сте того дурного Пречектора ту зохабили, няй вам ся любит до мене — я го там непушу, — видите же то дурный.

С у д і й. Но куме дай, там Васильви и той собацѣ по 12 палиц, — а вы Дяку завтра с Богом из села, мы такого мудрия не потребуеме. — Но брати до Чмуля. (Идут).

М у д р о г л а в. Идите, идите до вашей пропasti; выведе вас Чмуль на добрый конец; — Он, он то ту злодѣй, с Юрком, и так знае обмантии розум шаленых — пяниц; — (к Гайдукови обернєся). А ты незясмѣльвайся*) перстом кинути тых честных людей; — дораз выпусти их из безчестной колоды, до котрои вы придастеся. (Иде высlobodit Честножива, и Богумилу притомни чудуются; Мудроглав к Судію): А теперь, дайте им назад худобу, бо горенько ъ платити будете.

С у д і й. То небуде. (отходит).

М у д р о г л а в. Припали с нову до Чмуля; но уже не є надѣи; уже по шю в пеклѣ суть; а то вшытко про паскудну паленчиску.

— О Боже просвѣти их! (к Честноживу и Богумилѣ). Идеме и мы от туду, бо ту грѣх, и неправость, — не журтесь, Господь поможе вам; лем Богу служте и працуите, и вся навернутся вам. (Отходит).

ПЕРЕМЪНА.

Сад по нему пышник. Богобой стоит на пышничку прислушуєся: — с далеки слышати спѣв и разговор.

Богобой. А там дѣточки идут и веселятся, о як прекрасный є молодый вѣк! — о я уже больше не развеселюся!

(Дѣти колесаръовы, Богумилины и Лестобраторы приходят спѣвающи, каждое несе зайду велику, Богобой к ним):

Богобой. А де вы были дѣтятка, так весело идете?

Антоній. В хаши были 'сме дѣдочку, сберилисме грибы, и ци видите; як много несеме?

Татька. Хочете дѣдочку и вы? — выберте собѣ колько вамся любит. — (Отверає зайдочку).

Богобой (бере собѣ еден гриб). Боже ти заплатить дѣтинко. (Дѣти вси отверают зайдочки, и просят): —

Дѣдочку и из моих, и из моих берте собѣ; — о вѣть у хаши є досить, — берьте собѣ.

Богобой (бере от каждого). Бог вам заплатит рыбятка. — А ци вы каждый день ходите на грибы?

Антоній. Каждый день, єще перед зорями, и так коли до школы треба ити, уже дома 'сме. —

Богобой. Та што чините с грибами?

Антоній. Та все маємо на обѣд, и на вечерю; потому сушили и сухи дорого продаваеме в мѣстѣ. — Дѣдочку мы и гроши маєме; — я уже дватцять золотых маю.

Татька. А я маю уже пять золотых срѣбных, таки дватцатники маю як сниг.

Богобой. Та за сами грибы только назбирави 'сте?

Татька. О нѣт дѣдочку; — бо то с весны на ярь знаете, идеме в лѣс, збираеме цвѣточки, наплетеши косички и несеме до мѣста, там Панове от нас купуют; — бо то Панове люблят косици, а една Пани все и хлѣба нам дастъ и гроши.

Андрій. А в лѣтѣ на потоцѣ рыбы и раки ловиме, и лому принесеме, продаме, бо то Панове слизики так купуют а за петруга великого и дванятник дадут; пак идеме на грибы на ягоды, на черешни, а в осени, на лишніки, — знаете коли чому час; и так

так и сами маєме, и людью продаме за пѣнязи, так собѣ сбираеме, о мы уже много грошей маєме.

Богобой. А птички не ловите?

Андрій. Нѣт дѣдучку, бо учитель так гварит, абы птички нерушати в лѣсѣ; — бо птички так миленько спѣвают, и увеселяют сердце, пак и вредных черваков выѣмают, и воздух чистят; о мы нерушаеме их, няй ростут, як их Бог створив.

Настя. Видите дѣдучку, нам нянько цѣлу одежду купив за наши троши, и еще дватцять золотых маєме, мы дали Панотцови сховати о то нам ся придасть.

Антоній. А я собѣ купив и одежду и ремѣнь, ножик и книжочку; — такій красный молитвенничок маю, и еще едну книжечку читальную — знаете што у Пряшовъ продаивают; — еще и пѣнязи маю, а як больше на збераю та пойду до школы до мѣста, там будуся учити.

Андрій. И я бы ишов, ай бо мой нянько наши гроши забрав, о уже и я бы быв ~~мен~~ 25 золотых, але нянько их проклятому жыдови дав за паленъку; — о я уже му больше недам, ай понесу Панотцови одложити; и як назбераю, та пойду до школы.

Марька. И я лем едну хусточку купила; а хоть много грошей мала ємъ але нянько и мон до Чмуля отнѣс — и проплив; — айбо я му уже не дам и я до Панотца понесу сховати.

Богобой. Дѣточки! няй вас Господь благословит; вы на истѣ честныи дѣти; усилюйтесь, робте, працуите; — знаете, же Бог чловѣка на працу створив, хто працуе усилюется, той и мае, но все с божовъ помошевъ, бо знайте дѣточки: як мы Богу так нам Бог, и як присловко є: як ты Богу до церкви, так тобѣ Бог до мѣшка. — Не смотрите, вы Федорця, бо той безчестный; Ой с того ничъ добrego не выївѣне.

Явлениe VI.

Колесарь, Богумила, Параска и прежній.

Богумила (плачущи руки ламле). Ой дѣточки мон дѣточки! уже я вас доховала, о 'де вы ся теперь подѣете?

Антоній и Настя (разом). Мамо а што зям є, чом плачете матушко?

Богумила. Ой дѣточки, дѣточки, злочестивыи судіи взяли нам корову, и все забрали, толу хижу нам оставили, — а што най горше болит, мене за злодѣйку держат; — все имѣніе мое и честь, пропала.

Антоній (двигается). А прошто?

Богумила. Бог их вѣдае про што; всю мою худобу и колесарову забрали и Многомави и Чмулови отдали, больше як 50 галб паленчиска на наш роваш напили и теперь еще плют не престанно. О дѣточки, рыбятка 'де вы ся подѣете?

Честножив. Сусѣдко нежурьтесь, Господь небесный видит нашу невинность; неопустит он нас, — о наша справедлива праца не згнє, Бог так хотѣв искушати нашу постоянность, абы нас достойных учинив своей милости; — Ци памятае як Панотец казав на проповѣди за праведного Іова як он утратив всю худобу свою а покойно сносив вся нападенія, всѣ кривды и Господь помиловав 'го, и сторицею наградив му имѣнія, будите покойны, уповайте на Господа он милосердный Отец, он дае, он бере, в Его власти суть вся, — да буде воля Его свята. — Далей узнайте сусѣдко, же як за злов тучев пріемна погода, так за нещастъем, за смутком пріемна радость и веселость приходит.

Антоній. Не журьтесь мамко Бог неопустит нас, Он сиротам Отец є; — порадиме мы тому, я вам мои гроши дам, та купите собѣ корову, будетесь с нову спомагати, та Господь вам поможете.

Татька. И я вам дам мои грошонки, та будете мати на потребу. — О мамко, не годни мы вам отплатити за вашу старость, которую вы о нас мали; о нетодна дѣтина отслужитися родинѣ своей;proto матушко пріимите от нас вѣячно, што можеме вам дати, а нежурьтесь, перетерпите кривду, знаете як учитель казав, абы кривды терпеливо сносити, бо хто в нещастъю непокойный сам себе губит, як уловленна птичка, которая чим больше мечеся, тым горше ранится.

Богумила. Няй вам Господь нагородит рыбата. Теперь вижу яка я щастлива, бо Господь ми дав богатство великое в моих дѣточках добрых. — Антоньку! я хотѣла тебе до школы давати, а о Боже мой! я теперь уже не годна; — ой то великій жаль.

Антоній. Нестарайтесь Мамко, у Господа суть богатства, поможете ми Бог! знаете як учитель казав: же Добротель перевышает богатство. Сердце доброе, и богоубойное чиста совѣсть, добрый разум, и честь суть таки богатства, што их никто не годен отъяти. Не журьтесь мамко, пойду я сам до свѣта, Господь помог Египетскому Іосифу и ми поможе; — и Татька пойде служити, — но ой матонько, як жаль вас оставити, але то дармо.

Татька. Я пойду до мѣста, буду служити, а гроши вам дам, и все буду вам посыпать; — ой годна я уже робити, бо вы мене научили працовати; не плачте, мамко, Бог нам поможе.

Иванко и Настя (разом). Няю и мы вам даме наши гроши спомагайтесь с ними Бог вам поможе.

Честножив (плач). Ой дѣточки няй вас царь небесный

благословит; — то вы в школѣ научилися, на истѣ в школѣ! о як то великое щастя, хто може до школы ходити, аж сердце радуеся, як там молодое серденько спрѣвится, о на истѣ Бог помилуе и вас и учителя вашего.

Иванко. Няньочку! прошу вас дозвольте и ми с Антоньем ити; — я будуся ремесло даякое учити, та буду вам помагати.

Настя. И я бы ишла до службы, але вы як останете сами, о Боже мой кѣль бы моя мамушка жила; — а теперь я с вами остану, будуся от нашего Профессора учити, и вам помагати робити; бо кѣль бы вы похорѣли, або заупали, хто бы вам помогав? — Я лем вам буду служити няньочку любезныи; — Но ты Иванку незаломней на нас.

Андрій. Мамко! и я пойду, будуся дашто учити приготовте прошу вас и ми платя, пойдеме в едно, Господь попровадит нас.

Марька. А я повинна дома остати. Нянько бы вішытку худобу промарніла, та матери треба помагати, — ой Боже мой Боже, кѣль то тяжницови дѣти от сироты горши.

Параска. Ой дѣточки мои, яка щастлива, же вас Бог так просвѣтив. — Иди Сыноўку с Богом, але все на Бога памятай, на нас не забывай; моли ся щиро Створителю, абы и отца твоего просвѣтив, и отклонив 'го от злого обычая; бо он, — о Боже мой! с Федором по корчмах блудит, и все промарніт.

Татька. Настько и Марько, сестрички, о як ми жаль от вас разлучитися, но я так умѣнила собѣ и с Богом лем пойду, але прошу вас, дозерайте любезну мамочку мою, бо она сама як палец, прошу вас будите ей на помочи.

(Отходят вси лем Богобой остане).

Богобой. Слезы точатся человѣку видущему толико нрав, так много душевных сил в невинных простых дѣточках. — О якое то щастя для человѣка Школа! як там дух сердце, и мысль просвѣтится; — бо сравним едного школаря с другим неученным хлопцом, о яка между ними разлука як между голубом и ястребом; школьски дѣти усилуются працовати, робити, а лѣниви, пецухи лем бѣгают, лѣтают и вѣячнѣше по жебрѣх пойдут, як роботы пріимут; хто бы быв то думав перед десяти роками, же єдна дѣтина забавляючися через лѣто 25 золотых може собѣ заробити, кому бы было пришло на розум, же за грибы, ягоды, лишнаки, черешни, косички єдна дѣтина себе одѣти, и еще гроши собѣ набыти годна? — а потом як доброго и щирого сердца суть школари, убогого жебрака як вѣячно, як щиро, як радостно споможут, и щирою наremностю пожалуют. — О давно того у нас не было слышано, давно дѣти бѣгали все лем игралися, камѣньком метали, по поли пастухами были, там сваволили, грѣшили, кляли, едно от другого

училюся скрѣдно говорѣти, красти, шкоду робити, словом: давно дѣти росли як быдлята в лѣсѣ, як дикии люди, а Бога мало познавали, иproto выросли як дерева и безчестныи люде с них сталися, горшіи от тых, про которых праведный Бог свѣт потопою загладил; — а теперь аж душа радуеся, кѣдь видит просвѣщенну, и ученну дѣтину, як она знає чести дати людем, як знає покажловати худобного, як отца, матерь чествовати и спомагати, словом же и росте Богу на славу, людем на годность и собѣ на ползу. — О Боже помози, абы наш народ увидѣв сіе добро, и не жаловав маленьку сину платню, за которую другим ученым народам сравнилтися може. — О школа, школа, нравов стодола!

Явлениe VII.

Честножив Иванка, Паракса Андрея, Богумила Антоника, и Татьку за руку веде, мают зайдочки на плечах, и палици в руках, Марька, Настя их плачуки вытроважают, Мудроглав с ними иде, а Богобой стоит призераesя; — с далека Федорцю подскакуе, и больше дѣтей.

Антоній. Мамко любезна вернитеся уже дому, вернитеся, мы помаленьку пойдеме, де нас Господь попровадит.

Татька. Вернитеся уже, а не журьтеся, мы так будеме ся спровати, як вы нас учили; — суть еще и тут добри люде, они вас будут тѣшити и ратовати, и мы вам заженеме што буде можна, — поздоровте еще раз нашего доброго Пана Отца, будьте здорови.

Андрій. Верните и вы мамко, а давайте позор на ишня, непущайтіе 'го до корчмы, няй вас Бог милостивыи помилуе.

Честножив. Сыне мой, и вы дѣточки, няй вас Отец небесный провадит, уповай на Господа, злое дѣло убѣгай и чисту совѣсть сохраний, бо добра совѣсть е погѣха в бѣдах; — словом отдавай божое Богу. Царево Царю, и людем чини то, што от людей сам собѣ желаеш, так Господь буде с тобою, — Бог няй тя провадит и Ангел хранитель веде.

Мудроглав. Не так дѣточки! — поставайте рядом. (В ряд поставают). Вы дѣти, неискусни до широкого свѣта беретеся як птички из гнѣзда на крила пущаетесь; — но вы еще свѣт непознаете, я вас научу, слухайтє: Свѣт изобразите собѣ як єдное великое село, де суть разных полов, племенов и разных нравов, и обычав люде; там суть честныи, богобойни, справедливи, усиловни, добрѣ люде, але суть, — и то с большей части, суть лѣниви, неправедни, бесчестни, безбожни, лукави, фальшиви окламники, заздрошливи, словом свѣтови люде; — Но знайте, же честныи, богобойни и усиловни человѣк, от неправедных дуже много скорб,

и гонсній терпит, бо діавол пекельный всягды своих має помощников, котри на праведного нападают, так як ястрябы на незинных голубов, як волцы на ягнят; — но Ангел хранитель заставляе праведного, хоть и многорази Господь допущае на него искушени, як на праведного Іова, на богоубойного Іосифа Египетского, но пожалуе ето як милостивый Отец, и потѣшил 'то с нову. — Прото дѣти Бога на сердци майте, всегда с честными людми скожайтесь, с богобойными товариште, а злых, фальшивых нечестивых, лѣнивых остерѣгайтесь, бо блажен муж, иже не иде на совѣт нечестивых. Наибольше варуйтесь от пяниц, и так реченных коргельзов, марнотратников и бездѣлников от корчмы уг҃кайтє як от бѣса пекельного, маленки и иного напою не вкушайте, свѣжа водичка няй буде вам напой, а хлѣб ѿдлю; но и остерѣгайтесь от безчестных особ, они прелестят сердце, и приводят на блуд человѣка. Далей: до церкви усилюно ходьте, Богу ся мольте, каждому честь давайте, и нестыдайтесь, убогих ваших, но честных родителей, не ганьбитеся повѣсти, же вы Русины, народ ваш в чести держите, и заступуйтє; — Так Отец небесный благословит вас, подастъ вам силу и поможе вам в всѣх дѣлах и скорбех ваших; люде же будут вас чествовати и так с помошю божію найдете сокровище на небѣ и на земли.

Теперь же дѣточки поклякайте на колѣна, испросите благословеніе от родителей и так во имя Господне пуститесь на крыла щастя ваше глядаочи.

(Дѣти поклякают и родичи их благословят, и так поставают, цѣлуют родителей, учителя и другов говорячи:

Будьте здорови. —

(Пристоящи плачут, а дѣти позбераются спѣваочи):

Зберайтесь дѣти
Як птички на крыла;
Широкій бѣлый свѣт,
Всягды земля мила.
Всягды едно сонце,
Всягды една доля,
Всягды промысл божій,
Всягды Єго воля.
Хоть куда пойдеме,
Все Бог буде с нами,
Он нас попровадит
Горами, лѣсами.
Хоть 'де повернеме,
Все Богу служити

Будеме и честно,
Богобойно жити. —
А вы братя люди,
Здрави оставайте,
Няй вас Господь тѣшит,
На нас незабувайте.*)

(Еще раз идут и цѣлют своих и отходят).

Богобой. Голт дѣти! вы сами нѣпойдете, вы свѣт непознаете — я поведу вас и заведу в широкій свѣт хоть о єдной нозѣ, укажу вам дорогу, и буду вам за вожда; — но смѣло за мною.

(Богобой наперед, дѣти за ним идут).

Федоръцо. А 'де вы идете хлопцы?

Антоній. Будь здоров, а полѣшися, честно ся справуй, иди до школы, и слухай учителя.

Федоръцо. Не учи ты мене; но лем идите одорванци.**) ми не потребно с вами ити до свѣта, я не свѣтовый; — о выжю я и ту с моими дукатами, менѣ илько купит село, та я буду Паном, аж буду, а вы можете и до Вѣдня ити, та все жебраки будете.

ДѢЙСТВІЕ III.

(случается по 10 годах позднѣе).

Дом Федоров.

Явленіе I.

Федор в худобной кучѣ сидит на лавицѣ, в лихой одеждѣ, в хижіи не є ничего, журится. Олена лихо одѣта, боса стоит в кутѣ плаче.

Федор. Правду ми Панотец казає, правду гварив и учитель, но я неслухав, худобка минулася, трошенъки чорт забрав, хижіа спустѣла, теперь кусок хлѣба не маю; — О пріятели мои 'де 'стеся подѣли? Покля Федор богатый быг, докля кормив, пони лестников, та и пріятелей мав, а теперь непожалує никто худобного Федора: так то правда, же худоба в самотности, худобного каждый потупит, худобный стыдится каждого; — але и то правда же Бог платит каждому справедливо. О дукаты мои, як ми ся минули, я думав

же на вѣки будут держати; а теперь богатый Федор голоден, оборванный, босый як пес; — О Боже помилуй мя.

Олена. Ой так можешь ты уже молитися, коль есть промарнилъ богатство, и мене нещастно учинив. О кель бы была я того знала, никогда бы я твоя жена не была; — я выхована як соколик, выросла в богатствѣ, в роскошах, а теперь хожу ги циганка кусок хлѣба жебручи, а то все про тебе марнотравнику,* — ой нагнав ты мене до кузього рошка. Федоре! я тя лишу, я с тобовоь больше жити не буду.

Федор. Як ти дяка. То правда же я марнотравлив, я забыв о Бозѣ, я до дѣтка жив; но и ты лѣпша не была, — Олено! 'де муж марнит там пол бѣды, але 'де жена блудом ходит, 'де жена пессѣми путьми ся пустит, там ышитко до дѣдка пропадае.

Явленіе II.

Богумила убрана порядно, несе горнецъ молока и бѣлы хлѣб и дає Олень.

Богумила. Сусѣдко же потутте божій дар, ану похлипайте мало солодкого молока, а закусьте хлѣбика, бо вы дуже хвора, прошу вас прійтите.

Олена (с презрѣніем). Я от тебе не прошу, держ собѣ твоє молоко; я нестерплю, абы ты из мене смѣх собѣ чинила (Обергаєся от Богумилы).

Богумила. Сусѣдко не сердитесь, прійтите ласково; видите мене Господь пожегнав, няй му буде честь, и хвала; — я вам все принесу, вѣть Бог пріот нам удѣлит, чтобы 'сме и другим удѣлили, прошу прійтите пріятно; Господь милостивый еще и вам наверне, так як ми навернув, не очавайтє, уповайтє на Господа, он сам годен вас потѣшити;

Федор. Боже вам заплатъ сусѣдко о вы честна особа, я стыжу ся вам до очей поглянути, я вас дуже оскорбил, но теперь Господь заганьбив мене пыщного. Сусѣдко молю вас отпустите ми великий мой грѣх.

Богумила. Любезный Федоренъку, не оскорбѣли вы мене, я о том больше не тямлю; — Боже то расположение, да будет воля господня, божа воля что бы крыїды терпеливо износити; о колко раз прогнѣваеме Бога, и он все милостивый прощае нам; он поможет и вам лем неопуститесь Его, не отдалится рука божая от вас, памя-

тайте на свята слова Пророка: Услышит тя Господь в день печали, — послет ти помощь от святого, и дастъ ти господь по сердци твоему, оставайтесь здоровеньки с Богом (отходит).

Олена (мечеся). Еще и тога собака высмѣваєтъ нас! Федоре! я то не годна стерпти, — я иду, я ту не буду, пойду межи люди, где мнѧ никто не знає, волю служити, а смѣх из себѣ чинити не дам.

Федор. О ты скарбна грѣшница, и добро дѣло неизнаешь; ты завзята бабище; подякуй Богу, же тя люди не лишают в бѣдах, и скорбех еще гордитися, то уже истинное неблагодарство, то злоба дьявола. — О Боже мой милостивый! О праведен еси Господи, и прави суть суды твои (бере горнец и хлипае). Так богатый Федор худобному нигда еден пѣнязь неудѣлив, а теперь из чужой ласки гоудеся! На Олено похлоптай, а поправся (Олена гнѣвливо берет и тѣсть).

Явленіе III.

Честножив и прежній.

Честножив. Дай Боже вам здоровья сусѣдко! не презрите Федоре, што ми Бог пожегнав прѣмите вѣлично. (Дает Федорови еден хлѣб и груду сыра).

Федор (плач). О брате мой, та ты не сердиш ся на мене? — о брате Васілю як я стыжуся, як я тебе образил, и россыпав, а ты еще помагаеш ми в мої ускости. О сусѣдко ци можеш ты ми отпустити мою вину? я тебе презрѣв, а ты в ускости мене защищаеш. Брате кидъ*) видѣв сердца моего рану, то велика болѣнь, то в смятніе, то стыд приводит душу мою (на голос плаче).

Честножив. Федореньку перебачте, не журьтесь, уповайте на Господа, помните на праведного «Іова Господь взяв да буде воля Его свята».

Явленіе IV.

Мудроглав и прежній.

Мудроглав. Федоре, адде вам Панотец послав мѣрку зерна, и поздоровляє вас абы 'стеся нежурили. Зачните с нову во имя

господне працювати бо солодкій ячминный хлѣб власными руками заслуженный як из чужих рук пшеничный!

Федор. Господь твой заплатит вам и Панотцови. Но я стыжуся Панотца, и вас соромлюся, бо я вас дуже охвилив.

Мудроглав. Нич не стыдитесь; Панотец не гнѣвается и я не уважаю на минувшее времѧ: лем вы Федоре зачините другій живот, працуйте мозольтеся, а на корчму крест вержте, та вам Бог поможет, у Бога суть богатства, он исправленного грѣшника милует, и помилует.

Федор. Ай так пане дячку, та як зачати, ани худобки, ани серстины не маю, ани землицѣ, словом ничего на сѣть.

Мудроглав. Та дайтесь до ремесла, до якой либо работы, напримѣд научитеся коши плести, рѣжте прутя, то не тяжко ся научити, не ганьба и мѣтлы правити, а коши на возы, и на други потрѣбы правити є забавка лем, и из того честно мож выжити. Соединитеся, спойтесь с честным колесарем, он вас буде управляти, и так с помощью божіє еще можете достигнути став прежній.

Федор. Боже вас благослови Пане дячку; як теперъ вы менѣ розума додали, на истѣ так буде, о уже не боюся голоду. Брате колесарю, я тебе дуже образига, но прошу, и перетрошю тя, отпусти ми, пріими мя к собѣ за помоцника, я знаю и робити, буду кошики плести, будуся усиловати буду с тобово робити, буду ти служити як найвѣрнѣйший слуга. О лай Боже здоровья, не боюся голоду; — жено нежурись, ты будеш прутя рѣзати, я кошики плести, Бог нам дспоможе.

Олена. Та плеть собѣ, тай плеть, я не прото ся отдавалася за тебе, абым кошики плела верни мою худобу штом ти прїнесла.

Федор. Твоей худобѣ ты сама шию сломила, пусто жиющи, лежачи и ржкошуючи, надобила есь, што теперъ маешь; як есь собѣ постелила, так будеш и спати.

Явленіе V.

Чмуль в шапцѣ, и непоклонится, — и прежній.

Чмуль. Федоре порахуймсѧ, я уже не можу так дово гождати, — бо де мой интерес, де лихва от грощей, еще дожжен есь 97 золотых 48 крейшатров в срѣблѣ. Но коли выплатиш? гд?

Федор. Чмульку! Бог ти заплатит, я уже не маю чим платити; — вѣтъ винагру худобу мою забрѣв есь, та де бы я ти дожжен!

Чмуль (с сѣвѣром). Хто? я забрѣв? твою худобу чорт забрав не я, я не злодій, а ти неприлася, о долгъ моїй худобы у тебе пронтало, ты мене і сѣвал, я про тебе по жибрѣх пойду, а еще

смѣшъ повѣсти же ты ми не должен; ци же не тамиш же ты и Оле-
на и Федоръцо все 'сте пили як дуты, але уже вам не дам ани на
лѣк.

Федор. Ой привѣвъ ты мене на ряд, про тебе я цундрями
грасу, и цѣлое село опустѣло ты выссав мою кровь Актіхрѣстъ, ты
покрав мою и всѣх нас худобу злодѣю ты эмій люди переводимый,
горжій от того, што Прапорителей в Раѣ перевѣвъ и окламавъ.

Чмуль. А як ты ми смѣшъ так брехати, ты простый смерядчай
Русиче, ты глупый Русин, ты простакъ ци ты незнаешъ, же я пань-
скій Арендарь? ци я тя не учизъ. О Федоре не пій такъ, пошкодитъ
ти на здоровлю. Федоре, што ты чинишъ, ты на нивоч выйдешъ; —
так я ти все гваригъ, и просинъ емъ тя, абысь не пивъ, ой ты мене не
слушавъ. Я мусѣвъ ти давати; — о я про тебе не тысящ золотыхъ шко-
товавъ бо многораз забывъ записати; но але то уже пропало, хоть лемъ
заплати што записано.

Федор. Ой пропавъ бесь зводителю, ты забывъ записати, познаю
я твоє діавольское перо, оно десять раз пише, забавивъ есь мя худобы,
збавивъ быстя, чести, здоровья, и розума, мое богатство пересуну-
лося до тебе. Юрко ти помагавъ; теперъ уже и Сына мого до това-
рства есть пріявъ. Няй ти Богъ заплатитъ.

Чмуль. Увижу я, научу я тебе пянницю, дай гуню, и вон изъ
дому, то мое, то менѣ честна громада осудила.

Мудроглавъ. Жиде, враже пекельный; ты окламнику, ты діа-
воле, ци уже ти недостъ, о ты безбожный чортѣ, не спокоишся с тымъ,
же цѣлое село про тебе спустѣло, же выссавъ есь уже честныхъ хрес-
тиянъ, уже и душу хочешъ вылунити от людей; — о найду я и тобѣ
рядъ.

Чмуль. Я с вами не маюничъ, — але я и вам укажу, я вас до
прецесии возму, укажу я вамъ, як треба паньского арендаря чество-
вати.

Честноживъ. Иди, пропаль жиде, ты лудитроше, или до
дѣлка, (выдрилитъ жида вон). А ты Федоре пойди до мене, я ти
можъ быстя не жалую бо Господь прошѣтъ тя, хоть уже и мало
поздано, но все не поздно, покля человѣкъ жіе, бо лемъ по смерти не
е покаянія.

Федор. Та ты ми годенъ отпустити крываемъ мною учиненный?
О брате забій мяя, брате я не годенъ твоїй милости.

Честноживъ. Богъ няй ти отпуститъ, пріиди, и буди ми братомъ,
можъ буде и твоє, но честуйся, на коржиму больше не позерай, а от
жида, як отъ бѣслого иса утѣкай (идутъ).

Олена. Ты идешь Федоре, а я што буду чинила?

Честноживъ. Якъ съ робила, такъ и маенъ, якъ съ собѣ посто-
тила такъ будешъ и снати, якъ съ похѣяла, такъ будешъ и жити.

маешъ руки та працуй, до рота руками хлѣбъ иде; хто не робивъ
в молодости, няй ся учитъ у старости (Отходятъ вси, Олена за ними
нарѣкаючи).

Явленіе VI.

Храбростой, военный Официр приходитъ, стане на серединѣ, рас-
мотрюю.

Храбростой. Ту они будутъ, о мои люде вымайдутъ ихъ. То
уже ділъ, такъ маленькое село и сами разбойницы; тутъ є складъ раз-
бойниковъ, но уже я нападу на него, о мои хлощи розумѣютъ того.

Явленіе VII.

Вояци ведутъ мотузами повязанного Федорца, Юрка, и Чмуля
и приведутъ ихъ къ Официрови.

Храбростой. Но въ рукахъ ехте злодѣи, давно я за вами
трудился, берутъ ихъ.

Чмуль. Великоможный ексцепленція Панъ Официръ, я пань-
скій Арендарь, я честный человѣкъ, кто на мене дойде злодѣство?
я прошу пустите мене въ покой, бо я свою честь правомъ буду гля-
дати.

Храбростой. А ты пессій сынє, ты всѣмъ злодѣямъ началь-
никъ, о познаю я тебе; думаешъ же утаенно твоє злодѣйство; — а хто
Многомавови гроши, а хто конѣ, волы, коровы, а хто Панотцово
зерно покрая? — тѣ? о то уже на свѣтѣ вышло. Юрку! и ты не-
виненъ? а хто ти товариши.

Юрко. Та хто бы бывъ якъ эдѣ Чмуль и Ризникъ и Федоръцо
а инде суть други.

Храбростой (къ Федорцови). Такъ Сынонъку красный! ты
молодий червакъ, и уже до красного ремесла пустися ся, о ты уже
совершенный злодѣй. — А хто перешли недѣли Шафраника опусго-
шиа? но тае товариши?

Федоръцо. У Чмуля е.

Чмуль. Та неправда; — я присягну, же я невидѣвъ, збымъ ослѣпъ
кель сми андѣвъ.

Храбростой. Но, но лемъ не менъ ся жицку, то ужъ моя
старость, то найдеся. — А другаря хто заморочивъ подъ мостомъ.

Федоръцо. То не я, — то Юрко.

Юрко. А ты нѣтъ? — та хто ми голову проказливъ?

Храбростой. Дость уже дость, уже знася все, лем ведите их, а дайте позор, абы не убъгли.

Явление VIII.

Олена наремно прибѣгла.

Олена. Ой сыноньку мой Федорыцу, а хто на тебе наводит; — ой соколику мой, соловьику мой, рыбоньку лоя!

Храбростой. Што то за покуса? ци и ота к ним належит?

Олена. О сыноньку, та што то на тебе враги спели, — (к Официрю). О паноньку будьте ласкави, мой сынок таکий як Ангелик, он ани курятко нерушив, он еще и єдного воржия не ударив, то блага дѣтина небожатко невинное як ягнятко; — о пустьте 'го, бо дораз ми сердце пукне, рассыплюся от болести. О Федорыцу, Федорыцу (цѣлую 'го).

Федорыцо (дрылие ю от себе). Иди, пропадь, ты не моя мата, ты винна моего нещастя; о ты нещастна мата, ты отповѣдати будеш за мене на страшном судѣ; ой ты мене привела на безчестъ, и на злодѣйство.

Олена. Федорычу, сыноньку! вѣть я тебе любила як голубка, любила як мою душу; я загибала за тобовъ, і злому вѣтрикови на тебе не дала дунути, я тебе годовала як сокалика.

Храбростой. И выгодовала ворону, и яряба, и тутка.

Федорыцо. Ваша любовь для мене злость была. Вы мене оттягли от школы, вы мене не пустили учиться, вы мене за сваволю и безчестъ не покарали; — я ходив як блудный людем чести уридав, с дѣтми ся надерав головы провальзовав, чічого ся не учив, над кождым ся сбытковав, учителя высмѣяв, с вами по коржмах ходив, бився вадився, скарѣдно лаяв, кривды, школы чинив; — а вы все мене защищали, мене хвалили менѣ бодрости додавали, все из дукатами из богатством косорили. — Прого я теперь злодѣй; — о мамо, мамо дурна, ты мою участъ заложила, а Чмуль с Юрком совершив; и паленочка, ой тата пекельна смола помогала ми, из тов заморочили мене, як рибу маслагом. Ты мамо причина мого нещастя; — иди не хочу тя видѣти больше.

Олена. Ой смутку мой смутку! чото я ся дождала?

Федорыцо. Няй вам Бог заплатит за мене.

Храбростой. Но берите их; — ступай. — А жидови худобу треба запечатовати; будеся продавати, абы ся школы исплатили; — на перед Богумилъ и колесарьови мают ся школы выплатити, с десять рочною лихвою, а честного судю, пьянидо, с присяжными

повяжте и берите; — но незабудьте Лестобрата понести. — Но ступай.

Чмуль (дае Официрови гроши, и мргає на него). Пан великоможный царскій Официръ! Я не винен, я честныи человѣк, я не злодѣй, цѣлое село повѣсть; хто до корчмы приходит, я каждому выслушу. — А Лестобрата уже не є, еще в зимѣ до пролубы упав, та затонув.

Храбростой. Бо ты 'го там друлив.

Чмуль. О я нѣт, я 'го не видѣв.

Храбростой. Ты нѣт лем твоя паленъка; опона єсь 'го; але не велика школа, не треба буде мотузка. О кедь бы вси плянци пропали. — Но рушайте. (Отходят).

ПЕРЕМЪНА

Сад.

Явление IX.

Федор с колесарем прутя стругже.

Федор. Аж теперь я знаю, што значит жити, о чому я того давнѣйше не знал? О як веселится сердце и душа человѣка, коли честною працею руки занимаются, як здоровый є дух, як здоровое тѣло, як солодкій кусок хлѣба руками заробленный, як весело ляже человѣк працею трудившися, покойно почиває цѣлую нощ, а рано ставае веселый як птичка, здоровый як орѣх. О растпамятаюся, як унілый был ми цѣлый день, помѣщичня не мав, голова лупала от пьянства, нич смачно ѿсти не голен быв цѣлый день, ходил як отровенна рыба, сердце затвердѣло як камънь, уды, и все тѣло так ми тяшко было, як бы ся на мнѣ босорки носили, а теперь день весело, и так скоро пройде, як риба, вечером помолюся, ляжу, в ночи сплю покойно, раненько стану, к Створителю вздыхну, и радуюся, же жю. — О кедь бы быв я того знал, як щастливый был бым до теперь. — Но паленочко, няй та уже гром убіе, большие ты в моем ротѣ не будешь, моя нога жидовски пороги не перекржчиш.

Честно жив. Няй та Царь небесный услышит. (указує му прутки складу). А так брате, еден пруток за другим; — завтра кош готовый буде, и уже три золоты заробиш, и так а днѧ на днѧ Бог ти поможе.

Федор. Брате! еден жаль несносимый чувствую, морит мя грѣх

великій, и як червак серденько грызе. Брате я сына моего убив, я винен ею нещастію. — О кедъ бы быв я Панотца и учителья слухав, кедъ бы быв я сына до школы посылав, то он бы быв на той конец не пришов. — О я нещастный! як страшно отповѣм на страшном судѣ.

Явлениe X.

Настя порядно убрана прибѣгае, и с радостю кричит с далека.

Настя. Няньочку, Няньочку, радуйтесь; — Иванко пришов и Андрій, и Антоній, и Татька, на так цѣфрованом возику, убраши як Панове, а конѣ таки, як татоши. — О скоро бѣжте Няню — ни, ни сюда идут.

Явлениe XI.

Антоній, Иванко, Андрій, Татька, по паньски убрани приходят, а Богобой шкінтає за ними. Иванко бѣжит к Отцу, цѣлует 'го в руку и лицо, цѣлует Настку.

Иванко. Няню любезный, по десять роках на послѣдок вижу вас. О як долгое время не видѣв любезного отца, — Няню солодкий, як я радуюся.

Честно жив. О Дѣтино моя, сыне мой, Иванку дорогій (обключаются, цѣлюют, и плачут).

Явлениe XII.

Богумила, Параска, и учитель летят, Богумила Антонія и Татьку, Параска, и Мар'ка Андрійка обимают, цѣлюют, и гласают.

Антоній. Мамочки соладка, мы вернулися, о як радуюся, же вас здорову вижу.

Татька. Мамко моя прелюбезна, серденько радуюся, вас уже видѣти; минули десять годы, я вас не видѣла, о як летѣла, была бым к вам ай бо не мож было, бо Антоніко школы не докончил еше бын; о слаза Господу же еще жіете, же вас вижу, и больше не отстутило от вас ни на крохай.

Андрій. Мамушко соладенька, як вы маетесь, ци 'сте недостатки не терпѣли? — Слышал я нещастя Нянью; — та дармо, якій живот, така и смерть, — и як с Богом спочивае.

Мудроглав. Дѣточки и братя мои! я днесъ трепещу от

радости, бо услышал Господь глас моленія моего; Слава во вышних Богу; о Господи хвалю тя, благословлю тя, кланяю ти ся, славлю тво та, благодарю тя Господи царю небесный; — теперь обновится яко орля юность моя, бо ущедрив Господь боящихся его, яко той позна созданіе наше.

Федор (плачучи руки ламле). О Боже мой, Боже мой, — лем я радости не маю; — и тому я сам винен.

Мудроглав. Но дѣточки скажите нам, 'де вы были, и что 'сте надобили?

Антоній. Любезный Пане учителю! нашу участъ и щастливу долю по Богу вам наибольше, потомже родителям нашим благочестивым благодарити мы повинни; вы нас просвѣтили, вы нам доброе сердце, и чести любовь творенили, вы нас щастливыми учили. Но слыште нашу судьбину. — Нас честный Богобой, як Ангел хранитель провадив аж до Пеша, на пути учив, и годовав нас як неискусных чужостранцев, в Пещѣ запровадив нас до казармъ; мы там за едну цѣлу недѣлью были, а вояци нас годовали хлѣбом и чим могли. Минувшей недѣльѣ приходит отец наш Богобой, и мене с собово взяя, привив до великого дому, и единому молодому Панови отдал мя. — В том дому заложил я основу моего щастя. Я моему паничови вѣрно служил, шматы му чистил, — и до школы ходив. Панич мой про усиловность, и вѣрность полюбил мене, ратовав с книгами, одеждю и грошими, а на конец за приятеля привѣ; — так я с помощью Господа школы выходив, цензуру положив, а теперъ слава Богу я Адвокатом и Директором остал такоу у моего богатаго панича Барона Богослава, доволен ставом моим, и судьбою ми опредѣленно. — А Татьку тойже добродѣтель Богобой отдав сестру того самого Пана, и так мы все в едно быгали; — она скоро научилася щити и вишивать, и всяки женски роботы, честно ся спровадала, и вѣрно служила, так же ю добра панѣ ей полюбила, вси ключи ей отдала, а теперъ дуже тяжко ю отпустила, но так богато обдаренну, же ей худоба на три тысячи золотых цѣнити ся може.

Иванко. А мене няньочку честный Богобой запровадив до единого богатого купца, я там служив и учився, купец полюбил мя, отдал мя в руки весь товар свой, — я вѣрно, и порядно им управлял, так усиловался, як собѣ самому; прото мой купец едину свою дѣвочку ми за жену обѣщал красную як свѣт, добру як Ангела. Ой я найщастливій человѣк под небом; и того щастя вы Няньочку и любезный учитель мой Мудроглав, так и хранитель мой Богобой строителіе; наїд вам Бог заплатит. — И прото любезный няню, вы немозольтеся с колесами, подьте ко ми, я вами не буду ся стыдати, ни моя жена, она знае, же Отец мой простый селянин. —

Честно жив. Я сыне мой ту умерти хочу 'демся народив, а працювати буду, покля ми сила стане; а ты провадь с Богом свое купечество, но внимай, чтобысь никого не окламав, не объядив, бо знай несправедливо стяжанно имѣніе разорится скалѣ як снѣг весною от вѣтра, сонца и дождя; — коль тя Бог благословит, буди ему покорный, дай Богу славу, а людем честь, я больше от тебе не желаю.

Иванко (к учителю). Но вы пріймите от мене любезный учителю ту маєте; (дає му жвішок из грѣши).

Мудроголав. Я не пріймаю от тебе ничего, лем доброє сердце; сковай собѣ, и дай нищим, я с помошю Бога маю из дня на день, больше не потребую, мое богатство є чиста совѣсть.

Иванко. Честно є Учителю мой, та возмите, и отдайте на Церковь, спраште з того ризы; — але учните вы ми еден дар; — я прошу вас, дайте ми сына вашего, я му буду за отца, я 'го учиню человѣком.

Мудроголав. За то благодарю ти и вдячно ти дам, бо с тым образом найбольшу есть ми учинив радость.

Андрій. А я матушко ремесло учился, — мене любезный Отец наш Богобой запровадив до єдного кутиїя, той честный и богатый мастер пріяв мене, за три роки выучив ремесло, и уже свѣта походив; я быв уже в Вѣдно, Берлинѣ, Варшавѣ, Кіевѣ, Москвѣ, Петербургѣ, видѣв свѣта, знаю як люде жijут, теперь слава Господу маю грошенки, знаю добрѣ свое ремесло, зачну с Богом сам, тут буду ремесло мое провадити, в мого отца домѣ поставлю фабрику, но перше оженю ся мамко, и естьли вам и Богумилъ любитея, я Татьку собѣ избрav за будущуу супругу.

Богумила. То вашое дѣло, не мое, я лем радоватися могу.

Татька. Мы уже давно собѣ слово дали, и Антоній на то изволив, и мы только вашего благословенія ждаєме.

Богумила. Няй вас Бог всележитель благословит.

Татька. (Цѣлує мамку в руку также и Андрій, обертається к Парасцѣ). И вы мамко довольни будете с невѣстово.

Параска. О я дуже довольна, няй вам Господъ поможет.

Андрій. Теперь два дому в єдно споите, в єдном устрою фабрику, а вы два мамушки будете собѣ сестры, будете господарство провадити, а любезный нам отец наш, защититель, наш Ангел хранитель Богобой буде у нас покойно жити, и по многих трудах на старий вѣк спочине, он буде наша потѣха наша радость.

Антоній. А я с моей стороны придал вам 500 золотых, дайте на лихву, которую дѣдочки все оддаетс, абы он скудости иетерпив у старости, а по его смерти остане сумма она на основаніе фундацію, на єдного школяря.

Иванко. И я вам придал на тойже конец 500 золотых. Богобой. Дѣточки мои, я только добродѣтели незаслужив; — я вас провадив до свѣта, и не иное было мое намѣреніе, як чтобы из потопленного до селѣ карпато-русского рода воздвигнути особы, чтобы им подати способ гражданской жизни. Бо естли всегда лем при давных обычаях останеме, то всегда будеме там 'де Отцы наши морилися; а естьли еден другого спомагати будеме, то не за долгое время, выrostи можеме в народ великий, и свѣту полезный. Так теперь, дѣточки, вы не стыдитесь вашего племене, вашего честного рода: спомагайтесь, спомагайтесь и сродникам ваших. Ты Андрійку возми до твоєї фабрики руских хлопцов и учи их ремесло, якое ты научился, ты Иванку возми с собовоь больше ру синов и подай им способ щастія, якое и тобѣ Бог указал такожде и ты Антоніку усилуйся народа твоего щастія воздвигнути, так весело увидите же бѣдны русине двигнутся и с помошю Створителя разцивѣнут як богатая нива по благой рошѣ. А я уже с радостю устану у вас, не буду лежати лѣниво, и понеже на поле уже ити не годен, буду вам загороду пильновати, и куплю тчолы буду их дозерати, то буде моя забава и покажу обывателем; же не виннны мушки великий в господарствѣ принесут прибыток, бо уже наши русины — ой шкода велика — сюю господарства часть оставили незнающи, же воск Богу на хвалу, а мед на ужиток людем неоплатимый дар божій е.

Явленіе XIII.

Храбростой и прежніи.

Храбростой. Боже вам дай горазд! Я слышал, же у вас свадьба готовится, тому тѣшу ся, бо я военный, люблю веселитися; мы уже свыкли все весело жити! — но, 'де с ююша, и которая молодиця.

Богобой (приведе Андрія и Татьку). Алле суть.

Храбростой. Но горазд! то хороший сход; — не пріймете мене за дружбу.

Андрей. С благодареніем.

Храбростой (к Богобою). А ты старый вояк был? як вижу ты староста.

Богобой. Я ваше благородie! то мои дѣти по сердцѣ. Я раненый старец, за царя ногу положил, но еще и голову положу естьли потреба буде; — о благодарю Господа, же про мого царя хотъ едину ногу пожертвил.

Храбростой. Прекрасно! Бог ти нагородит в жизнь вѣчном; — но еще одно дѣло маю, сукій сын Чмуль цѣлое село спустишив, его склад продался, и праведный суд царскій повелѣл выплатити шкоды невинным учиненныи; — а де є честный колесарь?

Честно жив. Адае я ваше благородie!

Храбростой. Вы колесарь? видно вам по очах же вы честный человѣк; — адде вам за вашу худобу присудилися 800 золотых; — приймите то ваше. А 'де Богумила?

Богумила. Я ваше благородie.

Храбростой. И вам присылае суд 600 золотых с лихвою; — еще тут есть якісь Федор пяница, он хотят не заслужил милости, бо его сын с Чмульом соединенныи злодѣй быв, и вчера го повѣсили, но однако суд ему посылае 700 золотых; — гей будемати за што пити.

Федор (*плач*). О Боже мой Боже! чого я ся дождав! Сына ми повѣсили, жена ми свѣтом прогала, худоба спустѣла и тому я сам винен, бо я слѣпый быв, я о Бозѣ забыв. Теперь я новый честный живот начинаю; я уже не отступлю от тебе брате колесарю, буду с тобов працювати и за грѣхи покутовати. я гроши не хочу, бо уже за руками хочу солодкій хлѣб юсти; — ми грощи не треба; — Цячку возмите, и дайте их на Церковь, бо уже на истѣ знаю, же лобродѣтель перевышает богатство.

Мудроплав. То є справедливое покаяніе; Бог вас просвѣтив, о щастливый человѣк, который в жизнь покаеся, и по малом торѣгіи живот вѣчный получае.

Храбростой. Щастливый, щастливый! будете вси щастливи! а по русалях свадьба буде.

З ПАНТЕОНУ ЛЕМКОВИНЫ

БОГДАН ГОРБАЛЬ

Віктор Гладик

(1873, Кункова –
21 квітня 1947, Нью Йорк)

Того русофільського і православного діяча в Америці і Канаді мож сьміло поставити (не смотрячи ся на переконаня а лем на інтенсивніст діяння) в єдним ряді з такими людми як Пыж ци Вислоцкій-Гунянка. Чогоси одначе про них обох вшытки знают – про Гладика мало хто. Нижче прібуло вирівнати тоту несправедливість подаючи пару біографічних фактів. Треба одначе знати, що про Гладикове діяння мож бы написати книжку.

Сын Петра. В рідним селіскінчыл сільську школу, а пізнійше гімназию в Яслі, але на дальшу едукацию – хоць был здібний – родиче не мали гроши. Такы обставины примусили його емігрувати до Америки (1893 рока). Гын початково робил переважні під земльом, рубаючи угель. Одраз тіж втягнул ся до суспільно-церківной діяльности. В Америці – як неєден Лемко – Віктор Гладик стал ся великым прихильником православія і завзято критикувал перенимаючий влады над Греко-Католицьком Церквом рух український. В 1902 році оголосил він „Открийте писмо до церковных властей в Галичині”, в которым жадал одніканя здеморалізуваних священиків-українців і висланя на іх місце женатых щыро-русских священиків з Лемковини. Віктор Гладик іздил по ріжных частях краю і помагал (часто зачынал) творити православны парохii. Першом газетом в якій робил был „Світ”. Небарз захоплений дописами печатаными в тій газеті – скликав зо-

брания карпаторусских діячи (лютий 1902 рока – Нью Йорк) ...з цілю основаня правдиві руской газеты. За пожъгчены гроши купил типографічны машыны і 24 марта 1902 рока напечатал перший номер „Правды”. Початки были барз тяжкы, але облегчыня пришло уж наступного рока. Друга Конвенция Общества Русских Братств (вересен 1903 рока), медже котрого основателями (зобразня організаційне мало місце 1 липця 1900 рока) был і Віктор Гладик – приняло „Правду” як свій пресовий орган і наказало своїм членам платити 10 центів місячні на утриманя той газеты. ОБР дост скоро росло в силу (1902 рік – 546 членів, 1910 – 5569, 1921 – 12 612) і разом з ним розвивала ся „Правда”. Віктор Гладик брал уділ в Конвенції Славянських Журналістів в америцьким місті St. Louis (1903?). Наступного рока, разом з інчыма русофільськими газетами Гладикова „Правда” вела діяльніст зіррючу до вytворіня прихильного наставліня до Росії (зо взгляду ня ей війну з Японійом). В маю 1905 рока перенесено редакцию газеты з Нью Йорка до Olyphant, РА, де перенял ей лемківскій священник – Феофан Обуткевич. Вікторови Гладикови не подабало ся, що ОРБ признає греко-католицьку віру як передову медже своїма членами і зато уступил з організації.

В 1907 році Віктор Гладик основал конкуренційне для ОРБ общество „Самопомоч“, котрого пресовим органом стала ся газета „Поступ“. Хоць ОС впalo уж наступного рока, то газета печатала ся – хоць нерегулярні – аж до 1911 (од 1909 ей редактором остал свящ. І. Луцик). При тій газеті Віктор Гладик зачал печатати гумористично-сатиричний додаток „Молот“ (VII 1908 – II 1911). Редакцию того барз нерегулярні печатаного додатку, котрий атакувал Греко-Католицьку Церков тіж перенял свящ. І. Луцик (1909). В 1907 році Віктор Гладик основал тіж Общество Русска Сила з цілю выдаваня книжок, ведіня просвітньої діяльности, закладаня чытален, організуваня одчытів. Тото товариство поділило долю Самопомочы.

Віктор Гладик был членом Русского Православного Католіческого Общества Взаімопомощы. Осма Конвенция той

організації (1911) покликала го до дев'ятоособової комісії, маючої заняти ся зміном статуту.

Перед І світовим війном Віктор Гладик замешкала в Канаді (закликаний до спомагання гин мешкаючих русофіли і „одогнаний” з Нью Йорка персональними сварнями). Початково мешкала в Едмонтоні, де основав (або лем були першими редактором, основаною через галицького русофіля Василя Черняка) газету „Русський Голос” (17 квітня 1913, печа-тана до 20 червня 1916 рока). Група русофіли (Василь Черняк, котрий доробил ся глядаючи золота на Алясці; Андрій Шандро, маючий велику фарму; Тимофій Фуярчук, маючий готель; Іван і Кондрат Шеремета, Віктор Островський і Віктор Гладик) зачала барз енергічні діяти. Засадами іх поступування было: православія, русофілізм і лібералізм. Взяли ся они тіж за бізнес і основали (1 вересня 1914 рока) кооперативу в місті Лемонт, котрої вартість оцінювано на 50 тисячи доларів. Канадська ліберальна партія спомагала іх (тіж фінансово). З другої страни канадські консерватисти спомагали газету „Новини”, котра вела діяльніст українську (втігаючи до того греко-католицьким священників). Тоти дві газети провадили велику борбу і порушали ціле русофільське і українське середовиско західної Канади (головні штейты: Alberta, Manitoba, Saskatchewan). До православної церкви в Едмонтон стягнено нового священника (Григорій Сорока), а дяком остал Лемко Теодор Федороњко, котрий тіж зачал вчыти 25 діти в школі отвореній при церкви.

Діяльніст русофільської групи в Едмонтон не барз підходила російському православному ньюйоркському єпископови Александрови, котрий були зверхником православної Церкви в Канаді. Переважні російські православні священники не розуміли і не безр хотіли розуміти карпатських Русинів. Зато декотри з них не лем думали але і робили так, щоби освободити ся од юрисдикції Російської Православної Церкви (по тихи вели політику ворожу єпископови Александрови, описували го як Українця і довели до великого зменшува його значення). Хоц ідеольгічні раху-

вали они себе русскими (Росиянами), то однак спостерігали культурну ріжницю медже собом а правдивыми Росиянами. В тот спосіб доходило до писаня ся іх (хоц-коли не маючи іщы съвідомого заміру одступуваня од Росиян) за „Карпато-росів”, як осібну націю.

В 1913 році мали місце виборы до штейтового парламенту в Альберті. В вітфордським округу (лежачым на піlnічний захід од міста Vegreville, близко Edmonton), де Галичан і Буковинців було 85%, а англичан лем 15% - дішло до великої політичної борбы. Віктор Гладик був в первым ряді русофільських політиків. Побідил, спераний через лібералів, кандидат русофілів – Андрій Шандро (пропал укр-інський кандидат Павло Русик). Тот, за намовом медже ін-чима Віктора Гладика, представлял в парламенті вшыткіх Галичан і Буковинців як руских людей. Привело то до ви-шмариня численных українських учительів зо школ і запертя трьох українських учительських семінарий. Павло Рудик за-шмарил Андрійови Шандро, што він был нелегальні вибраній і спеава нашла ся в суді. Шандро програл (оба стратили по 15 тисячи дулярів і барз збідніли) а суд назначыл новы выборы. Тоти зас выграш Шандро. Хотячи одзначыти тоту побіду поставлено памятник, котрий посвячену в ден святих Апостолів Петра і Павла, 1915 рока. Зобрало ся деси 5 тисячи люди (нарахувано 530 возів), до которых промовили, атакуючи Українців – Василь Черняк і Віктор Гладик. Православ-ний центр в Нью Йорку барз холдно принял поставліня памятника і тото зас барз зозлостило русофілів. Онедолго дішло до яксыой сварні медже Андрійом Шандро а інчима русофілями, котра привела до переходу Шандро на бік Українців.

Вчасніше Віктор Гладик переїхал до Winnipeg, де ос-новав газету „Русский Народ” (18 листопада 1914). Мала она вісем сторін середнього газетового формату і була печатана раз в тижден. Гроши на печатаня газеты, здібний до того Віктор Гладик зобразил головні серед парохіян дост великої православної церкви в тым місті. Офіційні редактувал він

„Рускій Народ” до 1 мая 1919, але фактичні деси піл рока коротше. Гладикове перенесіня ся до Winnipeg було викликане барз великом активністю Василя Черняка, котрий выпереджал Віктора Гладика во вшыткым і остаточні перенял тіж од нього редактування „Русского Голосу”. Віктор Гладик приписувал собі авторство плану построїня кооперативы в Лемонті (і мал надіяти ся заробити якысь гроши на tym бізнесі). Василь Черняк однак остро тому заперечыл і спротивил ся. Дішло до якысьх ідеольгічных сварнь медже тыма русофільським діячами. Василь Черняк зашмарил Вікторови Гладикови што тот не є таким твердым русским, яким мал бы быти. Здає ся, што Віктор гладик троха тягнул в страну Карпатских Русинів – містячы ся одночасно в головных принципах русофільської політыки і будучы ей великим прихильником.

В Winnipeg Віктор Гладик зачал од наставліня православной парохії (зложеной в векшости з Буковинців) на русофільській розвій. На парохіяльній стрічы довюл Віктор Гладик до приняття резолюції (посланой пізнійше до канадських власти), в котій писало ся што Українці поперают Німців. Операючым ся тій резолюції двом парохіянам (медже нима Йосиф Дима) наказано вийти з салі. Привело то до лишыня парохії через них. В 1916 році Росийска Православна Місія в Нью Йорку прислава до Вініпегу нового священника – галицького русофіля Адама Філіповского. Він не быв женатий і надіяно ся, што колиси стане першим православным єпископом в Канаді. В місті тіж нашол ся, товды ішы студент, о русофільським наставліню Роман Саміло. Інчий Лемко, родом з Фльоринки – Теодор Кохан дополніл русофільську групу, котра зачала енергічну діяльніст.

В маю 1917 рока зачала ся дост велика борба медже деякима парохіянами в Вініпегу архімандритом Адамом. Проблемом били справы фінансовы парохії. Віктор Гладик станул по стороні архімандрита Адама. До судового процесу дішло на весну 1918 рока. Архім. Адам представил в суді довоід його переходу на парохію в Minneapolis, MN, так як

вчаснійше наказал йому єпископ Александер (чого однак товды не зробил). Судя зарядил што справа є розвязана. По процесі архім. Адам нияк не переіхал до своій новой парохії, але лишыл ся в Вініпег. В tot спосіб перехыгрил він і суд, і єпископа Александра і свярячых ся парохіян. Цілий tot план приписувано Вікторови Гладикови. Видячы што архім. Адама не мож побідити, част парохіян лишыла його церков і купила нову, яку названо Народна Православна Церков. Члены той парохії просили єпископа Александра о пароха, але Віктор гладик і архім. Адам представили йому іх як громаду неспокійну і бурхливу. Зато мала она початково проблем з дістаньом одповіднього священника. По парох місяцях обнял єй Українець П. Божик і дост скоро створил українську парохію (зо школом) зо 150 переважні буковинских родин.

Третьом зачатом через Віктора Гладика газетом в Канаді была „Канадійская Православная Русь” (1915). През ціле свое жыття Віктор Гладик поборювал народну українську ідею. Будучы барз добрым агітатором, знающим нагварити люди до спілпраці – Віктор Гладик был барз великым проблемом для канадських Українців. В 1916 році перед урядом канадского штейту Манітоба пілперечыл вшыткым аргументам Українців, котры хотіли впровадити до школі свій язык. Разом з православным архімандритом Адамом, Віктор Гладик скликал Русскій Конгрес (Вініпег, 10 липця 1917 рока). Векшіст делегатів была з Вініпег, троха з Едмонтон і штейту Манітоба. Рішено послати трьох делегатів до Парыжа (Віктор Гладик, архім. Адам і Т. Фуярчук), чтобы довели они до прилучыня Західньой Галиции і Буковины до Росії. Віктор Гладик з архім. Адамом скалли три меморанда з таким жаданьем. Зо взгляду на недостаток гроши на оплачыня такой подорожы, заряджено послати лем єдного посла – Віктора Гладика (редактування газеты „Рускій Народ” перенял архімандрита Адам).

Забираючы голос (через печатаня своіх дописів в ріжных карапаторуских газетах) в ріжных справах односячых ся

до життя еміграції і старого краю – Віктор Гладик вернувся до Америки під конець війни, жебы персональні і фізичні брати удили в творінню нового повоєнного порядку в Європі.

Будучи делегатом на II З'їзд Русской Колонії в Америці – В. гладик впровадив до порядку денного справу Карпатських Русинів (Нью Йорк, 13-16 грудня 1918 рока). 8 січня 1919 року бесідували в Департаменті Стану в Вашингтоні о помочи Карпатським Русинам, котрих війна загнала на Далекій Схід. Його резолюцію приняло Загальне Карпато-Руске Віче, зорганізоване 12 січня 1919 року (Пітсбург, П.А.) Віктор Гладик був теж обраний до заряду Союза Освободжених Прикарпатської Русі, котрий назначив його до делегації на Мирну Конференцію до Паризька.

Перше поїхал до Лондону (квітень 1919), де стрічал політиків з ріжних держав і писав до газет о обставинах в яких живуть Карпатські Русини, іх мріях і політичній діяльності. Одтамале переїхал до Паризька стрічаючи інчих членів карпатської делегації – Д. Маркова, П. Гаталяка і П. Дзвоничка. Гин далі провадив акцію пропагандову за прилуччя Східної Галичини з Лемковином до Росії. Двараз бесідувал з представителем Американської Допомогової Адміністрації Герберта (Herbert Hoover's American Relief Administration), што було причиною послання кппт. М. Купера на Лемковину. 7 серпня покликано його перед комісією занимаючуся справами Галичини, де бесідувал о нашмарині церківної унії з Римом і знищенню православ'я. Спеціальні допитували що буде з Лемковином, але над тим проблемом не хотіла затримувати ся, бесідаючи що осібне буде того десидуване. Николи однаке не було.

З Паризька Віктор Гладик поїхал на Лемковину і барз енергічні підтримав лемківських діячів. Бесідувал з Качмарчаками з Білцаревої і іздил з др Ярославом Качмарчаком до Варшави (20.02.1920). Гин були они приняті через полк. Й. Рыбака (Józef Rybak), голову Першого Департаменту Міністерства Військових Справ (Pierwszy Departament Ministerstwa Spraw Wojskowych), котрий мал ім обіцяти, що

Лемків не будуть кликані до польської армії. Вернувшись на Лемковину, Віктор Гладик іздил по селах і нагваряля хлопців не ставати до польських поборових комісій, котри пілперечили словам полк. Рыбака і потігали Лемків до військової служби. Разом з війтом Устя Руского – Онуфійом Ткачом, поїхал В. Гладик ішти раз до Варшави, щоби довезти в гори американську поміч, яка затратила ся деси в дорозі.

12 березня 1920 року, разом з Захарійом Копистянським скликав він віче лемківських діячі до Фльоринки. Інформувалося на ним представители ріжних сел о ситуації на Лемковині, підході Поляків до лемківських справ і потребі організації політичного комітету для ліпшої оборони. Польські органи зачали уж товді глядати за Віктором гладиком. Зіманий в Білцаревій і перевезено до Грибова. Як американського громадянина не тримано долго, але тіж зачата ходити за ним і трапити, що в кінці примусило його до переїхання до Чехо-Словаччини (конець березня 1920 рока). В Празі В. Гладик спомагав Лемківській Комітет, а 1 квітня поїхал до Пардубіц (Pardubice), де стрічал групу Карпатських Русинів, котри втекли з полудньової Росії. Під конець того місяця В. Гладик був уж в Паризьку, де на руки Предсідателя Мирної Конференції зложили Протест проти польським насильствам (27 травня 1920 рока). Далі іде до Геневи, щоби быти при першим засіданні Лиги Націй (League of Nations) /12 жовтня 1920/. Гин, разом з Дмитриєм Марковом пише лист до той нової меджнародної інституції, де описує ся ситуацію в Галичині Східній і Лемковині (12 жовтня 1920). Перебиваючи в Європі – Віктор Гладик цілий час утримував звязок з Америкою через писання дописів до ріжних газет. Барз часто звертал ся в них о поміч для ріжних осіб, груп ци сел на Лемковині.

Вернувшись до Америки коротко редактував газету „Поступ”, а пізніше зас керувал редакційом „Правди” (назначеній уж 5 липня 1921 – 3 серпня 1923). Был членом карпатської делегації до Департаменту стану (10 червня 1921 рока). Активні спомагав Карпатській Комітет (вибраний

його членом 20 квітня 1921 рока), котрий рыхтувал карпато-руску виставу і концерт на етнічним фестивалі „America's Making” (29 жовтня – 12 листопада 1921, Нью Йорк). Сам редагувал і печатал газету „Лемковщина” (1921-23). В ній меже інчима виступувал против колишнього, долголітнього спілробітника і пружеля єпископа Адама, за його розбиваня Православної Місії в Америці.

В 1921 році приїхал з Канады до ЗДА архімандрита Адам Филиповській з цілю остати єпископом. Дістал він попертя од тих православних Карпатських Русинів, котри не любили російської зверхності своєї Церкви. Віктор Гладик і його газета „Лемковщина” станули против архімандрита. Филиповській дістал одначе попертя інчих і остал єпископом (1922). До 1935 рока були він зверхником незалежної групи карпаторуських православних парохій.

„Лемковщина”, котра була правдиві приватном газетом Віктора Гладика спомагала організування „Лемковських Комітетів”, котри пізніше дали підставу творіння ЛСА. Віктор Гладик не був одначе захоплений комуністичном ідеологією той організації і зато разом з Штефаном Шкимбом створили они „Карпаторуський Народний Комітет” (Carpatho-Russian National Committee) і зачали печатати газету о християнській (православній) орієнтації.

ІІ сьвітова війна привела до поважної зміни в поглядах Віктора Гладика. Війна совітського Союза з Німцями змінила його наставління, бо тих других мал за найвекшых ворогів вшыткых Славян. Товды тіж зачал оповідати ся за прилуччыньем Лемковини до Совітского Союза. Як член конституційной комісії і комісії печати і пресы Всенародного Русского Карпато-русскоого Освободительного Конгресу (Філадельфія, ПА. 8-9 жовтня 1944 рока, 302 делегатів), Віктор Гладик зложил Пожоворовіння Американским Карпаторосам і Возваніє Карпаторосів в Америці до Карпаторосів на Прикарпатской Руси. Зыізд покликал його до Центрального Комітету „Американского Русского Карпаторусского Союза”, котрий змірял до прилуччыня земель

Карпатских Русинів до Совітского Союза. Был серед тых лемківських діячи, котри покликали Лемківскій Допомоговий Комітет (18 мая 1946 рока, Нью Йорк), з цілю несіня помочы Лемкам в Европі.

Творы:

- Прикарпатская Русь або Галичина, Буковина и Угорская Русь, Winnipeg 1917, с. 24;
- The Brutal Polish Persecution in Lemkovskaya Russia, Paris 1919;
- Par le fer et par le feu (Une armee d'administration polonaise), Paris 1920;
- Поодинокие группы Русского Народа в Прикарпатью, в: Календар ОРБ 1921, Olyphant, PA. 1920, с. 19-23;
- Американская Русь, в: Иллюстрованный Календар Общества им. Качковского на 1920, Львов 1919, с. 138-148;
- Неправильныйпольский перевод версальского договора, в: Прикарпатская Русь, Орган Русского Исполнительного Комитета, Львов 1920, №: 51;
- Общество Русских Братств, Его цели и Діятельность, в: Календар ОРБ 1922, Philadelphia, PA 1921, с. 169-180;
- Короткий историчний очерк Лемковской Руси и русских сел в повітах Ново-Торгском и Ново-Сандецком, в: Календар ОРБ 1940, Philadelphia 1939, с. 114-128;
- Лемковске весіля на рекордах, в: Календар ОРБ 1940, Philadelphia 1939, с. 140-148;
- Короткий очерк фильмы Лемковске Весіля, в: Календар ОРБ 1940, Philadelphia 1939, с. 152-162;
- Перша Карпаторусска година по радіо, в: Календар ОРБ 1940, Philadelphia, с. 148-152;
- Проект Меморандума американских граждан карпаторусского и вообще русского происхождения в ділі воссоединенія всіх русских земель з Росієй, 1941;
- Первомученик за православия на Лемковской Руси – о. М. Сандович, 1942, с. 39;
- Мученик о. Игнатій Гудима, 1943, с. 15;
- Германія и Українскій сепаратизм, в: Календар ОРБ 1943, Philadelphia 1942, с. 49-55;
- Иван Гр. Наумович. Въ 50 л. Годовщину со дня его смерти (верш написаний в 1941?), в: Екатерина Ив. (Приплесь) Дычкевич, едитор,

Катруся. Сборник стихотворений, пісень, кантат, декламацій, смішних коміческих разказовъ, поговорокъ и пословицъ русскихъ народныхъ писателей, Нью-Йорк, 1948, с. 63.

Література:

- Арх. Леонтій, *На могилу Виктора П. Гладика*, (верш), в: Екатерина Ів. (Припльесь) Дычкевич, едитор, *Катруся. Сборник стихотворений, пісень, кантат, декламацій, смішних коміческих разказовъ, поговорокъ и пословицъ русскихъ народныхъ писателей*, Нью-Йорк, 1948, с. 98;
- Бачинський Юліян, *Українська іміграція в З'єдинених Державах Америки*, Львів, 1914, с. 323, 368, 430, 453;
- В. П. Гладик, *В ділі спровадження наших діятелей-біженцевъ въ Владивостока*, Правда, Р: 17, Oluphant, PA, №: 1, Januuary 14, 1919;
- Пантелеїмон Божик, *Церков Українців в Канаді. Причинки до Історії Українського Церковного Життя в Британській домінії Канади, за час від 1890-1927*, Winnipeg: Накладом „Канадийського Українця”, 1927, с. 125-130, 139-143, 151-154, 208, (З-с. 142);
- Всенародний Освободительний Конгресс Американцевъ Русского Карпаторусского Происхождения, Philadelphia, 1945;
- Keith Dugud, *The Quest for the Rusyn Soul*, Philadelphia-London-Toronto: The Balch Institute Press-Association University Presses, 1992, с.43-44;
- Гардый С. Петро, *Моя подорож на Лемковщину*, Yonkers, N.Y.: The Lemko Association, 1958, с. 3-19;
- В. П. Гладик, *Общество Русских Братствъ его цели и діятельност*, в: Календар ОРБ 1922, Philadelphia 1921, с. 169-180;
- Календарь для Американских Православных Русинов на 1912, издание газеты Світ, Philadelphia 1911, с. LXVIII;
- Михайло Марунчак, *Історія Українців Канади*, vol: 1, Winnipeg 1968, с. 140-141, 158-159, 287-295;
- С. Пъж, *Виктор П. Гладик, Карпатска Русь*, Р: 19, №: 17, Yonkers, N.Y., 25 квітня 1947.

100 ♦ 100 ♦ 100 ♦ 100 ♦ 100 ♦ 100 ♦ 100

ВОЛДИМИР ВАСИЛІВ

Юлиян Тарнович-Бескид

(...) Єдним з найвидачніших лемківських народних діячів зо священничого роду був Юлиян Тарнович-Бескид. Вродил ся він 2 січня 1903 рока в селі Ростайне в родині о. Стефана Тарновича і Євгенії з роду Бескид. Малым хлопчиком жил при родичах в селі Мшана коло Дуклі, та коли мал пять років, вмер його отец. Од того часу зачинається для хлопчика тернистий життєвий путь. За школьних років пришло му жити в родину, в селі Чертеки коло Санока, і одтale він мусіл кожного дня ходити піше до саноцької гімназії. Totу гімназію він закінчил з виріжнінью в 1921 році, а потім записався на український підпільний університет во Львові. Tu він жил тіж серед тяжких матеріальних обставин, в славному Академічному Домі. Та окрем студий інтересувалася він товдвы українським революційним рухом – ставши членом Української Войскової Організації.

По закінченню студий (права) він не глядати вигідної праці в місті, а вертат ся на рідну Лемковину, під селянську стріху, до села Тарнавки, а потім до Синявы, саноцького повіту. Tu він оженився зо сельським дівчатом Софійом Вусік і мали двоє діти – двох синів, Мирона і Александра. Сам Тарнович повідал, што він николи не стыдал ся „чорної” праці, орал в горах землю „аж тріщало”. Жил серед бідного сельского народу, в селянській хуї, жебы власним прикладом вказати нашій інтелігенції, як мож з народом жити, газдувати і працювати для його культурного піднесіння. (...)

Юліян Тарнович-Бескид дал поважний вклад в товдышню мозольну освідомлюючу працу на рідній Лемковині. Як уродженець Лемківської Землі, як тот што жил серед своїх худобних краянів, ділив з ним долю і недолю, знал іх життя, проблеми і потреби, він легко потрафил найти довіря, бо нарід знал, же він для него близкій і щырий. Іщы коли Тарнович був молодым гімназіялістом в Чертеежах, він читал селянам історично-виховавчы книжкы. А тепер він зачал писати-творити для рідного народу сам. Першы дописы о Лемковині він поміщал в часописі „Бескид” од 1927 рока. В 1930 році зачал дописувати до львівского часопису „Неділя”. Во Львові він студилювал в 1929-1932 роках в Торговельній Академії, а в 1933 році записал ся на факультет філософії Львівского Університету. В 1935 остал спілпрацівником Наукового Товариства ім. Шевченка. Та вшытко єдно, аж і по закінчыні студий і здобывшы важну жураністычну позицию в галицкій столици, Тарнович до найкрасшых хвиль свого жыття зачислювал тот час, коли він міг ходити за плугом, сіяти, косити, стинати дерева в лісі. Гварил, што для него були благословены тоты дни, коли він жил помедже своіма людми в селі, в курній хыжи, бо там была чиста хх слеза душа нашого народу.

Коли в 1933 році, стараньем Лемківской Комісії при Товаристві „Просвіта”, в выдавництві „Українська Преса” Івана Тиктора творила ся редакційна колегія для нового лемківского часопису „Наш Лемко”, то Тарнович ввошол до той колегії, початком як спілпрацівник, а пізнійше як редактор часопису. „Наш Лемко” выходил двараз на місяц і за пят років, до липня 1939 рока, вишли 134 його числа, богаты джерельныма історичныма і фольклорныма матрияламаи, гарді ілюструваны. (...) При часописі „Наш Лемко” Тарнович основал тіж „Бібліотеку Лемківщини”, в якій видавал власны і деякых інчых авторів історичны книжкы о Лемковині. (Сам Тарнович писал товды під ріжным псевдо, підписуючи ся Юліян Бескид, Юрій Землян і Осип Жубрид). Першом едицийом серіі „Бібліотека Лемківщини” была барз

шили до наступу російскі незлічимі загони, але Маківки — ні того, ні слідуючого дня не добули. За цю геройську оборону, що коштувала українське стрілецтво 42 убитих і 76 ранених, дня 2. травня команда 55. дивізії в денньому приказі висловила У. С. С. вповні заслужене признання.

Врешті Москалям вдалося захопити Маківку, але це не принесло поправи іхнього положення, бо саме в той час Німці, після довгих і кривавих боїв під Горлицями й Тарновом прорвали московський фронт, а це змусило московську армію відступати без бою з Карпат. З'єдинена німецька армія з австрійською — тому так сильно напирала на московську армію, бо її недоставало вже тоді відповідних ропних пальних матеріалів, бензини

„Ілюстрована історія Лемківщини” — єдна зо сторінок.

популярна „Ілюстрована історія Лемківщини”, яка стрітила ся з прихильном оціном своїх і чуджых науковців.

Коли во Львові настала перша совітска окупація (німецка ньом не була — Ред. ЛР), Тарнович вирішыл вернутися на Захід, до рідных гір. Але аж на третій раз, в морозну зиму 1939 рока, пощестило му окружном дорогом добити ся до Санока. Товды акуратні зачала ся перша акція гу выселенню Лемків „на родіну” — і Тарнович поіхал на тримісячний освідомлюючий рейд — против виїздови краянів з рідних сел. В квітні 1940 рока нашол ся він в Кракові, де редактувал „Народну Бібліотеку”, а пак ввошол до редакції тыжденника „Краківські Вісті”. В 1941 році, по вибуху німецко-совітской войны, Тарнович вертат на Україну — до Львова. Ту він редактує аж шість провінційных тыжденників — „Рідна Земля”, „Станіславські Вісті”, „Тернопільський Голос”, „Воля Покуття”, „Стрийський Голос” і „Голос Прикарпаття”. Пишне тіж літературны нарысы і новелі для штоденника „Львів-

скі Вісті" – деякы з тых його літературных творів переведено потім на французькій, англійській і німецькій языках.

В 1944 році Тарнович зас нашол ся на чужині. Але і ту він продовжав писменницько-наукову працу в Празі, Відні, Мюнхен і Регенсбургу. В тым останнім місті, в 1946 році Тарнович основує часопис „Українське Слово” і розбудовує велику друкарню, де видано поверх 350 тисячі аркушів українських літературних творів і де друкували ся матеріали та підручники для українських шкіл і тисячі особистих документів для вточачі.

В 1948 році Тарнович іде за море, до Торонта в Канаді. Ту він во спілпраці з владыком Борецьким зачыннат видавати католицький часопис „Наша Мета” і редактує, в першу річницю основання Східнього Екзархату УКЦ в Канаді, книжку п.н. „Наш Владика”. Потім вертат ся до своєї улюбленої загаддь – лемківського видавництва. Редактує од вересня 1949 до Великодня 1953 рока двотижденник „Лемківщина”, якій, на жаль, треба було перестати видавати з браку фондов. Товдь же видал він тож деякы свої новы книжкы на лемківськы темы: „На рі-ках вавилонських”, „На зарищах Лемківщини”, „Плян і відбудова Лемківщини”. Та не міг він товдь розгорнути шыршой видавничой працы – бо мусіл

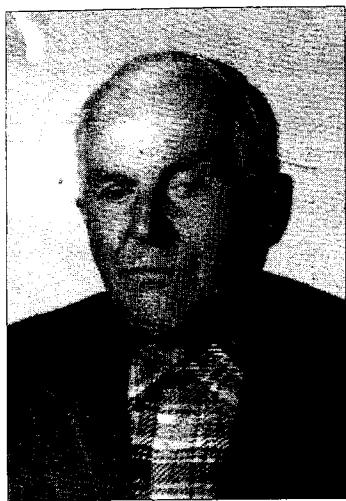
зарабляти на прожитя тяжком фізичном працом, яка барз послабила його здоров'я.

Од 1957 до 1962 рока редактує часопис „Український Робітник” і в 1962 році видавництво На Сторожі видало його інтересуючу працу „Український Академічний Дім у Львові”. Тарнович зредагувал тож велику і вартісну, богато ілюстровану книгу „Альманах Торонтської Епархії” (751 сторін), яка появила ся в 1964 році.

Од 1963 до 1970 рока Тарнович був редактором пре-сового органу Організації Оборони Лемківщини – „Лемківських Вістей”. На превеликий жаль, тото редактування лемківського органу стало ся для него барз боліжым переживаньом, нагодом для докучливых атаків з боку деякых його краянів. В своєму огірччю він глядал розрады в природі. Годинами сідил на берегу озера ци рікы і ловил рибы. А думками пре-носил ся на рідну Лемковину і спомини свої передавал на папір, малюочы чудовы образы лемківских церкви. Він намалювал іх близко триста. І не лишал видавничої діяльности, приготовлювал виданя прац „Світильник Істини” – істория львівской Духовной Академії і „Опис Ліська і околиць”, і друге, дополнене виданя працы „Матеріальна культура Лемківщини”. Редактувал тож барз популярны альманахи „Лемківський календар”.

27 квітня 1975 рока Крайова Управа ООЛ в Торонті справила для свого „Великого Сына” торжественний вечер, жебы вшанувати його заслуги для рідной Лемківской Землі і для Україны. Але тяжка хворота дале підкошувала організм Юлияна Тарновича і 28 вересня 1977 рока він вмер, далеко од рідной вітчyzнины. (...)

Взято з часопису „Лемківщина”, № 2(9) 1981, выдає Фундація Дослідження Лемківщини, Нью Йорк. Допис незначно скорочено. Злемківщыл П.Т.

ОЛЕНА ДУЦЬ-ФАЙФЕР

Миколай Буряк (1903-1986) - лемківський байкар і гумориста

Річниці порядкують памят, прикликають спомини, монументалізують минули життя в персональны символі, творят достоменніст. Наслідники вартості приданых, вytвореных протягом життя якогоччо человека, принимаючи тоты вартости, стают рівночасно при их джерелі. Не мож остати наслідником без памяти. Коли наслідником єст етнічна спільнота, громадскіст люди "своїх", яка граници "свойскости" веде тади, покаль сігат спільне наслідя культурowych вартости, то творіня ци підтримуваня памяти стає сутью бытия спільноты. Принимаючи вytворены през когоси культуровы, символічны вартости за свої, менший ци більшій круг люди рівночасно принимат обовязок памяти про их творця. Так адже творит ся пантеон люди без-смертных. Вольом і інтересом их наслідників єст бо продолжыти істніня того, што они створили собом, своім житьем і ділом для "грядущых". Неє же спільноты без духовых вартости, без культурowych знаків і одікликань. Одікликуючи ся до традиції, рівночасно прикликуєме імена єй творців, даєме ім життя в теперіш-ньости, одновене нашым пізніњом і честю. Прото спільно-тowe істніня не перерыват ся, лем фурт росне.

Лемківскій простор памяти, маючи одікликаня давни, прадавни, часто міфічны, легендарны, фурт дополнят ся новыма, сучасными, котры односят ся до недавно закінченой ленії фізичного бытия, але находят ся уж по стороні памяти. Миколай Буряк, котрого мено в сотну річницю народин хочеме приклікати, має ту свое достойне місце. Оно свідчыт про вартіст житя Буряка для лемківской спільнотовой достоменности.

Житя Миколая Буряка зачало ся 21 мая 1903 р. в селі Смеречне близко Дуклі в лемківской селянскій родині. Не зазнал він долгого щастливого дітинства. Коли мал девят років, вмер му нянько. Скоро потім, в часі I світової войны, разом зо старшом сестром вyїзджат до Росії (вельо Лемків втікало товды до Росії пред фронтом і пред преслідуваннями "русофілів"), а хвора мати лишат ся дома. Мешкают на початку в Пензенской Губернії над Волгом, а потім на Волині. Ту в роках 1815-1918 Миколай кінчыт пару кляс основной школы, добре познае росийской язык і культуру. В 1918 р. вертают з сестром до Смеречного і газдуют на своім. На початку тридцетых років Миколай вyїзджат на три роки до Америки, де влучат ся в актывіст карпаторусинского середовиска. В "Карпатской Руси" під псевдонімом "Заліснянин" публикує він перши свои вершы. Коли вертат до Смеречного, веде невелику газдівку і єст рівночасно громадским писарем. Закладат власну родину і здає ся, же житя покотит ся уж гладко. Але воєнний час несе новы нещестя. В 1944 році рідне село Смеречне остає дочыста спалене, а вшытки Смеречняне втічут за хырбет Карпат. Там проводят зиму серед жычливых ім Руснаків в селі Кычківці, а коли в дусянкій долині втихают бої, вертают на Лемковину, не до Смеречного, што правда, бо його уж неє, лем до сусідной Мшаны. Неодолга єднак выселіня выганят Смеречнян і одтале. Родина Буряків трафлят в 1947 р. до місцевости Осіна к. Новогарду Щециньского. Миколай Буряк працує там през двадцет років в Паньстровым Господарстві Рольным як головний книговод. По переході на пенсію в 1968 р. вертат

на Лемковину до сусідуючої з неїстньючим уж Смеречним Зындранової, де його дівка Марія Гоч мешкат од 1963 р. Ту проживат разом з женом при родині Гочів аж до смерті. Вмерат 3 вересня 1986 р.

Жыття Миколая Буряка, нелегкє, переоране двома війнами і трьома міграціями, було школом гартуючом характер і виробляючом сильну моральну основу поступування і оцін. Традиційне сельське середовиско, в которым ся виховал дало му опертя в тых вартостях, які утримали тверде гірське племя през покоління на високим рівні духового розвитя. Будучы писарём, чловеком очытаным, маючи вершописарскій талант і потребу діління ся своім мудрістю з інчым, станул Буряк на ниві рідного слова. Был єдным спосеред заєдно присутных на "Лемківскій Сторінці" през понад двадцет років авторів. Николи не был єднак автором штандаровым. Не пропагувал офіційных ідеологій ци моделью творчости, якій для Лемків хотіло выпрацувати УСКТ. Стоял на місцім натуральnym грунті, де спонтанне фольклорове творіння оперте єст на естетиці тожсамости, на выпрацуваню мудrosti, котра ма значыти пут чловечого поступуваня. На тоту основу наложыл літературны моделі творчости, медже інчым Крылововской байки, моралітету ци патріотичной лірикы. Так адже присутніст Буряка на "Лемківскій Сторінці" ци в еміграційных американских выданях несе з собом своєрідну атмосферу і оригінальніст Бурякового пізріння при цілій тыповости стосуваных літературных форм і мотывів.

Улюбленым жанром творчости Буряка єст байка. Оперта на фольклорно-літературным жанрі звірячой байки, містит она в собі цілий ей моралізаторскій вымір, для його выекспонуваня послугує ся єднак мало тыповыма героями. В місце клясичных львів, волків, ягнят, заяців, лишок, ітд., явит ся в него змыя, мухы, пчолы, кура, жаба. Часом може то быти чловек окрисленого характеру ци кондиції, нап. клеветник, бідний, богатий, часом чловек взагалі, а стрічат ся тіж герой такій як нап. яличка. Згідно з літературном

конвенційом, байки Буряка все сут спуентуваны, односячы фабулярний зміст гу чловечым реляциям.

Так даколи і для люди
Злы часы настают,
Же за малий кусок хліба
Золото оддают.

/Кура і былянт/

Часом тото однесіня операт ся на додуманій аналогії:

Ліпше было з сусідами
В лісі вyrастати,
Як самотній раз на завсе
На земли лежати

/Яличка/

Все єднак з байки вытягнути треба якісу науку, мудріст зобразувану даякым позитывным або нагатывным приміром. Характерне, же наука тата не односит ся ани до політычных реляций, ани до світа вартости, які у Лемків быти мало важны, лем як раз до тых, найбарже ціненых, таких як працовитіст, скромніст, згідливіст, захованя міры, неклеветніст.

Барз подібні розміщены і выпрецизуwanы остали ідеовы акценты в гуморесках і (правдивых) істориях Буряка. Односят ся они до того самого світопогляду, якій правил байковыми принципами. Прото стрітиме ту і гумореску про двох впертьых приятелів, котры посварили ся на мало важній дрібниці, бо єден не знал уступити другому, про волка, для якого выдумувано кару і за найгіршу узнато оженіня го, про дівку-красавицю, котра так переберала в хлопцях, же мусіла выдати ся за старого діда, про лінівого млинаря, которому не хтіло ся направити малой діры в гати, што довело до ей цілковитого прорваня, затриманя млина і інчых страт, про фальшивых сповідників, ітд.

mikołaj buriak

bajka

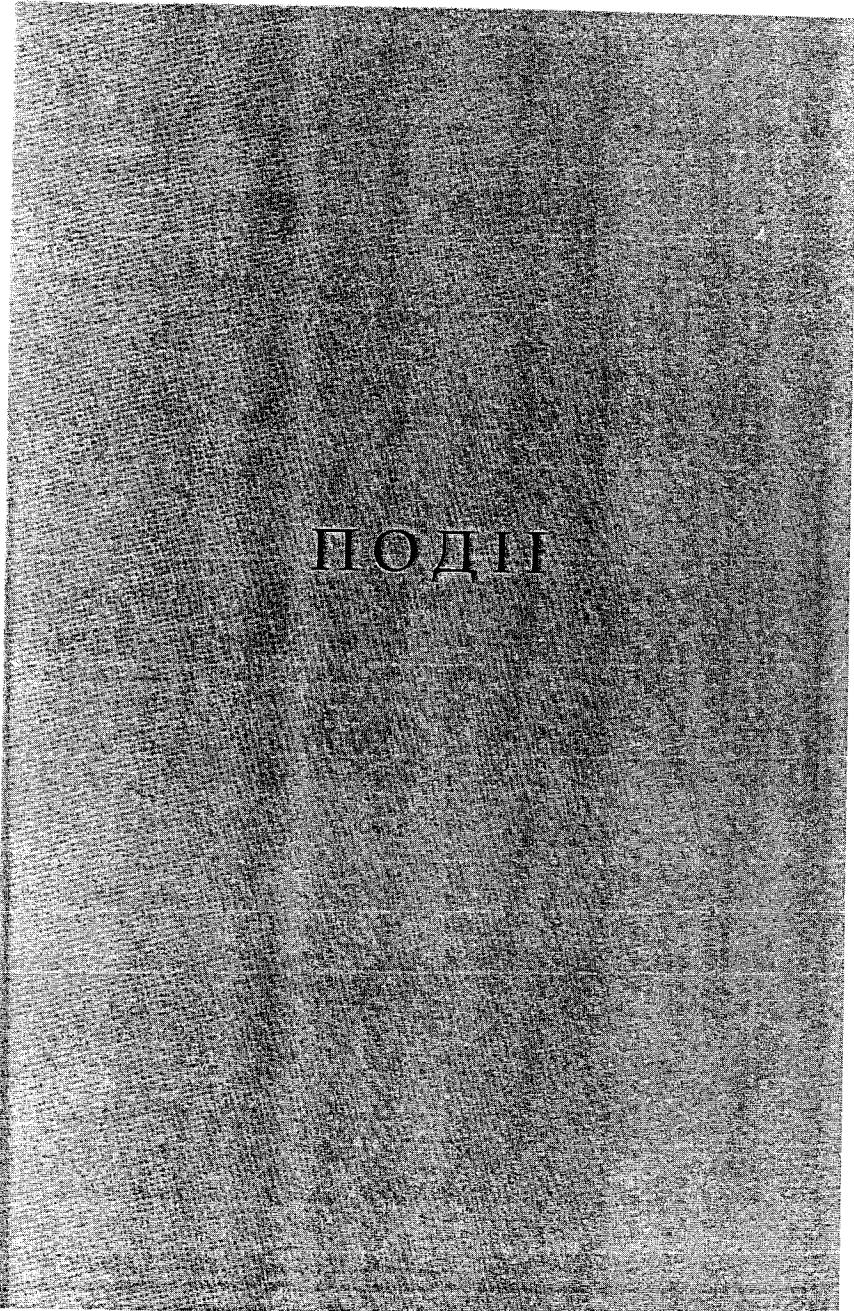
wilcza zapłata

дрым моралізаторстві, легко, часто з гумором поданим, якє в природний спосіб вирастат з фольклору і вчыт человека, члена спільноты, як повинно ся жыти, жебы на кінци дороги знати, же была она праведна.

Прото введіння Миколая Буряка і його творчого доробку в простор лемківской спільнотовой памяти ест потверджыньом важности таких текстів, якы просто, в природний і безпосередній спосіб вказуют моральны парадигматы попереджаючых наш час поколінь і дае гарантію продолжынья тых культурowych вартости, якы вытрапчуval і передал своім писарством Буряк.

❖ ❖ ❖

Творил тіж Миколай Буряк патріотычны вершы, в котрых описувал красу Лемковины і вірну свою любов гу ній. Часом тіж входил, хоц рідко, в конвенцию ситуацыйно-оказийного писаня, не мало оно ёднак більшого значыння для загальнаго характеру його творчости. Не был бо Буряк з темпераменту ани агітатором ани будітельном. Цінніст його вершописарства треба видіти в дозрілым, спокійным, му-

ПОДІ

„За віру і народны права”

(до 300-ліття повстання куруців)

Сутніст наголовка того допису, потрактувана як цитат, була в розумлінню не лем підкарпатських Русинів основним мотто найбільшого повстання против Габсбургам, в яким народ наш взял численну участ. Численну аж і в контексті „великої” історії. В нашій же родимій участ в повстаню Ференца Ракочія II 1703-1711 років – ци не найбільший мілітарний вздиг, на якій колинебуд стати было Русинів. Ціла ретяз повстань против Габсбургам, попереджуючих того найбільше і остатнє, знана є під загальним меном повстань куруців (була то, мож речы, ремінісценція крестоносців-куруців з часів селянського повстання 1514 р. /пор. Лемківський Календар 1994/, в протилежности до прихильників цісаря, званих лабанцями).

Масова оружна і в сенсі одверхнім невымушена участ в великих мілітарных діях тогу часу нашого народу, якій порівняно рідко на просторі історії антажувал ся в справи „великих”, є незмірні фасцинуюча з пізрина наших дні. При чым є то тема такої незнана для шыршого кругу по нашій страні Карпат.

Причины, з яких розгоріло повстання – інчы в розумлінню домінуючої нації колишнього Угорського Королівства і інчы в русинським контексті, але збіжны в деякых аспектах – лежат в давнійшій історії.

По битві з Турками під Могачом 1526 рока зачала поступово падати могутніст Угорського Королівства. По пару-десятьох роках держава розпала ся на три часті: номінальні щы королівство Угрів, але під пануваньом Габсбургів (тоже од хорватского Адріатыку, через західні Угри, Словакию по середину част Підкарпатской Руси /Хуст/) , турецкій забір

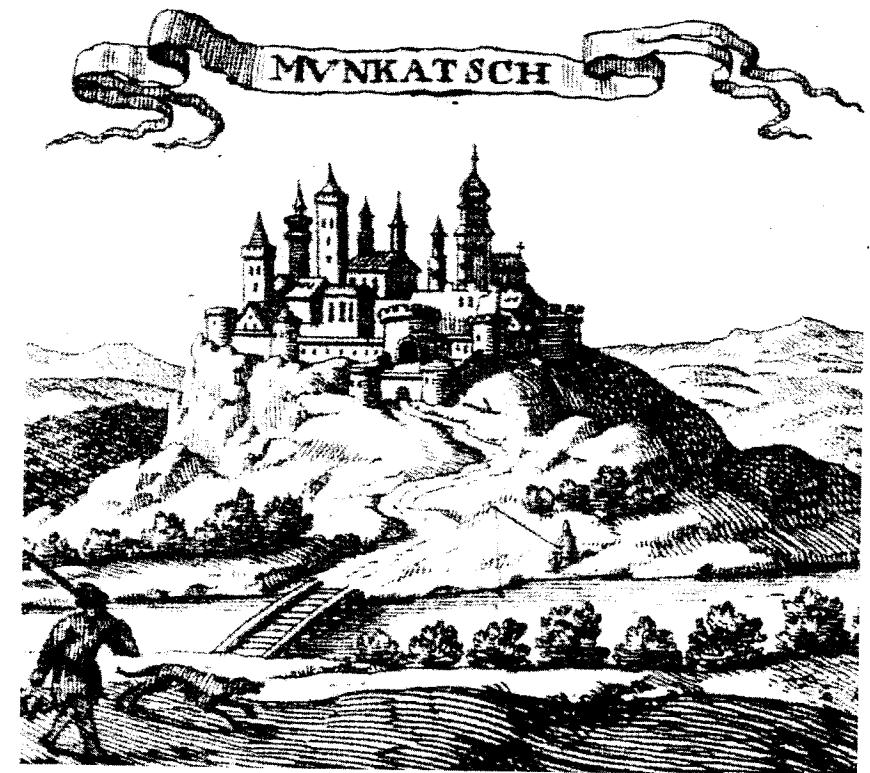
обнимаючий центральны Угры і князівство Семиградя, формальні незалежне, але фактычні будуче під пануваньом Турциі. Одтале то акуратні, зо Семиградя выходити пак зачали мысли і чыны якы дужыли до одроджыння могутніости давного королівства. Та велики мысли не творят чынів лем зо самых себе, імпульс дає ім жыття. Парадокс – Туркы, мусульмане, для которых Аллях был клічом до бою, але і при тым велики дипльоматы – не втручали ся одраз до справ віры народів новопідбитых територий. Великыма же фанатыками были християне для християн, представителі „культурной” Европы – Габсбурги. Вводячы розвинену мысель, просперуючу економіку, в першій мірі дужылы до германізаціі і навертаня, не лем Мадярів, на католицизм. Треба бо памятали что в XVII столітю більшіст мадярского суспільства была протестантами, кальвінами. Як пише Єжи Роберт Новак: „Релігійний гнет причынил ся, же протестантызм на долго стал ся синонімом народного і патріотичного руху; кальвінське віроісповіданя называно на Уграх „*nemzeti vallás*” – національном віром, в протилежности до нашмярянного силом через Габсбургів католицизму.

А уж сме дома, як звык ём гварити. XVII століття то час запеклого діяння архікатолицьких Габсбургів, жебы не лем „навернути” Мадярів, але і „просвітити” Румунів, Русинів. Не хотячы быти гіршым од не менче архікатолицкой Польщы, прібуют ёй взором ввести церковну унію. Перший підхід, правда – при помочы мадярского католицкого графа Другета, кінчыт ся фатальні. Іреней Кондратович, автор „Історії Подкарпатской Руси для народа” (см. літ.), конец-кінцьом – грекокатолицкій священник повідат: „Простый народ скоро проуказав свой гнів против Унії. Католицкій граф Другет в 1612 р. (вл. 1614 – Ред. „ЛР“) закликав до Гуменской Крайні Атаназія Крупецкого, епископа уніята перемышльского, и коли он на Сопшествіе св. Духа в краснобродском монастыре кончив св. службу, збунтованый народ хотів его камінями убити и токмо войско Другетово спасло тяжко раненого епископа от смерти.”

Кед при тым уявиме сой, же Ужгородску Унію 1646 рока принято лем 10% священників, не бесідуючи о народі, кед представиме сой што ішы в 60. роках наступного, XVIII століття з трудом здавлено противунійний бунт в Марамороши (східня Підкарпатска Русь), можеме стямити якы били настроі народу в час попереджуючий повстання Ференца Ракочія II, в сам його час.

Та останме ішы при релігійно-політичним кліматі по-переджуючого часу. Дідо Ференца II, Юрій II Ракочій помагал протестантським Шведам під час під час „потопу” 1655 – 1660 років, як зове тот час польська історіографія. Його жена, Софія Баторій, баба Ференца, скрываючи в душы католицизм - в тым же духу прагла виховати внука (отец, Ференц Ракочій I скоро го осиротил, мати вишла другіраз замуж за Імре Текелі, вождя нового повстання куруців, яке охопило цілу Підкарпатську Русь). Бабин задум не до кінце ся повюл, бо – як гварит приведений уж выжше Є. Р. Новак – „(...) скоро мало ся вказати, же Ференц кроchnул на цілком інчу дорогу, нич сподівалася од него баба, єдина правомисна в очах Австрійців членкиня роду.” Уж акуратні в дітинстві Ференцови пришло ся такої практичні вчыти патріотизму. По увяннію вітчыма, Імре Текелі, його жена, а мама Франца Єлена Зриній через понад два роки (од листопада 1685 до січня 1688) боронила замку в Мункачу, против переважаючим силам Австрійців, захоплюючи своїм мужством сучасну Европу. Молодий Ференц (вродил ся 1676 р. на недалекім Земпліні) не лем призерал ся кирававым подіям, але і помагал обороноцям замку, переживал. По здобытю твердыні розділено хлопця з матірю, сестром, родином і осаджено в мурах єзуїтської колегії, в далекій ческій землі. По роках в своїх „Вyzнанях” напишe:

Выгнано мя з вітчызны, вyrвано з рамен родительky, выслано до незнаного краю, потрактувано в спосіб негідний моего стану і лишено з людми о обычаях, до которых не был ем привыкнениi і которых языка ем не знал.

Тужыт за вітчызном, плаче кед найде на мапі Мункач, а на звіданя єзуїты о причину слез одповіст коротко: „Не мож так скоро забыти.” Дорастаючи, мудріючи, скрывают своі почутя, маніфестує свою проавстрійскіст, отверто нібы вирікат ся мадярста... І в затишку кріслит пляны замку в Мункачы.

А гын під Верховином, під Бескідом діют ся річы страшны. По оффенсиві „святой лігы” против Туркам і опануваню через Габсбургів цілої території середньовічных Угрів, наступуют репресіі на території колишнього „царюваня” Імре Текелі. (такой через сім років, од 1678 до 1685 был він паном 13 комітатів в т.зв. Верхніх Уграх). Австрійці не лем кирававо розправляют ся з бывшыми куруцами, в самых мункачівській і чинадієвській домініях палят парудесял сел, інде

„лем” стігають страшенну контрибуцію. Широко плінит ся безпанська грабіж чынена через жолнірів, німецьких і польських. Як розповідат Кондратович – „(...) польські и німецькі вояки больше тысячів рогатого скота на силу взяли от Русинов. Коли крадену худобу до Польщі гнали, Русини гуменської крайні многих розбойников вояков розоружили и убили. Кошицькій німецькій генерал страшно покарав их за „бунт”.”

В 1697 році Австрія організувала нову офенсиву против Туркам, а што ся з тым вязало, змушена была взяти оділти войска што стационували в північно-східніх жупах, медже інчима в Кошицях і Пряшові. Доведены до края терпеливости селяне выкорыстали тоты обставины і засдвигнули ся до повстання. Зачало ся оно в жупі Унг (днес район Ужгорода), пак розшырило ся на сусідні жупы, але і тот вздвиг не міг ся закінчыти нияком видимом корыстю. Повстаня придушено іщи того самого рока. Наступного же повстали зас селяне Маковиці, найближшого нашій Лемковині терену, помедже Свидником і Бардійовом. І зас програли. Вшытко єдно, як доходить до висновку Янко Рамач (см. літ.) – „(...) тоты повстання 1697. і 1698. рока мали велике значыня і приспособили терен до ширшого антигабсбургского повстаня – повстаня Франца Ракочія II або тзв. народноослебодительной войны.”

Виділо бы ся, же ніт ціли повставати зас. Тымбарже што по закінчыню войны з Турками і Карловицьким Перемирю 1699 рока Габсбурги стали ся неподільними панами щілого колишнього Королівства Угрів. Та акуратні тата ситуація мала стати ся причиною до найбільшого повстання.

Віденській двір, якій в подіях остатніх пародесяльтох років понюс велики материальны втраты, зачал сой „одбивати” оне на опануваним міцнійше терені. Не числил ся з нияким нормами, дискримінувал, доптал колишніх і теперішніх номінальных ворогів, фаворизувал же елементы вірни монархії. Католицькій Костел, монастырі одзыскували давну позицію, отримували новы наданя. Простий нарід терпіл нужду, примерал голодом. Мус було двигнути ся зас.

Селяне по роках неповоджынь дішли до преконаня, же сами не можут зачати борбы, же діло іх годно завершыти ся поводжыньом лем товды, коли поведе іх дахто широко знаний, шануваний. Кандидат был лем єден – Ференц Ракочій II, сын оборончыні Мункача сперед парунадцетьюх років. Переbyval він тепер, по втечы з австрійской вязниці, в Польши. Ту повело ся му найти не лем приятелів, але і велику хоц „грішну” любов, яком выявила ся Єлизавета (Ельжбета) Сенявска з Любомірских, знана з темпераменту, інтелігенціі і богацства жена воеводы белжского (пізнійше гетмана коронного) Адама Сенявского. Така любов, молодому, шварному, славного роду, з вільными великими думками молодому чловекови, потрібна была барз. Маючи попертя, а передовшытким пінязі, Ракочій утримувал контакт з вітчyzном, приготовлювал виступліня під прапором зо славным написом: *Cum Deo pro Patria et Libertate*. До него то в ярі 1703 рока пришли посланці, акуратні з Підкарпатской Руси (Кондратович в своій працы приводит іх двох з імена і назвиска – Михаїл Поп і Василій Біге) і рекли: Мы готовы. Приход!

* * *

Дня 14 червця 1703 рока Ференц Ракочій перекроchнул польську границю в Карпатах, – як пише Вацлав Фельчак (см. літ.) – витаний ентузіястичні через мадярских і русиньских селян. Та повіджме тето словами самого героя, Ференца Ракочія, з його „Памятників”:

Позарани дотер єм до містечка Сколе в Польщи, в асисті – як уж єм спомнул – жолнірів подольского воеводы, висланых під претекстом отриманя решты пінязи належных артилерии; тымчасом жытелі той місцевости загородили мі дорогу. Та коли при сварни розпознал мя якысий Жыд, спір одраз уступил місця загальнym ознакам радости. На вістку о моім прибытию єден почтивий старець – был то Петроній Каменскій, товды настоятель находячого ся в тых околицях монастыря русских ченців, который

пред роками колысал мя як дітину в своїх раменах – видячы мя розвоюти ся барз і жебы досыта натишты ся мном, одпровадил мя аж до самой граници. В наступных роках oddal mi вельо цінных услуг, а служачы як посол при пертрактациях з московским цар'ом, отриамал єпископство руского обряду в Мункачи. По так проведеным дни гвечер нашли мы ся в горах, загублены на просмыку. (...)

Взрівши мя proto, тата жменька селян, стримуючи проявы радости i стрілянину, выслухала мойой повитальнай орації в якій не скупил ем похвал. (...) Казал ем публичні оголосити моі заряджыня i вызначыл ем судію для утримання дисципліни; даючи тым способом од самого початку примірки справедливости i суротовости взглядом нездичипливаних, старал ем ся утримати в карності тоты народни ряды під загрозом кары.

Два дни прешли мі на подібних заняттях, коли то вістка о моім прибытю розышла ся шырокым ехом по князівстві Мункач і аж тяжко было вірити тій радости і одданю народу, з яком надтігал зо вшыткых стран. Приходили цілти-ма групами, приносячы зо собом хліб, мясо і інчы потрібны речы. Люде тоты прибывали враз зо женами і дітми, а видячы мя з далека клякали і кстили ся звыком Русинів, плачали з пережываня, што і мі вытискало слезы з очи. О одданости того народа съвідчыли не лем принесены провіянты; одославшы домів жены і діти влучали ся до рядів мого войска, озброены лем в шаблі, вилы і косы, присігаючы мі вірніст на смерт і жыття.

Першы побіды, ослебоджыня Верхніх Угрів і такой щілого Семиградя причынили ся то того, же під прaporы Ракочія голосили ся масово міщене, шляхта аж і декотры аристократы. Акцептация повстання через ріжны суспільны версты была можліва завдякы політиці Ракочія – толеранцийній в релігійных справах і уміркуваній в справах суспільных.

В вересни 1703 р. вождь повстання выдал патент, котрий регулювал часово справы селян. Не міг очывидні Ракочій, а тіж хыбаль як аристократа не дозріл ішы, піти на ціліст.

Ференц Ракочій II (штих Якуба Фолькема)

Не tot то зрештом час быт ішы. Закладал вшеляко жебы медже повстанцями не наголошувати клясовых, віроісповідніх і народовых ріжниц а вшыткы акціі скріуввати против абсолютизмови віденського двору.

Суспільна і релігійна політика Ракочія притягнула до повстання численні заступы спосеред немадярських народів. В його рядах нашли ся од початку Русини, Словаки, семиградські Румуни, аж і Німці, головні зо Спиша. В. Фельчак перечислює їх в таким акуратні порядку. Підкрісям того, жебы злагодити евентуальне підозріння що до моїого суб'єктивно-народового одношыння ся до той справи.

Тот сам автор гварит що: „Ференц Ракочій, хоц сам католик, оточил особливом опіком перешлідуваных через католицьку реакцію протестантів і православных”.

В тым контексті може дакус чудувати брак в рядах Ракочія православных Сербів і хоц то нibly справа ту маргінальна, вартат ю вияснити, тымбарже що приведений вище автор кривдит іх бесідуючи лаконічні: „Ворожо на томіст однесли ся до повстання Серби, скаптуваны привілегіями отримаными од Габсбургів”.

Отже Серби, численно замешкуючи Угри – не лем на півдни давного королівства (до днесь заховало ся сербське містечко Шентендре під Будапештом) – масово поперли на початку повстання Ракочія. І товды задіяли випрібуваны австрійські методы провокациі. Скликано найбарже шануваных серед Сербів люди, князів і духовных, і „виявлено” ім що перехвачено куруцькій плян, котрий нibly закладал вимордуваня вшыткых Сербів. Тота і інчы підходы діючой справні махіны Габсбургів привели до безпощадной войны медже Сербами і Мадярами. Ракочійови, хоц барз ся старал, не повело ся уж зъєднати сой Сербів.

Дуже легше повело ся му з другими народами. І – хоц будеме ся по части повторювати – раз ішы, для одогнаня нашої суб'єтивности, повіджме словами інчого автора, Єжи Роберта Новака, же: „(...) личніст Ракочія стала ся тіж барз популярна серед позамадярських народів (...). Свідчат о тым медже інчым численны словацькы пісні ци захованы до гнеска на Закарпатскій Україні легенды, в которых Ракочій являт ся як добрий князь що принюс свободу і хліб своїм вірним Русинам. Русинів аж і называно *gens fidelissima*, бо вшыткы

єдномысні поперли повстаня Ракочія.” Ци так дочиста єдномысні?

Свіжко в памяті мам працу мадярского автора Андраша Ш. Бенедека „Русины, *gens fidelissima*” („огварял” єм ю в „Бесіді” № 4 /67/ з 2002 р.) выдану в Ужгороді 2001 рока в перекладі Ігоря Керчы. Оным понятъм „(...), *gens fidelissima*” – „найвірніший рід, нарід” любує ся безkritычні не лем А. Ш. Бенедек. Безkritычні шермує тым понятъм в контексті такого переконаня що: „національный ідентитет, самостойный етнітет (Русинів) опреділят ся іх грекокатолицькі *vіров*” (підкрисліня автора або перекладача).

Чом навертам до той темы? Бо в контексті Бенедеково-го поняття терміну „*gens fidelissima*” єй оминути ся нияк не даст. Товдышня грекокатолицька, зовсім молода ішы Церков ішла рука в руку – що зрозуміле – з цілом католицьком Церкви. При тым спомнути треба що аж до 1771 рока властиві не мож ю окремо ани назвати Церквю, бо грекокатолицькы мukačivsksy владики мали лем статус генеральних вікарів і будучы в юрисдикции римокатолицкой Ягерской Єпархii не мали ниякого автономічного голосу. Были зубцьом в ма-хіні Римской Церкви. А тота, як повіджено вище, як під-кrisлюют дошлідники – быта єдным з головных винов-ників ситуації яка викликала не лем Ракочійове повстаня але і вшыткы попереджуючи го повстаня куруців.

Історик Янко Рамач (конец-кінцьом, представитель грекокатолицьких бачванських Руснаків, якій то факт в науці не повинен мати значыння – і ту го фактычні в выданю автора не ма) повідат: „Широкы народны масы православных Руснаків, як в Польши, так і на Закарпатю, не проявляли активности в приниманю унії. Унію приняло вище священство, а основна маса вірных лем шлідила за своіма духовными пастырями”.

Однісні інтересуючай нас головной темы того допису tot же Янко Рамач, приводячи працы Л. Гараксима і А. Пекара, гварит що: „(...) мukačivskskі епископ де Камеліс (1689-1706), а пак і його нашлідник епископ Винницкій (1707-

1710) отверто виступали против Ференца Ракочія II і його повстання." Для де Камеліса скінчилось ся то трагічні. Отже перешлідуваний через повстанців єпископ скрип ся в католицьким монастирі міноритів під Пряшовом, але і там го найдено і укаменювано.

Отже Русини поперли Ракочієве повстання барз численно, але не єдномисні. Якисых бо вірных, в сенсі числа, мушкаївські грекокатолицькі владики уж мали. Тоти не пішли з Ракочієм. Але – што інтересуюче – против нему тіж ні. Хоц пробы організувати таки одряды были. Рамач, за споминаним уж Л. Гараксимом, называет ближе аж і організатора – вікарія Годерманського (вл. Годермарського – Ред. „ЛР“).

Спід пера тих то кругів, як мож судити, вишла знана в нашим писменстві „Піснь о образі Кло(ко)чевском“ (в захованым рукописі – „Ключевском“), осьпівуюча події в селі Клокоча коло Собранець. Тычить ся она іщи куруцького повстання Текелія, але як цінну памятку, вартат ю ту привести:

(...)
*През Куруцовъ в Клокочеві церковь спалена,
а Оугорска вишитка земля испустошена.*

*Легко тоє было знати,
же ся треба Бога бояти.*

*Ото Куруцы з Лабанцами себе зганяютъ,
а лютцкіе орсаги квалтомъ отбираютъ.
Братъ на брата наступаетъ,
Сынь отцеви смерть готуєтъ. (...)*

Сын вітцю смерть готує. Так, релігійни войны – як вказує істория – все были найлютішы. Та вертаючи до Ференца Ракочія II, взаімну ненавист представители ріжних віроісповідань старал ся він – з величим поводжаньком – стимулювати, взвыкал до уміркування своїх жадань і до поєднання. Признал рівны права кожому віроісповіданю, а на монетах з подобизном Ракочія поміщено попри собі символічний образ представители трьох віроісповідань (католицького,

протестантского і православного), які спільні складали офіру на жертвеннику вітчизни і вільності. Вітчизни, значить Угрів – то зрозуміле. Адже для вождя повстання – великого патріоти свого народу, для Мадярів, які в повстанні тым становили основну силу, інчої альтернативи быти не могло. Хоц в однесіню до нашого народу, знаменному быти може мысель з приведеної вище „Пісні о образі Клокочевском“:

*Хотяй кто из боку прїйде, мусить признати,
же Оугерская земля добра была мата:*

знаменным тымбарже што вишла она, як речено, з кругів процисарських, проавстрійських, о чым пересъвідчує дальша конклузія:

*але злыя мала діти,
же не хотіли въ покою сідіти.*

Не хотіли. В 1705 році викша част території Угрів нашла ся в руках повстанців. Того рока вмер скрайні нетолерантний Леопольд I (цисар і король Угрів од 1657 рока). Прав його наступці Йосифа I до угорской короны повстанці не узнали, хтіли покликати на короля Ракочія (Семиградя уж в 1704 р. обрало го своїм князем), але магнаты до того не допустили. Треба бо памятати час. В армії Ракочія, хоц складала ся она більшістю з хлопів, на 26 генералів 15 было походжання аристократичного, 10 шляхотського і лем єден, Янош Ботиян – хлопського. На ним, правда, найбарже полігал Ракочій, йому завдячувал ряд окремых войсковых сукцесів, але при даних обставинах не могло то ся преложити на дефінітивнішту станову зміну ситуації.

Кінцьом 1705 рока розпочато пертрактациі з Габсбургами. Та постулатів повстанців тоти не прияли. Тым способом в 1706 році дішло до нових воєнных дій.

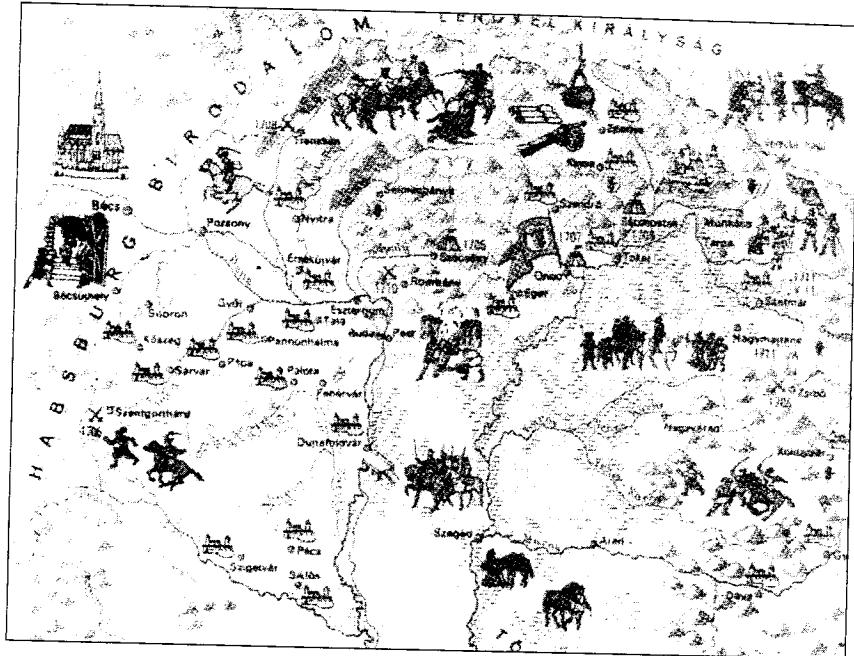
Ракочій был барз добрым організатором. Думал широко, од початку повстання старал ся звекшыти рільничу про-

дукцию, розвинути індустрію. Лем однісні Верхніх Угрів (на них зрештом Ракочій найбарже полігал), то єст і нашых земель – в Мукачові отворено мануфактуру до продукції баруту і салітры, тіж текстильны мануфактуры, якы мали забезпечати повстанців в облечыння. В Левочы продукувано зброю.

Старал ся Ракочій розвинути шырокы дипльоматичны зносины. Значучу ролю в організацыі военнаго промыслу одограла поміч Франциі, яка была в tym часі в стані войны з Австрийом (справа сукцесіі ішпаньской) і залежало ій на зъєднаню сой Мадярів. Людовік XIV слал на Угры не лем пінязі, але і полководців. До часу.

В 1707 році Ракочій скликал сойм в Онод, на котрым оголошено детронізацию Габсбургів і проклямувано незалежніст Угрів. Было то в разумлінню Ракочія уж конечно, бо за його плечами, хоц в керівництві повстаня, до голосу зачали доходити консервативны магнаты, сторонники Габсбургів. Акт проклямациі незалежности вселил в повстаня нового духа. Ракочій навязал дипльоматичны і гандльовы зносины з Польщом, Молдавійом, Волошыном і Туреччыном. Стратил ёднак поміч головнаго партнера, Франциі, якой позиція в ішпанській войні обернула ся на некорыст. Товды Ракочій зачал пертрактувати з царьом Петром Великым, в которых то пертрактакциях, за спомінами самого Ракочія – як приведено выжже – велики услуги oddal Русин Петроній Каменскій. „Союз з Російом – як повідат В. Фельчак – не принюс повстанцям конкретных корысти, але мал для них велик€ моральне значыння. Адже Россия была ёдином могуЧом державом, котра заключыла з незалежныма Уграми формальний політычний союз.” Кед бы „тлумачыты” Росию з моральной лем підтримкы, треба припомнити што воювала она товды зо Швецийом.

З серпня 1708 рока розограла ся під Тренчыном битва медже повстанцями а добірными полкамі Габсбургів, прешмаренными ту по сукцесах на Заході. Полководцем повстанців был сам Ракочій. Повстанці програли. Не лем зато, же

Територияльный засяг повстаня Ференца Ракочія II

Ракочій – змысний організатор і дипльомата – полководцем найліпшим не был, а його „вином” по части были молоды рокы, якы в тій професіі грают дост істотну ролю. При tym куруцы выснажены долголітнем поневірком не годни были ставити уж чела регулярному войску, добре озброеній армії. Програма тренчынська битва і наступны поменьшы зачали вводити до куруцкых рядів знеохочыння. Вкрадало ся оно штораз барже до хлопсих душ і зато, же од коли магнаты в значучай мірі перевзяли в свои руки провідні функциі в керівництві повстаня, престало оно быти селян-ском справом. Вышытко ёдно куруцкій рух самом силом роз-гону, а і великой територіі яку обнимал все ішы ся утриму-вал. Та в 1710 році під контролем повстанців остали лем землі в пілнічно-східніх Уграх, головні землі Русинів.

Ракочій прібувал ратувати ішы ситуацию, надіючи ся на зовнішнюю поміч. Пертрактациі з Петром Великым якы про-

вадил особисті, не приносили успіху. Тимчасом лишений дома з обовязками вождя Шандор Каролій, хоць вірний друг Ракочія, не видячы выходу з ситуації здецидувал ся на приняття нашмареных через Віденсь умов перемиря і з остатками куруців зложыл зброю 1 мая 1711 рока.

Вшытко вернуло до давних порядків. Позірні повстаннянич не дало, не принесло жданых змін ани в сфері матеріальній, ани в духовій. Та Підкарпатска Русь, долго ішы не спокійна, борюча ся за віру – як спомнено выжже – ішы в 60. роках XVIII століття, утвердила в собі велью прикмет, якими ій постарчыти на будуче.

Ференц Ракочій вмер на добровільним вигнаню в Турции, 1753 рока. В 1906 спроваджено його останки і зложено в кафедрі в Кошицях. Для Мадярів було то народове свято. Серед Русинів не викликало більшого ентузіазму. Русини не були уж товдь для Мадярів *gens fidelissima*.

Література:

- Jerzy Robert Nowak, *Wstęp [w:] Franciszek II Rakoczy, Pamiętniki; Wyznania*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988;
- Waclaw Felczak, *Historia Węgier [XIV. Powstanie Franciszka Rakoczego II (1703-1711), ss. 157-166]*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983;
- Янко Рамач, *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южнай Угорскай 1745-1848 (Руснаци на Закарпатью до конца XVIII віку)*, сс. 9-46), „Руске Слово” Нови Сад 1990;
- о. Іреней Мих. Кондратович, *Істория Подкарпатской Руси для народа*, Ужгород 1924 (факсимілія з 1991 р.)
- Андраш Бенедек, *Русины gens fidelissima*, ПоліПрінт, Ужгород 2001;
- В. Л. Микитась, *Давня література Закарпаття*, Видавництво Львівського Університету 1968;
- Л. Л. Дмитренко, *Ракоці Ференц II; Ракоці Ференца II Рух 1703-11 [в:] Українська Радянська Енциклопедія*, том 9, під гослами, Київ 1983;

ПЕТРО ТРОХАНОВСКІЙ

Середньовіча в добі Просвічності

(казнь над „чаровницьом” Орином Павлишак)

Європа XVIII століття – то доба Просвічності, характеризуюча ся ідеями поступу, толерантності і гуманітаризму. В Польщі правдивий переворот думання доконал ся аж за панування Станіслава Августа Понятовського (1764-1795), особливі же од І поділу шляхотської Річпосполитої. Та повісти треба, же уж скорше зачал ся в ній розвивати характерний для доби Просвічності рух. Його початок датують од часу заложення в Варшаві через Станіслава Конарського Collegium Nobilium (1740 р.). Старано ся одходити від традиційної схолястики. Авторитетам схолястичного думання протиставлено раціоналістичну мысль Картезія, атомістику Гасенці, логіку Ляйбніца. В наукових дискусіях штораз частіше покликувано ся на одкровення Ньютона, інспірюючи емпіричні дошлідження. І товдь то, 1764. рока, в часі голошыння поступу, толерантності і гуманітаризму... „за чары” одрубано голову Орині Павлишак, Лемкыни з Телича.

Бо коли ходит о нове пізніня в реченым часі – як пише Ян С. Быстроń, корыфей в дошлідженю м.ін. культури давнаго суспільства – „(...) дуже в тым вшыткым моды, снобізму, найбільше же напшлідування чуджых; рух цілий обнимат лем найвыжшы сферы (...).” (см. література, стор. 262). Вшытко єдно іх діяньном, при міцній ішы опозиції, сойм 1776. рока заборонює судам розсмотрюваня справ о чары. Для Орины Павлишак вшак-вшеляко є то о дванадцет років за пізно.

В Актах суду кримінального мушынського кресу находиме дві справы о босорство (чары). Першу – з 1678 рока – враз

з полним текстом протоколу зо судового процесу представлено в „Лемківським Календарі 1998” (Жертьва фанатизму, стор. 45-48). Там тож загальні приближено генезу того паскудного середньовічного варварства. Прото, одсылаючи до реченого тексту, не буду днес занимал ся пояснюваньом – одколи, як і чом доходило до судів над „босорканями”. Мам лем охоту представити пару своїх думок, якы родят ся по прочитаню – печатаного дале в цілости – акту судової роз-правы над Орином Павлишак. Думок, для оправдання котрих потрібно – вшытко єдно – представити конкретний для даного місця і часу історичний контекст.

Телич то особлива місцевість в нашій історії, тым барже особлива в інтересуючій нас ту добі. Акуратні на образі Телича найбарже яскраво проявили ся наступства насильного вводження церковної унії. Ачий зато же, маючи статус міста, был очком в голові краківських біскупів, властители мушинського ключа. Ту, при ринку чисто руского містечка, біскупы поставили в 1612 році костел. Поставили, хоц не было для кого, хоц – як сами в своїх документах пишут – „(...) i chorągwi nie ma kto nosić około kościoła” (W. Вєбуник, стор. 72). Зато ту задумали біскупы не лем – як по околичніх „своїх” селах – ввести унію, але загнати Руснаків просто до костела. Розгоріла ся долголітня борба теличан о рускє істнування, з трагічном кульмінацией в 80. роках XVII столітя. Церков замыкано, в тым і товдь коли номінальні была уж унійном, аж в 1682 р. вчынено то остаточні, при чым по варварски здемолювано церков, обесчещано святости, а о штырі рокы розобрано ю, а материял – як споминают джерела – перевезено до Мушини і поставлено з него перший в містечку костел (вправді польськи опрацуваня покликуют ся на джерела, дост неясны, засьвідчуячи о скоршым функціонуванню там римокатолицької парафії, але коли ходит о святынню – в гру входити можут лем каплиці, найперше замкова, а пак в містечку; Мушина XVII столітя то іщи в більшості рускє містечко).

Нову церков в Теличы, уж без нияких вантпливости унійну, дозволено побудувати аж в 1743 році (через 60 років теличане ходили до церкви в Мушинці). Та і товдь в отвореній на ново парафії не вшытко – як видно акуратні з інтересуючого нас днес документу – було устабілізуване, не вшытко грало. Хоц грало...

Чытаме бо: (...) Piotr Kozubski zak cerkwi s. tylickiej znał sub juramento suprascripto, iako będąc na hurze spiewając y grając z muzykantami, słysząc tumult zpoizrałem z huru y widziałem (...).

Заміст органів прібувано, што видиме, ввести на церковний хор гудаків. Першим гудаком, як мож судити, был речений жак Петро Козубський. Не місцевий Руснак, а походячий з далекой Березки в балигородським деканаті на Бойківщині. Там бо лем знане было назиско Козубський (за Йосифинським поземельним кадастром 1787-1788 років, в публікації I. Красовського). Чом не місцевий, чом не з поближа. То єдно з вельох звідань в тій справі, та мож лишыти ю отвореном. Але –

Для Східної Церкви дост тяжко выобразити сой гудаків на церковным хорі. То евенемент нестрічаний во всіх віках нашого бытя. Ци могли такій стан акцептувати богоїйни теличане, борючы ся ціле століття о власне лице? Ци тіж, трактуючи не цілком поважні оне представління, хтоси – як чытаме в судовym протоколі – „(...) puścił z huru czapke między ludzi; на што kommunikując ludzi odezwał się oy-czenko: chłopcze co czynisz, będziesz za to karany, albo to tu karczma.”

Заправды, для деякых імпреза могла коярити ся з корчом, як повіст в драмі „Отуманена” – выражаяючи ментальност Руснака (уж) XIX століття – Клавдия Алексович: [Гаська:] В пірши дзень пусьціла мнє пані до церкvi. Як там сълічнє музика грала! [Марта:] Сором! Сором! Громы най побют таку дівку! Та-ж она, заміст до церкви, на музыку до корчмы пішла!

Застановити ся мож – ци підсудна „чаровниця” Орина Павлишак не была том завзятом Русначком, женом миро-

носицьом давнины? На котру найти треба было мастило, приписати ій дашто, што могло быти „бичом божым”?!

Речете: – ознаемивши ся з документом – Адже зознавали против Орині Павлишак і сами Руснакы! Тото „і” ту зводливе. Бо Руснаків в телицьких реаліях XVIII століття було мультум. На розправі же виступают вшытко єдно в меньшості. І, при тым ішы, гу кінцьови процесу – „вразумивши ся” – вуразнімякнут, зознают же сами не виділи, не дознали, лем чули (штоси) од посторонніх лиц. Знают бо – як мы днес знаме – же стоїт пред нима „Богу духа винна” баба, яка за дурницю, за неправдиве посуджыня піде під катівській топір.

Повісте: не беру до уваги ментальності суспільства XVIII століття, забобонності, темноти. Гов! Посідте над тима спра-вами, а преконате ся, же процес дозрівання мысли не буł так очывидний, як бы ся здавало по прикметах бігу часу. В XVII столітю люде села мали барже свободну мысель як в XIX, на яку влізла уж абсолютна зверхніст.

...Але то уж зовсім інчий контекст гляданя Просвічыня в Середньовічу ци Середньовіча в Просвічыню.

Література:

- Akta sądu kryminalnego kresu muszyńskiego, Wydał Dr Franciszek Piekosiński, Kraków, Nakładem Akademii Umiejętności, 1889;
- Jan Stanisław Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, t. I, (rozdziały 8 i 9 - Wiedza i wiara, Życie religijne), PIW, Warszawa 1974;
- Władysław Bębynek, *Starostwo muszyńskie, własność Biskupstwa Krakowskiego*, Lwów 1914;
- Bohdan Baranowski, Władysław Lewandowski, *Nietolerancja i zaboron w Polsce w XVII i XVIII w.*, Książka i Wiedza, Warszawa 1950;
- Теофіль Курилло, Чаровницы и чары в Ново-сандеччині в XVII и XVIII століттю. [в:] Календар „Лемка” 1936, Перемышль 1935.
- Петро Трохановський, Жертва фанатизму (спаління Анни Дудової), [в:] „Лемківський Календар 1998”, Стоварищыня Лемків, Крениця – Лігниця 1998;

Actus anno Domini 1763 d. 12 Aprilis na ratuszu mieyskim tylickim

Z rozkazu wielmożnego Imci pana Fihauzera starosty klucza muszyńskiego, do jnqvizycyi zesłani iestesmy do Prawa miasta Tylicza, całe zupełne Prawo w osobach sławetnych pp. Klemensa Woycikowicza, woyta miasta Muszyny, Pawła Zawadowicza pro tunc rezydenta, Franciszka Bartmanowicza burmistrza, Iozefa Wilczynskiego podwoyciego mieyskiego; – 2do z Prawa tylickiego sławetnych pp. Franciszka Bilickiego, woyta miasta Tylicza, Sebastiana mieyskiego protunc rezydenta, Stefana Howańca burmistrza, Piotra Ciołkowicza podwoyciego mieyskiego, z ławice woytowskiej Piotra Hołowczaka ławnika przysięglego y innych ławnikow przysięgłych.

Oskarżenie na Oryne Pawliszankę mieszczkę tylicke.

1mc. Ian Chowaniec przełożył skargę, że iak za urzędkiem burmistrzowskim była podeyjrana roznego czarostwa y dalismy ią na więzienie, ale że niebyło na nie insygnatora, wolną my ią uczynili.

2do. Tenże sam zeznał, gdy szła za mąż za pierwszego męża, iadąc na granicy skrzynie zamknęła kłotką.

1tio. Tenże zeznał, że mu Tymko Woykowski powiedział, ze wezme bożego drzewka święconego, zmieszam z solą y dam owcom lizać a czarownica przyść musi do tych owiec; y przyszła ta sama ktorą siedzi teraz. Tenże Tymko Woykowski obłatał ią.

4to. Lesko Frycki będąc przymusny alias obecny przed urząd, zeznał y oskarzył, który iest sługą kościołowym cerkwi s. Tylickiej, iakom widział, iż przyjęła Ciąło Pańskie, uważałem że go nie pozyła, na to odezwałem się, czemu nie pożiesz, w tym popowicz lepiej utwierdził: pozyże połknij; ona w tym razie język pokazała y rozmiała sie, y obróciła sie do oltarza

między ludzi, co żak z huru widział Piotr Kozubski, że utarła gębe pięścią gołą, y ztuliła ią; co wtym zak chciał z huru przedko zeyść, ale była odięta drabina dla gaszenia światła przed ołtarzami, w tym niemogł docieknąć iak się stało, co uczyniła. Na co pułtorak kładziemy do sądu tylickiego, który ten pułtorak był położony y za przybyciem urzędu muszynskiego.

5to. W którym punkcie stanawszy przed sąd obojga Praw, tak tylickiego iako y muszynskiego, popowicz tylicki zeznał tacto pectore, że wołał: połknijże, co całemu kogresowi ludzi w cerkwi s. będącemu, wiadomo było.

6.to Iózef Berescki uskarża się na tąż Orynę, iako sługa cerkiewny chcąc się uiąć za honorem boskim, podał y oskarzył toż samo, jako y wzwyż wyrażonych punktach było ogłoszone w cerkwi s. przez wielki tumult ludzi w tym excessie, co się stało.

7mo. Stefan Howaniec burmistrz oskarzył w tym samym czasie w cerkwi s. że chłopiec puścił z huru czapkę między ludzi; komunikując ludzi odezwał się oyczenko: chłopcze co czynisz, będziesz za to karany, albo to tu karczma. Za co urząd mieyski dał do sekwestru tegoż samego y był skarany na pare swic do cerkwi świętey, y urząd mieyski poszedł przeprosić iako duchownego, że uczynił datryment tenże winny. Co oyczenko tylicki zmówił tym ludziom, którzy przepraszali jego: zebym nie był duchownym, tobym do waszego urzędu poszedł y pułtorak na też same położył, ale że mi sie nie godzi iako duchownemu.

Rotha juramenti testium. - My NN. przysięgamy Panu Bogu wszechmogącemu, w Troycy świętey iedynemu, iako sprawiedliwie zeznamy y na to przysięgamy, iako cosmy widzieli y wiemy y słyszelismy, nie żadnym uwodem, ani zawziętością, ani przekupienstwem, tylko samą sprawiedliwością świadczymy. A ieżelibyśmy inaczey mowili lub krzywo przysięgali, karz nas Panie Boze wszechmogący, W Troycy świętey jedyny y ten s. Krzyż niech mnie tłumi wiecznie na duszy, na ciele y nie-winna męka Jezusowa.

Testes. - 1mus Piotr Kozubski zak cerkwi s. tylickiej zebrał sub juramento suprascripto, iako będąc na hurze spiewając y grając z muzykantami, słysząc tumult zpoizrałem z huru y widziałem, że taż kobita idąc od ołtarza ręką gołą utarła

usta, tylko że niewiedziałem, ieżeli co miała w ścisnioney garsci, co chciałem docieć, lecz dla światła gaszenia z ołtarzow odebrano drabinkę.

2dus Iozef Szymanski snycerz /s/ podrożny człek, będący na ten czas na nabozenstwie w cerkwi świętey, będąc inqvirowany tak od Prawa naszego iako y tylickiego, co widział na ten czas w cerkwi świętey, na ten czas będący zeznał, iż po przyjęciu Ciała Pańskiego wołał na nie popowicz i żak: a połykaiże, po kilka raz na nie twirdząc, co ona odwinąwszy się ręką gębe utarła, scisnęławszy pięść. Tom widział, bo gdybym był tutejszy tobym był docikł, ieżeli ma co w garści, ale żem podrózny, mniey mi było do tego. Na co zwyż wyrażoną rotą przysiągl.

3tus. Teressya młynarska z młyna prowentowego zebrała sub eodem juramento: miawszy ia potrzebe do Bardyowa na targ w dzień sobotni, miałam dziecie małe, umysliłam sobie, abym iednym dniem stanać do domu. Iak poczeło światać, mąż moy obudził mnie, abym sie brała, y pusciałam się między ogrody. Zdało sie mi poizreć na ogród alias na łakę, postrzegłam też same Oryne chodzącą po ogrodzie prostowłos, w samey koszuli samey(s) mając w ręku powąske y szurgając po rosie nią, a w drugiej ręce skopiec, y do tego skopca wykraculała z powąski. Tam rzek-la: pomaga Bog; ona zasłyszała stworzyła(s) sie. Kiedy niekiedy odpowiedziała: daj Boże, y odezwałam się na głos: dobraś ty gospodyn, ieszcze żadna niewiasta krow doić, tylko ty; gdybym była blizey chatup, tobym woała na świadectwo, ale że było opodal, a to wyło w samo świtanie.

4tus. Anno 1762 podług zwyczaju cech tylicki konsztu szewskiego uczyniwszy sobie elekcyą obierania cechmistrza którego uchwalili Franciszka Bilickiego a woyta terazniejego, przy tey elekcyi pan cechmistrz nowo zostający, postał po sławetny urząd do konfirmacyi cechowej. Tomasz Woykowski brat cechowy odezwał się z tymi słowy, że taż Oryna iest czarownica, bo mi zgusiła owce. Na które słowa słysząc Matyasz Bilicki protestował sie y czeskiego wyrzucił na oświadczenie, którego Tomasza Woykowskiego niebyło na inqvizycyi, który odszedł po potrzebie swoiej do wsi Woikowy, tylko zeznał p. burmistrz Stefan Chowaniec y p. woyt terazniejszy Franciszek Bilicki.

Odpowiedź alias inqvizycya Oryny. - Ktorą przypomnawszy przed sie zwysz opisane Prawo, zeznała się tak na to: że niechodziła po rosie, tylko z konewka po wodę z racyi, że iey naraiła siostra męża iey, która poszła do Włach na Węgry, aby niż ptak przeleci wodę wziąć z tey racyi, ze krowy nie chciały mleka puszczać, iak przedalismy cielęta, aby tą wodą przez przetak kropić krowy, ale to niepomogło.

Ratione owiec Woykowskiego zaznala sie: że pamiętam, iżem przechodziła, ale nie namyslnie, tylko po iakeysi inszey swoiej potrzebie, y łaiał, wołał, ale niewiem kogo y dla czego.

Item ante duce annos sama sie zeznała, iż przechodziła po polu pomiędzy bydło oyczenka tylickiego, od którego czasu mleko krowy ztraciły, za co ią urząd tylicki dał wsadzić z oskarżenia oyczenka, ale ią dobrowolnie z tegoż więzienia wypusciły; ale ona taką daie racyą, ze swoie krowy odganiała od bydła.

Natione przyjęcia Ciała Panskiego tak odpowiedziała, że niżelim na ofiare poszła, tym czasem połknęłam Ciało Panske, a ze nie mogłam zaraz pożyć, to z tey racyi, że mi garło zaschło.

A na koniec incognito taż Oryna wzięła w więzieniu będącą córki gospodarskiej koszulke y oblekła na swoją koszulę, iak miała stanąć do sprawy; gdy ią inquirowano, odpowiedziała, że iey zimno było, mając kozuch na sobie, niewiedząc dla iakiej racyi to uczyniła.

Na odiezdzie naszym Prawa muszynskiego przybiegła z wielkim żalem Matyaszowa Bilicka gospodyn domu tego, gdzie Oryna w więzieniu siedzi, uskarżała się z oświadczeniem na też Oryne, że wszystko odzienie z córki moiej w młodym wieku zostającą, zabrała, czego nikt nie widział, y pobuatzyła na swoie odzienie y tak stanęła do sprawy.

Testis Tomasz Wuikowski będąc przysłany do urzędu muszynskiego za urzędowym rozkazem tylickim, który sub juramento zeznał, że miał pochybe w bydlętach swoich; gdyż czasu jednego wielebni księża Reformaci, uskarżając się im, że niemam zadney wygody z bydlątek swoich; odpowiedzieli księża Reformaci: moje dziecię, tylko nie udaway sie do innych bogów, ale bron tym zielem świętym, co ci tu zostawiemy, tym zielem okurzay, daway bydłu, a obaczysz, że czarownica

musi ci przyjść w dom; y tom samo uczynił y tez sama jnkarceratka wyganiając my owce z domu na koszar, przyszła w srodek owiec y weszła w dom moy niewiedzieć dla czege; ia nie mogąc zcierpieć obiązałem ią: po coś tu przyszła, a bardziej owcarz moy, bo ią chciał bić. W tenze sam dzień całe miasto zegnawszy wraz owce, wyganiali na koszar, taż sama jnkarceratka między cały kirdel przeszła z wodą. Na którą od lat kilkunastu słyszałem od ludzi, że mieli od teyże przeskody.

Ejusdem rotha juramenti Woykowskiego. - Ia Tomasz Woykowski przysięgam panu Bogu wszechmogącemu w Troycy s. jedynemu, nays. Pannie Marii y wszystkim Świętym, aniołom y archaniołom bozym, iako w zwyż wyrażonym oskarżeniu y swiadectwie sprawiedliwie zeznałem, com słyszał od ludzi i iakom widział, na to przysięgam. Iezeli bym niesprawiedliwie przysiągł, karz mnie Panie Boże wszechmogący. Co mi tak Panie Boże dopomoż. Ktory jurament od praesens jnkarceratki wykonał.

Eodem anno d. 13 Aprilis. - Actum na ratuszu mieyskim muszynskim w osobach sławetnych panow Klemensa Woycikowicza woyała miasta Muszyny, Pawła Zawadowicza protunc rezydenta, Franciszka Bartmanowicza burmistrza, Iozefa Wilczynskiego podwoyciego mieyskiego, z ławice wotowskiej Stanisława Pawłowskiego, Iozefa Wilczynskiego ławnikow przysięgłych.

Decretum judicii. - Po wyprowadzonych jnqvizycyach oraz z oskarżenia y swiadectwa, którzy sub juramento punktami zeznali y tak wielu innych ludzi publice przed oboigiem Prawami muszynskim y tylickim clara voce wołali, że taż Oryna godna smierci, więc my zabiegając większym obrazom boskim, aby sie nieszerzyły y na przykład innym, kiedy sie takowymi niegodziwemi zabawiał bałwo-chwałstwa akcyami, wydaieme sentyment prawny z urzędu muszynskiego y przy sławetnym Stefanie Howancu burmistrzu tylickim, aby slawetnu urząd tylicki instatni posłał po mistrza sprawiedliwości, aby swoia sztuką wyprobowawszy tez Orynę, ponieważ dobrowolnie nieprzyznaie się do niczego, tylko według niektórych punktów zeznała ale nie tak, iak się

swiadectwo pokazało, który aby per confessata wyprowował lepiej, sąd nakazuje.

Ad 2das stanąwszy jnquisitiones zwycz wyrażone Prawa tylickie i muszynskie na ratuszu mieyskim tylickim.

1mo. Iosef Bereski będąc inqvirowany sub juramento, stanąwszy przed sąd zeznał, że sam nic niewidział, ani wie od swoiej macochy, tylko słyszał od ludzi innych, że się tym czarostwem bawiła, y tom słyszał, iakoby kiedyś miała przyjść do obory na wojtostwo nocnym czasem nago.

2do. Iozef Krulikowski także stanąwszy przed sąd, zeznał sub juramento będąc inqvirowany, ieżeli mógł kiedy co wi-dzieć lub słyszeć o teży Orynie, odpowiedział, żem niewidział tylko słyszałem, iakoby taž Oryna kiedyś miała przyjść do obory na wojtostwo nocnym sposobem nago.

3to. Mikołaj Burzanowski mieszczanin starey rady stanąwszy przed sąd, zeznał sub juramento, iż słyszał od Iana Hamernika mieszczanina tylickiego, a bardziej zona jego, to iest od brata swego, któremu Hamernikowi taž Oryna zostającą teraz w więzieniu powiedziała, ieżeli ia będzie cierpieć, będzie i kto więcej.

4to. Będąc przypozwana Mikołajowa Burzanowska przed sąd, zeznała sub juramento, iż poszłam do sąsiady w swo- iey potrzebie do Kieweszki, to mi powiedziała, że mu ta inkareratka mówiąła, kiedy ia będzie cierpieć, będzie y kto inszy.

5to. Stanąwszy Kieweszka zataiła się, aże sąd naodwrot przyzwała Burzanowską, w oczy iey wytłumaczyła, iako iey te słowa Kiweszka powiedziała. To sie zatrzymuie do artykułu prawa z karą na takowego, kto sie tai.

6to. Przyzwawszy sąd powtore Jakoba Balusza, który się taił do konca, a publice mu w oczy wymawiała taž Kieweszka przed sądem, ze te słowa mówił do niey, iż mówił, tak powiadała Oryna: ieżeli ia siedze, to y komu inszemu się dostanie. Ktory Jakob do konca nieprzyznawał sie, tylko się tak exkuzował, zem mówił, ieżeliby była czarownica, toby ich więcej powołała, a po długich prawnych perswazyach tak się wymówił Jakub: rozumiadem, że to nikt nie będzie wiedział o tym, tylko między nami krewnymi to zginie. - na które swiadectwo swiadectwo przysięgła, iak zeznała przed sądem.

7mo. Iózef Mikleszewski mieszczanin tylicki będąc inqvirowany od sądu, zeznał sub juramento, iż nawiedzając inkareratke dał iey graycar, którego nie chciała brać mówiąc, że ia nie jałmużnica, odpowiedziałem, což to ma do tego, iako więźniowi daie, y mówię do niey, že daremnie cierpisz; odpowiedziała taž Oryna: dajcie no pokoi, da co z tego będzie.

Decretum 2dum. - Po których inqvizycyach sub juramento zeznanych, tak wiele ludzi, przyzwana inkareratka przed sąd inqvirowana, do zadnych puknktow przez swiadkow podanych nieprzyznała sie. Zkąd niemogąc ią dobowolną inqvizycją wyprowować, zaczym ad instantiam insigatoris ex officio urzędu tylickiego podaie sąd mistrzowi ad confessata ignes in primo intuitu cendelarum, 2do et 3tio naznacza.

Stanąwszy mistrz z tą Oryną ad confessata, dowiadał się według wydanych ze świadectwa punktów, na ktore sie nie przyznała, tylko to powiedziała, że matka Macka Hamernika teraz iest w Krępakach, poraiła o te wode, aby mleko krowy nazad dawały, przynioszsz y zrana wody, niż ptak przeleci.

2do zeznała, że z tej racy zamknęła skrzynie na granicy, aby mąż był dobry, a więcej nic nie zeznała.

Decretum iudicij ultimum. - Zapatrzywszy się Prawo na artykuł 63 w prawie Hełmińskim z ksiąg piątych, gdzie uczy tenże artykuł prawa, aby na kogo się pokaże bałwochwałstwa czarostwo, iako nie na tęż Orynę ze świadectwa pokazało od kilkunastu lat, która aby według zwycz wybranego prawa y artykułu spalona bydz powinna, tylko urząd oboygdy Praw miłosierdziem zdjęty, tylko ściąć pod szubienicą nazna-cza y zaraz ciało pochować. Co in effectu stało sie.

Per me ascriptum Josephum Jarosławski notarium iuratum civitatis Mussiniensis mp.

♦ ♦ ♦

ЗМІСТ

<i>Рік</i> Александра Духновича (вступне слово)	3
Ю. ВИР – Духнович (верш)	5
В. СОЧКА-БОРЖАВИН – Александер Духнович (біографія) ..	6
М. СИСАК – Феномен Александра Духновича	10
Д. ДАНИЛЮК – Александер Духнович як історик	24
I. УДВАРІ – Александер Духнович – продовжатель традиції русиньского літературного языка	56
Б. МЫІК-ГЮ – Соціолінгвістичны перспективы над языком Александра Духновича	64
О. ДУЦЬ-ФАЙФЕР – Рецепція Александра Духновича на Лемковині	74
П. ТРОХАНОВСКІЙ – Збірник – молитовник „Хліб души” А. Духновича і його популярність на Лемковині	85
А. ДУХНОВИЧ – Добродітель перевышает богатство	93

З ПАНТЕОНУ ЛЕМКОВИНЫ

Б. ГОРБАЛЬ – Віктор Гладик	132
В. ВАСИЛІВ – Юліян Тарнович Бескид	143
О. ДУЦЬ-ФАЙФЕР – Миколай Буряк (1903 – 1986) – лемківський байкар і гумориста	148

ПОДII

П. ТРОХАНОВСКІЙ – „За віру і народны права” (до 300-ліття повстання куруців)	154
П. ТРОХАНОВСКІЙ – Середньовіча в добі Просвіччя (казнь над „чаровницьом” Орином Павлишак)	169
Actus anno Domini 1763 d. 12 Aprilis na ratuszu mieyskim tylickim (документ)	173